

Tomasz Kacprzak
Agata Weronika Grochowska

**FINANSOWANIE OPIEKI
NAD ZABYTKAMI
ARCHITEKTURY
NA PRZYKŁADZIE
GMINY ADAMÓW**

AUTORZY MONOGRAFII:

dr Tomasz Kacprzak / ORCID 0000-0003-3156-8988

inż. Agata W. Grochowska / ORCID 0009-0005-2286-6563

Uniwersytet w Siedlcach, Wydział Nauk Rolniczych

RECENZJA NAUKOWA:

dr hab. Marcin Feltynowski, Uniwersytet Łódzki

KOMITET WYDAWNICZY:

Stanisław Ambroszkiewicz, Katarzyna Antosik, Mikołaj Bieluga, Jolanta Brodowska-Szewczuk, Janina Florczykiewicz (przewodnicząca), Arkadiusz Indraszczyk, Beata Jakubik, Stanisław Jarmoszko, Mariusz Kluska, Agnieszka Prusińska, Sławomir Sobieraj, Jacek Sosnowski, Maria Starnawska, Ewa Wójcik, Beata Żywicka

Żaden fragment tej publikacji nie może być reprodukowany, umieszczany w systemach przechowywania informacji lub przekazywany w jakiegokolwiek formie – elektronicznej, mechanicznej, fotokopii czy innych reprodukcji – bez zgody posiadacza praw autorskich.

© Copyright by Uniwersytet w Siedlcach, Siedlce 2025

ISBN 978-83-68355-88-8

**Wydawnictwo
Naukowe
UwS**

www.wydawnictwo-naukowe.uws.edu.pl

08-110 Siedlce | ul. Żytnia 17/19 | tel. 25 643 15 20

Ark. wyd. 9.5. Ark. druk. 11.1 | Druk i oprawa: Volumina

Spis treści

WSTĘP	5
ROZDZIAŁ I.	
OCHRONA ZABYTEKÓW ARCHITEKTURY – ANALIZA KLUCZOWYCH POJĘĆ	
1.1. Pojęcie zabytku	7
1.2. Rodzaje zabytków	10
1.3. Zabiegi konserwatorskie	13
1.4. Zabiegi restauratorskie	16
1.5. Badania konserwatorskie	26
1.6. Formy ochrony zabytków architektury	31
ROZDZIAŁ II.	
PODMIOTY OCHRONY ZABYTEKÓW ARCHITEKTURY	
2.1. Instytucje powołane do ochrony zabytków	41
2.2. Samorząd terytorialny	47
2.3. Wyszczególnione instytucje kultury	53
2.4. Właściciele i użytkownicy obiektów zabytkowych	55
ROZDZIAŁ III.	
FINANSOWANIE OCHRONY I KONSERWACJI ZABYTEKÓW	
3.1. Zasady finansowania opieki nad zabytkami	58
3.2. Fundusze unijne	62
3.3. Dotacje ministra kultury i dziedzictwa narodowego	65
3.4. Dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków	69
3.5. Dotacje samorządowe	71
3.6. Środki własne właścicieli i użytkowników zabytków architektury	76
3.7. Inne źródła finansowania ochrony zabytków architektury	80
ROZDZIAŁ IV.	
OBIEKTY ZABYTEKOWE NA TERENIE GMINY ADAMÓW –	
STAN ZACHOWANIA, ZAKRES KONIECZNYCH PRAC I ICH WYCENA	
4.1. Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św. z dekoracją, ruchomościami, dzwonnica i drzewostanem w obrębie cmentarza kościelnego	85
4.2. Plebania w Adamowie	100
4.3. Dzwonnica w Adamowie	101
4.4. Pozostałości zespołu dworsko-parkowego – owczarnia	103

4.5. Zjazd (austeria)	108
4.6. Zespół klasztorny Karmelitów, kościół parafialny pw. Nawiedzenia NMP, klasztor Karmelitów, teren cmentarza kościelnego, ogrodzenie z bramą oraz dzwonnica w Woli Gułowskiej.....	113
4.7. Brama w Woli Gułowskiej	124
4.8. Cerkiew unicka, obecnie kaplica rzymskokatolicka pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Zakępiu.....	126
4.9. Cmentarze	131
4.10. Kaplice oraz krzyże przydrożne	138
4.11. Pomnik na 20-lecie odzyskania niepodległości	158
4.12. Mogiły	160
4.13. Miejsce rozstrzelania	163
 ZAKOŃCZENIE	 165
 BIBLIOGRAFIA	 167
 SPIS ILUSTRACJI	 174

Wstęp

Gmina Adamów to jednostka administracyjna położona w województwie lubelskim, w powiecie łukowskim. Mimo niewielkich rozmiarów, może poszczycić się ona bogatą historią i licznymi zabytkami o dużej wartości kulturowej. Ochrona i konserwacja tych obiektów stanowi kluczowe wyzwanie, istotne dla kształtowania lokalnej tożsamości oraz promocji regionu. Wyzwaniem badawczym jest z kolei różnorodność obiektów zabytkowych w gminie, m.in. różny stan zachowania, wielkość czy struktura właścicielska.

Motywy niniejszego opracowania jest analiza ustawodawstwa oraz reguł finansowania w zakresie prac konserwatorskich dotyczących zabytków architektury. Ponadto podjęta zostanie próba oszacowania obecnego stanu zachowania zabytków w gminie Adamów oraz opracowania katalogu prac niezbędnych do wykonania dla przywrócenia im stanu bardzo dobrego, a także wyceny tych prac. Ochrona dziedzictwa kulturowego, w tym zabytków architektury, odgrywa kluczową rolę funkcjonowaniu lokalnych społeczności oraz w rozwoju gospodarki regionalnej i turystyki. W obliczu narastających wyzwań związanych z konserwacją i ochroną zabytków istotne jest zrozumienie, jakie mechanizmy prawne i finansowe wpływają na efektywność działań związanych z ich ochroną. Szczególną uwagę poświęcono lokalnym uwarunkowaniom, które wpływają na realizację prac konserwatorskich w gminie Adamów. Istotne jest także zrozumienie, że koszty prowadzonych prac restauratorskich mogą się znacznie różnić z uwagi na kubaturę obiektu i stan jego zachowania, rodzaj stosowanych materiałów czy specyfikę prac, obejmującą zdolności z zakresu prac budowlanych, artystycznych czy rzemieślniczych. Czynnikiem różnicującym może się okazać również źródło finansowania. Okazuje się bowiem, że te same prace finansowane ze środków publicznych są wyceniane inaczej niż w przypadku wykonania ich i rozliczenia w systemie gospodarczym. Obiekty zabytkowej architektury w gminie Adamów stanowią przykład szerokiego przekroju wyzwań, jakie stoją przed konserwatorami. Znajdują się tam bowiem zarówno budowle wielkokubaturowe, jak i małe pomniki

czy kapliczki, obiekty sakralne i wykorzystywane gospodarczo, miejsca historyczne i stanowiące obecnie przedmiot gospodarki komunalnej. Zabytki architektury w gminie Adamów charakteryzują się zróżnicowaniem materiałów, z których są wykonane, stanu zachowania i form właścicielskich. To sprawia, że działania osób odpowiedzialnych za ich utrzymanie nie mogą być sztapowe, lecz wymagają indywidualnego podejścia. Lokalna społeczność hołduje wartościom religijnym i patriotycznym, a upamiętnienie wydarzeń historycznych sprawia, że niemal wszystkie zabytki architektury są elementem tożsamości lokalnej i stanowią żywy wyraz dziedzictwa kulturowego.

Opracowanie składa się z czterech rozdziałów. W pierwszym rozdziale przedstawiono kluczowe pojęcia związane z ochroną zabytków, takie jak definicje, rodzaje zabytków oraz podstawowe zabiegi konserwatorskie i restauratorskie. Drugi rozdział dotyczy podmiotów zaangażowanych w ochronę dziedzictwa architektonicznego, w tym instytucji państwowych, samorządów oraz prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych. Trzeci rozdział skupia się na zasadach finansowania prac konserwatorskich, ze szczególnym uwzględnieniem funduszy unijnych, dotacji rządowych, samorządowych oraz wkładu własnego właścicieli. Ostatni rozdział poświęcono szczegółowemu opisowi obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie gminy Adamów. Zawiera on także ekspertyzę wskazującą na stan zachowania poszczególnych zabytków, zakres koniecznych prac, ich technologię i wycenę. Opracowanie stanowi zatem rekomendację dla przyszłych działań w zakresie ochrony zabytków architektury w gminie Adamów.

Ochrona zabytków architektury – analiza kluczowych pojęć

1.1. Pojęcie zabytku

Pojęcia „zabytek” i „zabytkowy” zazwyczaj przywodzą na myśl stare budowle, takie jak kościoły, zamki czy dwory. Naukowa definicja tych terminów nie jest już tak oczywista, ponieważ różne dziedziny nauki nie oferują jednoznacznego i uniwersalnego opisu. Historia sztuki, filozofia oraz architektura mają odmienne podejścia do interpretacji słowa „zabytek”. Te trudności definicyjne skłaniają do zbadania aktów prawnych i opierania się na regulacjach ustawowych.

Pojęcie „ochrona zabytków architektury” odnosi się do działań mających na celu zachowanie obiektów o wartości kulturowej, historycznej lub estetycznej, które dokumentują dorobek ludzkości i działalność człowieka w przeszłości. Z kolei termin „zabytek” pojawił się na obszarze Polski około połowy XIX wieku. Zabytki odzwierciedlają dorobek ludzkości i dokumentują różnorodne aspekty działalności człowieka w przeszłości. W kontekście ochrony zabytków architektury definicja ta obejmuje zarówno pojedyncze budynki, jak i całe zespoły urbanistyczne, które ze względu na swoją unikalną wartość kulturową, historyczną lub estetyczną podlegają ochronie prawnej. Tak jak definicja architektury zmieniała się na przestrzeni wieków, tak również pojęcie „zabytek” ma dziś inne znaczenie niż kilka dekad temu i nadal podlega ciągłej ewolucji. Zabytki stanowią namacalne powiązanie z przeszłością, reprezentując osiągnięcia artystyczne, społeczne i techniczne różnych epok.

Szczególnie interesująca jest definicja architektury Stanisława Noakowskiego, wybitnego artysty i znawcy architektury polskiej, która w sposób niezwykle określa nie tylko samą jej istotę, ale uzasadnia potrzebę jej trwania: „Architektura, jak każda sztuka, jest najdoskonalszym zwierciadłem, w którym odbijała się epoka tworząca ją, i z szczątków jej nawet można łatwo odgadnąć stopień materialnej i moralnej kultury tych, którzy ją do życia powołali, choć sami od wieków do snu wiecznego się pokładli. Stąd płynie wieczne znaczenie, jakie ma znajomość dziejów stylów dla każdego kulturalnego człowieka, stanowi ona jeden z kluczy zrozumienia dzisiejszej cywilizacji i minionych kultur”¹.

Głównymi aktami prawnymi, które regulują kwestie zabytków i dziedzictwa kulturowego, są m.in. następujące ustawy wraz z właściwymi aktami wykonawczymi:

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (UoOZ)², która w art. 3 reguluje m.in. pojęcie zabytku (nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową);
2. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym³, np. art. 1.2, gdzie wskazano, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
3. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane⁴, która w wielu przypadkach wskazuje na konieczność odrębnego traktowania obiektów zabytkowych, np. art. 2.2 pkt 3, stanowiący, że przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – w odniesieniu do obiektów i obszarów

¹ S. Noakowski, *O stylach i architekturze. Oryginalne rysunki autora dla „Wiedzy i Życia”, „Wiedza i Życie”* 1926, R. 1, nr 1, s. 37–45.

² Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. 2003 Nr 162, poz. 1568.

³ Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz.U. 2003 Nr 80, poz. 717.

⁴ Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane, Dz.U. 1994 Nr 89, poz. 414.

wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Ponadto w wielu artykułach tej ustawy wskazuje się na szczególnie traktowanie inwestycji prowadzonych w obiektach zabytkowych, np. art. 5.1 ust. 7, art. 9.3 ust. 4, art. 29.7 ust. 1 i 2, art. 31.1b ust. 1 i 2.

Pojęcie „zabytku” jest wielowymiarowe i obejmuje szeroki zakres obiektów oraz wartości, które są istotne z punktu widzenia dziedzictwa kulturowego. Zabytek można zdefiniować jako obiekt materialny lub niematerialny, który posiada wartość historyczną, artystyczną, naukową, społeczną czy techniczną, a jego zachowanie jest istotne dla przyszłych pokoleń. W kontekście architektury termin zabytek odnosi się przede wszystkim do budynków, budowli oraz zespołów urbanistycznych, które ze względu na swoją unikalność, rzadkość lub reprezentatywność stanowią świadectwo minionych epok i kultur⁵.

Historia ochrony zabytków sięga starożytności, kiedy w Grecji i Rzymie podejmowano próby zachowania ważnych budowli i miejsc. Mimo to formalne ujęcie pojęcia zabytku zaczęło się kształtować dopiero w XVIII i XIX wieku wraz z rozwojem nauk o historii i archeologii. Wówczas zaczęto rozróżniać obiekty o znaczeniu historycznym i obiekty o wartości estetycznej, co umożliwiło bardziej systematyczne podejście do ich ochrony.

Pojęcie zabytku jest interpretowane z różnych perspektyw, w zależności od dyscypliny naukowej oraz kontekstu społeczno-kulturowego. W architekturze zabytek jest przede wszystkim postrzegany jako obiekt budowlany, który reprezentuje określony styl architektoniczny, technikę budowlaną czy funkcję społeczną. Natomiast w historii sztuki zabytek może być analizowany pod kątem estetycznym, artystycznym oraz wpływu na rozwój danej epoki⁶.

Z kolei w archeologii zabytek jest rozumiany jako materialny ślad działalności człowieka, który dostarcza informacji o życiu codziennym, wierzeniach czy strukturach dawnych społeczności. W urbanistyce pojęcie to

⁵ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków..., op. cit., art. 3.

⁶ P. Dorosz, *Aktualne problemy prawne i finansowe ochrony zabytków w Polsce w dobie przekształceń ustrojowych państwa*, „Ochrona Zabytków” 2000, nr 53/1(208), s. 13.

może odnosić się do układu przestrzennego miasta, który odzwierciedla jego rozwój i ewolucję na przestrzeni czasu⁷.

Zabytki odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu tożsamości narodowej i lokalnej. Są one nośnikami wspomnień i tradycji, które łączą przeszłość z teraźniejszością, umożliwiając społeczeństwu refleksję nad własnym dziedzictwem. Zachowanie zabytków jest również istotne z punktu widzenia edukacji, turystyki oraz rozwoju lokalnego. Zabytki przyciągają turystów, co przekłada się na rozwój gospodarczy regionów, a także służą jako narzędzie edukacyjne, umożliwiając naukę o historii, sztuce i technikach budowlanych.

1.2. Rodzaje zabytków

Zabytki stanowią zróżnicowaną grupę obiektów, których ochrona jest niezbędna z punktu widzenia zachowania dziedzictwa kulturowego. Z uwagi na ich różnorodność, można wyodrębnić zdefiniować różne typy zabytków, które charakteryzują się odmiennymi cechami oraz wymagają specyficznych metod ochrony. W przypadku architektury zabytki dzieli się nie tylko na pojedyncze budowle, ale również na całe zespoły budowlane, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, a także krajobrazy kulturowe. Każdy z tych rodzajów zabytków odgrywa istotną rolę w zachowaniu tożsamości kulturowej oraz stanowi świadectwo działalności człowieka w różnych epokach historycznych. Właściwe rozpoznanie obiektów oraz ich klasyfikacja to kluczowe działania dla określenia odpowiednich form ochrony i zabiegów konserwatorskich.

Podział zabytków na trzy podstawowe rodzaje wynika z zapisów UoOZ. Podział ten obejmuje:

- zabytki nieruchome, czyli zabytkowe budowle, części budowli bądź zespoły budowli; do grupy tej należą również zabytki archeologiczne, które mogą znajdować się pod powierzchnią gruntu;
- zabytki ruchome, czyli rzeczy ruchome, przedmioty, części przedmiotów lub zespoły rzeczy ruchomych spełniające definicję zabytku;

⁷ J. Kaczmarek, K. Zeidler, *Karnoprawna ochrona zabytków*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 2, s. 72–73.

- zabytki archeologiczne, które stanowią specyficzny typ, zawierający zarówno zabytki nieruchome (stanowiska archeologiczne), jak również zabytki ruchome (artefakty, ruchome relikty archeologiczne)⁸.

Nazwa „zabytki nieruchome” jest dosyć intuicyjna, co pozwala dość dokładnie zrozumieć intencje ustawodawcy. Pojęcie to obejmuje:

- a) krajobraz kulturowy;
- b) układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane;
- c) dzieła architektury i budownictwa;
- d) dzieła budownictwa obronnego;
- e) obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe;
- f) cmentarze;
- g) parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni;
- h) miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytki ruchome to w szczególności:

- a) dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej;
- b) kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje;
- c) numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i order;
- d) wytwory techniki, a zwłaszcza urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia świadczące o kulturze materialnej, charakterystyczne dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentujące poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego;
- e) materiały biblioteczne;
- f) instrumenty muzyczne;
- g) wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne;
- h) przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytki archeologiczne to ślady działalności ludzkiej w przeszłości, obejmujące:

- a) pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa,

⁸ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków..., op. cit., art. 6.1.

- b) cmentarzyska,
- c) kurhany,
- d) relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Nieruchome zabytki archeologiczne to obiekty, które są pozostałościami dawnych kultur i cywilizacji oraz znajdują się na stałe w określonym miejscu. Mogą to być pozostałości osad, grodzisk, cmentarzysk, fortyfikacji czy świątyń, które zachowały się pod ziemią lub w formie ruin. Są to zabytki nieruchome, ponieważ ich usunięcie z pierwotnego miejsca bez zniszczenia kontekstu archeologicznego nie jest możliwe. Przykłady takich zabytków obejmują fundamenty dawnych budowli, kamienne mury, kurhany czy inne konstrukcje wykonane przez człowieka, które dostarczają informacji o dawnych społecznościach, ich życiu codziennym, kulturze oraz technologii.

Ruchome zabytki archeologiczne to obiekty, które zostały wytworzone przez człowieka w przeszłości i mogą być przenoszone z miejsca na miejsce bez utraty ich wartości. Są to wszelkiego rodzaju przedmioty znalezione podczas badań archeologicznych, takie jak narzędzia, broń, ceramika, biżuteria, monety czy inne artefakty codziennego użytku. W przeciwieństwie do nieruchomych zabytków, ruchome przedmioty można wydobyć z ziemi i przenieść, aby poddać je badaniom, konserwacji lub ekspozycji w muzeach. Te znaleziska dostarczają cennych informacji o życiu, kulturze i technologii dawnych społeczności. Obiekt lub zjawisko można uznać za zabytek archeologiczny, jeśli spełnia kryteria zabytku, czyli ma wartość historyczną lub naukową, istotną do zachowania dla przyszłych pokoleń.

Dziedzictwo niematerialne to elementy kultury, które nie mają fizycznej formy, ale są przekazywane z pokolenia na pokolenie, takie jak tradycje, zwyczaje, obrzędy, muzyka, tańce, języki czy umiejętności rzemieślnicze. To żywa część kultury, która odgrywa ważną rolę w kształtowaniu tożsamości społeczności.

Warto wspomnieć, że poza zabytkami archeologicznymi istotną częścią dziedzictwa kulturowego są także inne kategorie zabytków niematerialnych i materialnych, które nie są związane z architekturą. Do tej grupy należą między innymi:

- 1) zabytki techniki i przemysłu;
- 2) zabytki sztuki i rzemiosła;
- 3) zabytki piśmiennictwa i dokumenty historyczne;

- 4) zabytki przyrody;
- 5) dziedzictwo niematerialne.

Zabytki te, choć stanowią niezwykle cenne źródło wiedzy o przeszłości i kulturze, nie będą przedmiotem szczegółowych rozważań w niniejszym opracowaniu. Dotyczyć będzie ono jedynie zabytków architektury.

1.3. Zabiegi konserwatorskie

Zabiegi konserwatorskie to działania mające na celu zabezpieczenie zabytków i ich utrzymanie w stanie jak najbliższym oryginałowi, przy jednoczesnym zachowaniu ich historycznej i estetycznej wartości.

Lewicki definiuje zabiegi konserwatorskie jako proces mający na celu zabezpieczenie zabytków oraz ich waloryzację, co oznacza podkreślenie ich wartości kulturowej i historycznej⁹. Michalak i Ginter określają zabiegi konserwatorskie jako działania zgodne z przepisami prawnymi, które mają na celu ochronę zabytków, minimalną ingerencję w ich strukturę oraz zachowanie ich oryginalnych cech¹⁰.

Zabiegi konserwatorskie obejmują szeroki wachlarz działań, z których każde ma na celu ochronę, utrzymanie i przywrócenie zabytków do stanu jak najbardziej zbliżonego do pierwotnego, z jednoczesnym zachowaniem ich historycznej i artystycznej wartości. Do najczęściej stosowanych zabiegów konserwatorskich należą te z rodzaju zabezpieczającego.

Zabiegi zabezpieczające mają na celu przede wszystkim powstrzymanie destrukcyjnych procesów, które zagrażają integralności zabytku. Czynniki zewnętrzne, takie jak wilgoć, zmiany temperatury, promieniowanie UV, pleśń, grzyby czy korozja, mogą znacząco przyspieszać degradację materiałów, z których zabytek jest wykonany. Z tego względu zabiegi te są niezbędne, aby zahamować te procesy, a w wielu przypadkach również odwrócić ich skutki, zanim spowodują nieodwracalne uszkodzenia. Zabiegi zabez-

⁹ J. Lewicki, *Między waloryzacją a klasyfikacją, czyli o skutecznej ochronie zabytków w Polsce*, [w:] *Ochrona wartości w procesie adaptacji zabytków*, B. Szmygin (red.), Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Politechnika Lubelska, Lublin-Warszawa 2011, s. 171.

¹⁰ A. Michalak, A. Ginter, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, Wolter Kluwers, Warszawa 2016, s. 97.

pieczające obejmują różnorodne techniki, z których jedną z najważniejszych jest impregnacja materiałów¹¹. Na przykład w przypadku zabytków wykonanych z drewna impregnacja może polegać na wprowadzeniu w jego strukturę specjalnych środków chemicznych, które mają na celu ochronę przed wilgocią oraz biologicznymi czynnikami niszczącymi, takimi jak owady i grzyby. W zabytkach wykonanych z metalu, takich jak stare mosty, balustrady czy rzeźby, kluczową rolę odgrywają środki antykorozyjne, które zapobiegają utlenianiu i tworzeniu się rdzy. W przypadku kamienia lub tynków stosuje się natomiast hydrofobizację, która pozwala zabezpieczyć powierzchnię przed wchłanianiem wilgoci, jednocześnie umożliwiając odparowanie nadmiaru wody z wewnętrznych warstw materiału. Nowoczesne technologie odgrywają w zabiegach zabezpieczających coraz większą rolę. Sensory wilgotności, systemy monitorowania zmian temperatury oraz zaawansowane analizy środowiskowe pozwalają na bieżące śledzenie warunków, w jakich znajduje się zabytek. Dzięki tym technologiom konserwatorzy są w stanie szybko reagować na wszelkie zmiany, które mogłyby zagrozić stabilności obiektu. Takie monitorowanie jest szczególnie istotne w przypadkach zabytków narażonych na dynamiczne zmiany środowiskowe, jak np. budowle znajdujące się w rejonach o dużych różnicach temperatur lub w strefach przybrzeżnych, gdzie działanie soli morskiej może przyspieszać degradację materiałów. Zabiegi zabezpieczające są nie tylko działaniem doraźnym, ale również mają charakter długoterminowy. Celem jest nie tylko natychmiastowe powstrzymanie destrukcyjnych procesów, ale także zapobieganie ich powrotowi. Regularne kontrole stanu zabezpieczeń oraz stosowanie nowoczesnych technologii pozwalają na utrzymanie zabytku w dobrym stanie przez wiele lat, minimalizując konieczność bardziej inwazyjnych działań konserwatorskich w przyszłości¹².

Zabiegi naprawcze, które stanowią drugi kluczowy rodzaj działań konserwatorskich, są nieodzowne w przypadkach, gdy zabytek został już uszkodzony w wyniku upływu czasu, czynników zewnętrznych lub wcześniejszych, nieudanych prób restauracji. Zabiegi te polegają na fizycznej

¹¹ K. Zalaszińska, *Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce*, Wolter Kluwers, Warszawa 2010, s. 71–72.

¹² M. Gmiter, *Przewodnik po procesie inwestycyjnym w obiektach zabytkowych*, PRESSCOM, Wrocław 2013, s. 100.

odbudowie zniszczonych elementów, ale ich celem nie jest wprowadzenie radykalnych zmian – wręcz przeciwnie – konserwatorzy starają się zachować jak największą ilość oryginalnych materiałów, aby zabytek mógł jak najdłużej funkcjonować w swojej pierwotnej formie. Naprawa zabytków wymaga ogromnej precyzji, szczególnie jeśli chodzi o dobór materiałów. Współczesna praktyka ochrony zabytków kładzie duży nacisk na to, aby materiały używane do napraw były zgodne z tymi, które zostały użyte w momencie powstania zabytku¹³. Na przykład w przypadku naprawy kamiennych elementów architektonicznych konieczne jest zastosowanie takiego samego rodzaju kamienia jak ten, z którego pierwotnie wykonano zabytek. Dobór odpowiedniego materiału nie tylko zapewnia spójność estetyczną, ale również minimalizuje ryzyko odmiennych właściwości chemicznych i fizycznych, które mogłyby przyspieszyć dalszą degradację. Podobnie w przypadku naprawy tynków lub malowideł ściennych – użycie współczesnych, syntetycznych farb mogłoby prowadzić do zniszczenia oryginalnych warstw malarskich, dlatego stosuje się materiały tradycyjne, takie jak farby mineralne, kazeinowe czy wapienne, które są zgodne z oryginalnymi technikami. W przypadku drewna stosowane są techniki takie jak uzupełnianie ubytków masą drewnopochodną lub wymiana zniszczonych elementów na nowe fragmenty, które są jak najwierniejszym odwzorowaniem pierwotnych części. Zabiegi naprawcze obejmują również konserwację strukturalną, która ma na celu wzmocnienie elementów nośnych budowli, tak aby zabytek mógł przetrwać kolejne dziesięciolecia bez ryzyka zawalenia się czy poważnych uszkodzeń. W przypadku zabytków architektonicznych konieczne bywa wprowadzenie dodatkowych wzmocnień, np. poprzez zastosowanie nowoczesnych technologii, takich jak kompozytowe materiały wzmacniające, które pozwalają na zachowanie oryginalnych elementów bez potrzeby ich całkowitej wymiany. Ważnym aspektem tych zabiegów jest dążenie do minimalnej ingerencji w oryginalną substancję obiektu – wszelkie naprawy muszą być tak przeprowadzone, aby były odwracalne, co oznacza, że w razie potrzeby będzie można je usunąć lub zmienić, nie powodując trwałych zmian w strukturze zabytku¹⁴.

¹³ W. Ślesiński, *Rekonstrukcja jako metoda w konserwacji zabytków ruchomych*, „Ochrona Zabytków” 1993, nr 46/3(182), s. 223–225.

¹⁴ M. Korpała, *Prace konserwatorskie a klasyfikacja zabytków*, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2016, nr 2, s. 68–75.

Zabiegi konserwatorskie obejmują również procesy oczyszczania powierzchni zabytków, które są niezbędne w przypadkach, gdy na powierzchniach zabytkowych nagromadziły się osady brudu, kurzu, pyłu lub innych zanieczyszczeń atmosferycznych. Oczyszczanie to może być przeprowadzane za pomocą metod mechanicznych, chemicznych lub laserowych, w zależności od rodzaju materiału oraz stopnia jego degradacji¹⁵.

Równie istotnym rodzajem zabiegów konserwatorskich są działania rodzaju estetycznego, które mają na celu przywrócenie zabytkowi jego dawnego wyglądu, np. poprzez odnowienie oryginalnych polichromii, rekonstrukcję detali architektonicznych, czy też konserwację dekoracji rzeźbiarskich. Proces ten wymaga dużej precyzji oraz głębokiej znajomości technik artystycznych i budowlanych stosowanych w okresie powstawania zabytku, co pozwala na jak najwierniejsze odtworzenie pierwotnego stanu¹⁶.

Każdy z tych zabiegów jest starannie dobierany w zależności od specyficznych potrzeb danego obiektu oraz jego stanu technicznego, z poszanowaniem zasady minimalnej ingerencji, tak aby zachować autentyczność zabytku i jego historyczne znaczenie.

1.4. Zabiegi restauratorskie

Zabiegi restauratorskie to działania, których celem jest przywrócenie zabytkom ich pierwotnego wyglądu i funkcji poprzez rekonstrukcję zniszczonych elementów oraz odtworzenie oryginalnych detali architektonicznych, artystycznych lub dekoracyjnych, przy zachowaniu autentyczności i historycznej wartości obiektu.

Clewell definiuje zabiegi restauratorskie jako proces przywracania naturalnej autentyczności obiektu, który polega na odtworzeniu jego pierwotnej struktury i estetyki, z uwzględnieniem materiałów i technik, jakie były stosowane w momencie jego powstania¹⁷.

Stanturf, Palik i Dumroese przedstawiają zabiegi restauratorskie jako działania, które mają na celu przywrócenie funkcjonalności i strukturalnej

¹⁵ J. Lewicki, op. cit., s. 171.

¹⁶ W. Ślesiński, op. cit., s. 223–225.

¹⁷ A. Clewell, *Restoring for natural authenticity*, „Ecological Restoration” 2000, nr 18(4), s. 216–217.

integralności obiektów, odtwarzając ich pierwotne cechy poprzez dokładną rekonstrukcję oraz odpowiedni dobór materiałów konserwatorskich¹⁸.

Metody i techniki stosowane w restauracji zabytków odgrywają kluczową rolę w zachowaniu ich autentyczności, wartości historycznych i artystycznych. Proces ten wymaga nie tylko dogłębnej wiedzy na temat konserwacji, ale także dużej precyzji i metodologicznego podejścia, które zapewni, że działania te zostaną przeprowadzone w sposób zgodny z zasadami ochrony dziedzictwa kulturowego¹⁹. Nowoczesne techniki restauratorskie stanowią istotny element współczesnej ochrony zabytków, oferując narzędzia, które pozwalają na precyzyjne działania przy jednoczesnym zachowaniu autentyczności obiektu.

Jednym z kluczowych i coraz powszechniej stosowanych rodzajów zabiegów restauratorskich jest czyszczenie powierzchni zabytków za pomocą technologii laserowej. Metoda ta stanowi istotny przełom w dziedzinie konserwacji, ponieważ pozwala na niezwykle precyzyjne usuwanie zanieczyszczeń, osadów, starej farby czy nawarstwień atmosferycznych, nie naruszając przy tym oryginalnej struktury i materiału, z którego wykonany jest zabytek. Technologia laserowa jest szczególnie przydatna w przypadku delikatnych materiałów, takich jak kamień wapienny, drewno, papier, a także zabytków wykonanych z cennych metali²⁰.

W przeszłości prym wiodło stosowanie metod mechanicznych, chemicznych lub fizycznych, które często wiązały się z ryzykiem nieodwracalnych uszkodzeń, jak zarysowania, erozja powierzchni czy chemiczne reakcje niszczące materiał zabytku. Laserowe czyszczenie minimalizuje takie ryzyko, ponieważ wiązka lasera, precyzyjnie usuwająca brud, jest kontrolowana pod kątem intensywności, głębokości i obszaru działania. Zastosowanie tej technologii umożliwia prace na mikroskalę, co jest kluczowe przy czyszczeniu szczególnie skomplikowanych i drobnych detali architektonicznych, rzeźbiarskich czy malarskich. Co więcej, ponieważ laserowa metoda czyszczenia jest nieinwazyjna, nie pozostawia żadnych pozostałości

¹⁸ J.A. Stanturf, B. Palik, R.K. Dumroese, *Contemporary forest restoration: A review emphasizing function*, „Forest Ecology and Management” 2014, nr 313, s. 292–323.

¹⁹ L. Giombini, *But is this really authentic? Revising authenticity in restoration philosophy*, „Lebenswelt: Aesthetics and Philosophy of Experience” 2018, nr 12, s. 21–35.

²⁰ M. Potz, *Prace konserwatorskie i restauratorskie zabytkowego wystroju sztukatorskiego i malarzkiego dworca w Przemyśle*, „Renowacje i Zabytki” 2014, nr 2, s. 177–181.

chemicznych, które mogłyby w przyszłości wpływać na stan zachowania obiektu. Dodatkowym atutem technologii laserowej jest możliwość zastosowania jej w przestrzeniach trudno dostępnych, gdzie tradycyjne metody mogłyby okazać się nieskuteczne lub zbyt inwazyjne. W przypadku zabytków historycznych, które muszą być zachowane w jak najbardziej oryginalnym stanie, laser stanowi narzędzie zapewniające długotrwałe efekty, minimalizując ingerencję w autentyczność obiektu²¹.

Kolejnym współczesnym narzędziem wykorzystywanym w restauracji zabytków jest technologia 3D, która pozwala na precyzyjne skanowanie i tworzenie cyfrowych modeli zniszczonych lub brakujących elementów obiektów²². Technologia ta umożliwia odtworzenie z dużą dokładnością kształtów i wymiarów zniszczonych fragmentów zabytków, co jest szczególnie istotne w przypadkach, gdy oryginalne elementy nie zachowały się lub uległy całkowitemu zniszczeniu. Proces skanowania 3D polega na zarejestrowaniu dokładnych danych geometrycznych za pomocą specjalistycznych urządzeń, takich jak skanery laserowe lub optyczne. Dzięki temu możliwe jest stworzenie trójwymiarowego modelu zabytku, który odwzorowuje jego pierwotną formę i detale z niezwykłą precyzją. Modele te mogą być następnie wykorzystane do tworzenia odlewów lub nowych elementów, które idealnie wpiszą się w istniejącą strukturę obiektu. Technologia ta znajduje zastosowanie w przypadkach zabytków architektonicznych, rzeźbiarskich, a także przy rekonstrukcji elementów dekoracyjnych. W sytuacjach, gdy istniejące dokumentacje historyczne są niekompletne, skanowanie 3D pozwala na cyfrowe odtworzenie brakujących fragmentów i dopasowanie ich do obiektu na podstawie symetrii lub innych zachowanych detali. Współczesne techniki drukowania 3D umożliwiają także fizyczne odtworzenie brakujących elementów z odpowiednich materiałów konserwatorskich, które zostają następnie zintegrowane z resztą obiektu. Technologia 3D jest o tyle unikatowa, że pozwala na wielokrotne wykorzystanie wygenerowanych modeli cyfrowych do kolejnych konserwacji lub napraw, co minimalizuje ryzyko powtarzających się uszkodzeń oraz błędów przy rekonstrukcjach. Ostatecznie, połączenie precyzji, trwałości i elastyczności

²¹ S. Belishki, S. Corr, *Reflection on conservation-restoration practice today: A European perspective*, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2019, nr 8, s. 15–28.

²² L. Giombini, op. cit., s. 21–35.

technologii 3D czyni ją jednym z najważniejszych narzędzi współczesnej konserwacji zabytków, umożliwiającym wierne i odpowiedzialne przywrócenie obiektów do ich pierwotnego wyglądu bez ryzyka utraty ich autentyczności i wartości historycznej²³.

Warto również wspomnieć o rosnącej roli nanotechnologii w odnawianiu zabytków. Zastosowanie nanomateriałów pozwala na wzmocnienie strukturalne zabytków bez wprowadzania widocznych zmian w ich wyglądzie. Nanocząsteczki mogą penetrować mikroskopijne szczeliny i pęknięcia w materiałach, wzmacniając je od wewnątrz i zapobiegając dalszemu niszczeniu²⁴. Technologia ta jest szczególnie przydatna w konserwacji zabytków wykonanych z materiałów organicznych, takich jak drewno, które są podatne na degradację pod wpływem wilgoci czy mikroorganizmów.

Ochrona autentyczności zabytków jest jednym z priorytetów współczesnej restauracji, a nowoczesne techniki konserwatorskie pozwalają na realizację tego celu w sposób bardziej precyzyjny i efektywny niż kiedykolwiek wcześniej. Współczesne metody pozwalają na zachowanie oryginalnych materiałów i detali zabytkowych, minimalizując ryzyko zniszczeń i deformacji. Dzięki temu możliwe jest odtworzenie pierwotnego wyglądu zabytków bez zniekształcania ich autentycznego charakteru²⁵.

Cały proces restauracji musi być prowadzony z niezwykłą starannością i precyzją, aby nie naruszyć oryginalnych cech obiektu. Restauracja zabytków to złożony proces, który łączy w sobie tradycyjne techniki z nowoczesnymi technologiami, umożliwiając ochronę dziedzictwa kulturowego w jego najczystszej formie. Dzięki zastosowaniu zaawansowanych metod restauratorzy są w stanie nie tylko przywrócić zabytki do dawnej świetności, ale również zagwarantować ich długotrwałą ochronę, co pozwala na ich zachowanie dla przyszłych pokoleń²⁶.

Właściwe określenie etapów restauracji zabytków jest kluczowe dla skutecznego przeprowadzenia procesu przywracania pierwotnego stanu obiektu, jednocześnie zachowując jego autentyczność i integralność historyczną. Każdy etap prac musi być starannie zaplanowany i wymaga precy-

²³ K. Zalaśńska, *Ochrona zabytków*, LexisNexis, Warszawa 2010, s. 71–76.

²⁴ J.A. Stanturf, B. Palik, R.K. Dumroese, op. cit., s. 292–323.

²⁵ L. Giombini, op. cit., s. 21–35.

²⁶ M. Gmitter, op. cit., s. 100–109.

zyjnego działania, aby zapewnić, że żadne elementy zabytku nie zostaną naruszone ani uszkodzone. Restauracja, jako proces wieloetapowy, zaczyna się od dokumentacji, przechodzi przez rekonstrukcję brakujących elementów, a kończy na zastosowaniu zarówno oryginalnych, jak i współczesnych materiałów. Pierwszym, niezwykle istotnym krokiem w restauracji zabytku jest dokładna dokumentacja przed rozpoczęciem prac. Jest to fundament, na którym opiera się cały proces restauracji, ponieważ umożliwia dokładne zrozumienie obecnego stanu zabytku, jego historii oraz stopnia degradacji²⁷. Dokumentacja obejmuje szczegółowe badania konserwatorskie, w tym inwentaryzację wszystkich widocznych uszkodzeń materiałów, z których wykonany jest zabytek, a także wykonanie pomiarów i fotografii. Dzięki temu możliwe jest stworzenie pełnego obrazu stanu zabytku przed rozpoczęciem jakichkolwiek działań. Kluczowym elementem dokumentacji jest również wykonanie odkrywek stratygraficznych, które pozwalają na zbadanie wszystkich warstw farby, tynku czy innych materiałów użytych na przestrzeni lat. Pozwala to na odtworzenie pierwotnych kolorów, technik malarskich czy ornamentacji, a także na identyfikację późniejszych zmian, które niekiedy zniekształciły oryginalny charakter obiektu. Dokumentacja to również moment, w którym zabytek jest dokładnie opisywany z punktu widzenia jego wartości artystycznej, historycznej i architektonicznej, co ułatwia ustalenie, jakie elementy mają największe znaczenie i powinny zostać zachowane w niezmienionej formie²⁸.

Kolejnym etapem restauracji jest rekonstrukcja brakujących elementów, które uległy zniszczeniu na skutek upływu czasu, działania czynników atmosferycznych, uszkodzeń mechanicznych czy błędów popełnionych w przeszłości podczas wcześniejszych napraw. Rekonstrukcja wymaga niezwykłej precyzji, aby odtworzone elementy współgrały z resztą zabytku, nie wyróżniając się ani stylistycznie, ani materiałowo. Proces ten polega na dokładnym odwzorowaniu brakujących części, takich jak rzeźby, detale architektoniczne, ornamenty czy polichromie. Restauratorzy często korzystają z archiwalnych dokumentów, rycin, planów budowlanych czy fotografii, a nawet z relacji świadków, które przedstawiają pierwotny wygląd obiektu, aby jak najwierniej oddać jego oryginalną formę. Rekonstrukcja wymaga

²⁷ A. Michalak, op. cit., s. 211–221.

²⁸ L. Giombini, op. cit., s. 21–35.

zastosowania specjalistycznych narzędzi oraz technik, które pozwalają na precyzyjne wykonanie brakujących detali. W wielu przypadkach, aby zachować zgodność z oryginałem, tworzone są modele lub formy, które umożliwiają dokładne odwzorowanie brakujących elementów. Rekonstrukcja nie może jednak prowadzić do nadmiernej ingerencji w zabytkową strukturę, co oznacza, że jej celem jest jedynie uzupełnienie istniejących ubytków, a nie wprowadzanie nowych, nieuzasadnionych zmian²⁹.

Dobór oryginalnych i współczesnych materiałów to kolejny kluczowy etap, który decyduje o trwałości i jakości wykonanej restauracji. W przypadku zabytków priorytetem jest użycie materiałów jak najbardziej zbliżonych do tych, które były stosowane w momencie powstania obiektu. Współczesna konserwacja stara się unikać stosowania materiałów, które mogłyby zaburzyć pierwotny charakter zabytku lub wprowadzić niezgodne z jego naturą zmiany. Dlatego restauratorzy starają się stosować tradycyjne techniki i materiały, takie jak tynki wapienne, farby kazeinowe czy ręcznie formowane cegły, które są zgodne z oryginałem. W przypadku renowacji zabytków drewnianych niekiedy zalecane jest użycie drewna starego, z uwagi na jego właściwości fizykochemiczne. Użycie drewna nowego powoduje, że ulegnie ono zniszczeniu wcześniej, a ponadto może wystąpić różnica wizualna między drewnem starym a nowym³⁰. Źródło dostępności starego drewna stanowi na przykład rozbiórka starych stodół, domów, budynków gospodarczych itp. Jednakże w niektórych przypadkach konieczne jest wykorzystanie nowoczesnych materiałów, które zapewnią lepszą trwałość i ochronę zabytku przed dalszą degradacją. W sytuacjach, gdy oryginalne materiały nie są już dostępne lub nie spełniają współczesnych standardów ochrony, restauratorzy mogą zastosować materiały zastępcze, które jednak muszą być zgodne z pierwotnymi technikami. W takich przypadkach priorytetem jest nie tylko trwałość, ale także estetyka – współczesne materiały muszą harmonizować z oryginałem, zarówno pod względem koloru, jak i struktury. Ważnym aspektem jest również odpowiednie zabezpieczenie odtworzonych elementów, aby zapewnić ich trwałość na długie lata. W tym celu stosuje się specjalistyczne impregnaty, środki zabezpieczające przed

²⁹ M. Korpała, op. cit., s. 68–75.

³⁰ I. Piszczek, *Zastosowanie modyfikacji drewna do konserwacji zabytków i produkcji instrumentów muzycznych*, „Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych” 1987, z. 313, s. 73.

wilgocią, promieniowaniem UV czy mikroorganizmami, które mogłyby wpłynąć na dalszą degradację zabytku. Ochrona ta jest szczególnie istotna w przypadku materiałów organicznych, takich jak drewno, które są bardziej podatne na działanie czynników zewnętrznych. Również elementy metalowe, które często stanowią istotną część zabytkowych budowli, muszą być odpowiednio zabezpieczone przed korozją. Wykorzystanie nowoczesnych narzędzi, takich jak nanotechnologia, pozwala na skuteczniejsze zabezpieczenie powierzchni zabytków, jednocześnie nie wpływając na ich wygląd zewnętrzny³¹.

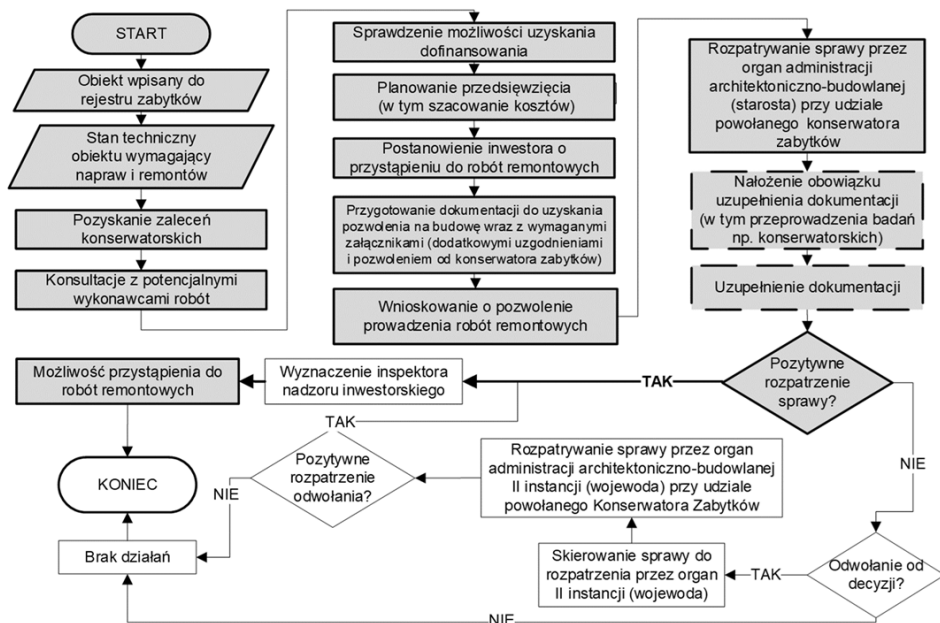
Każdy z etapów restauracji – dokumentacja, rekonstrukcja brakujących elementów oraz zastosowanie oryginalnych i współczesnych materiałów – jest niezbędny, aby zapewnić skuteczną ochronę zabytków oraz ich długotrwałe zachowanie w jak najbardziej autentycznej formie. Współczesna restauracja to nie tylko przywracanie dawnej świetności zabytkom, ale również odpowiedzialne podejście do ich ochrony i utrzymania, które pozwala na zachowanie ich wartości historycznej, artystycznej i kulturowej. Dzięki starannie przeprowadzonym pracom restauracyjnym zabytki mogą przetrwać kolejne lata, jednocześnie pełniąc swoją funkcję jako świadectwa minionych epok. Szczegółowość zabiegów restauratorskich, wiążących się z wykonaniem prac remontowych, objawia się już na etapie przygotowawczym. Aby przystąpić do prac remontowo-budowlanych w obiekcie zabytkowym, należy przeprowadzić postępowanie poprzedzające, które jest procedurą długotrwałą i złożoną z wielu etapów (rysunek 1).

Problematyka etyczna restauracji zabytków jest jednym z najważniejszych, a jednocześnie najbardziej kontrowersyjnych aspektów ochrony dziedzictwa kulturowego. Prace restauracyjne, niezależnie od swojej skali, nieuchronnie wiążą się z ingerencją w oryginalną strukturę obiektu, co rodzi pytania o granice takich działań oraz o to, jak daleko można posunąć się, próbując przywrócić zabytkowi jego pierwotny wygląd i funkcje³². Każda interwencja w zabytek, nawet najbardziej uzasadniona, niesie ze sobą ryzyko utraty części jego autentyczności, dlatego restauratorzy muszą podejmować decyzje, które nie tylko rozwiążą problemy techniczne, ale także

³¹ J.A. Stanturf, B. Palik, R. K. Dumroese, op. cit., s. 292–323.

³² S. Belishki, S. Corr, op. cit., s. 15–28.

będą zgodne z zasadami etyki konserwatorskiej. Jednym z głównych problemów związanych z restauracją jest nadmierna ingerencja w oryginalną strukturę zabytku, co budzi wiele kontrowersji zarówno wśród specjalistów, jak i opinii publicznej.

Rysunek 1. Schemat postępowania poprzedzającego rozpoczęcie robót remontowych w obiekcie zabytkowym (Źródło: A. Radziejowska, *Dla chcącego nic trudnego, czyli jak rozpocząć przedsięwzięcie budowlane w obiekcie zabytkowym*, <https://bzg.pl/poradnik/arttykul/dla-chcacego-nic-trudnego-czyli-jak-rozpoczac-przedstawienie-budowlane-w-obiekcie-zabytkowym/id/11366>, data dostępu: 25.08.2025 r.)

Linia przerywaną zaznaczono etapy, które mogą, lecz nie muszą wystąpić w przedmiotowej procedurze. Zarówno procedura przygotowawcza, jak i samo przeprowadzenie prac konserwatorskich to działania niezwykle czasochłonne i kosztochłonne, co może rodzić skłonność wykonawców do poszukiwania rozwiązań upraszczających i redukujących koszty tego procesu. Powstrzymanie się od tego typu działań, szkodzących obiektom zabytkowym, wymaga zachowania wysokich standardów etycznych.

Restauracja, której celem jest przywrócenie pierwotnej formy zabytku, często wymaga rekonstrukcji brakujących elementów lub usunięcia późniejszych dodatków, które mogły zmieniać wygląd i funkcję obiektu. Problem polega na tym, że nadmierna rekonstrukcja może prowadzić do sytuacji, w której zabytek przestaje być autentycznym świadectwem swojej

epoki, a staje się raczej rekonstrukcją na podstawie wyobrażeń lub interpretacji współczesnych konserwatorów. W takim przypadku zabytkowa substancja traci swoją pierwotną wartość, stając się wynikiem współczesnych interwencji. Dlatego kluczową kwestią jest decyzja, w jakim stopniu należy odtwarzać zniszczone lub brakujące elementy, a gdzie powinno się powstrzymać od nadmiernej ingerencji, aby nie zafałszować historycznej wartości obiektu. W szczególnie trudnych przypadkach, gdy zabytek uległ znacznemu zniszczeniu, konserwatorzy stają przed dylematem: czy powinno się dążyć do pełnej rekonstrukcji, która może skutkować nadmiernym „odmłodzeniem” obiektu, czy też ograniczyć się jedynie do zabezpieczenia i ochrony tego, co przetrwało, akceptując pewne ubytki i zniszczenia jako część jego historii. Nadmierna ingerencja w strukturę zabytku może prowadzić do powstania zniekształceń w odbiorze historycznym obiektu, ponieważ nowe, odbudowane elementy mogą nie oddawać w pełni oryginalnego charakteru zabytku, nawet jeśli technicznie są zgodne z pierwotnymi materiałami i technologiami. Problem ten nasila się, gdy brakuje wystarczających informacji o wyglądzie lub strukturze zabytku sprzed zniszczenia, co zmusza restauratorów do podejmowania decyzji na podstawie fragmentarycznych dowodów lub rekonstrukcji w dużej mierze hipotetycznych³³.

Kolejnym istotnym zagadnieniem w problematyce etycznej restauracji jest równowaga między odtworzeniem a zachowaniem autentyczności zabytku. Autentyczność jest kluczowym kryterium oceny wartości zabytku, ponieważ stanowi ona o jego historycznym, artystycznym i kulturowym znaczeniu. Zbyt daleko idąca rekonstrukcja może osłabić tę autentyczność, jeśli odtworzone elementy zdominują oryginalną substancję zabytku. Konserwacja musi zatem dążyć do tego, aby zachować jak najwięcej z autentycznego materiału, który przetrwał, nawet jeśli jest on w złym stanie technicznym, ponieważ to właśnie oryginalne elementy mają największą wartość historyczną. Odtwarzanie brakujących części zabytku jest dopuszczalne, ale tylko w takim zakresie, w jakim nie narusza to autentyczności całości. Zachowanie autentyczności wymaga również odpowiedniego podejścia do materiałów i technik stosowanych w restauracji. Współczesna konserwacja opiera się na zasadzie minimalnej ingerencji, co oznacza, że

³³ J.A. Stanturf, B. Palik, R.K. Dumroese, op. cit., s. 292–323.

interwencje powinny być ograniczone do niezbędnego minimum, a tam, gdzie to możliwe, należy stosować techniki odwracalne, które pozwolą na ewentualne usunięcie nowych elementów w przyszłości, jeśli okaże się, że zostały one wykonane niewłaściwie lub w sposób niezgodny z najnowszymi badaniami. Przykładem takich technik są np. nieniszczące metody konserwacji powierzchni, które pozwalają na oczyszczenie zabytku bez uszkodzenia jego struktury, lub zastosowanie materiałów, które są w pełni kompatybilne z oryginałem, ale jednocześnie możliwe do usunięcia w razie potrzeby³⁴.

Kolejny z etycznych dylematów ochrony zabytków ma swoje korzenie w źródłach finansowania. Zabiegi konserwatorskie, restauratorskie, a niekiedy wręcz odbudowa, wymagają zaangażowania znacznych środków finansowych. To z kolei wymusza niejednokrotnie zaangażowanie prywatnego kapitału zewnętrznego. Wobec każdej inwestycji stoi oczekiwanie w postaci stopy zwrotu, a to powoduje konieczność zawarcia kompromisu między zachowaniem oryginalnej tkanki zabytku a oczekiwaniami inwestora. Jest to wybór między skazaniem zabytku na kolejne lata, a może i dekady niszczenia z ryzykiem nieodwracalnych uszkodzeń a ustępstwami wobec zachowania jego wyglądu czy funkcji, w zamian za przeprowadzenie prac przywracających właściwy stan obiektu. Przykładem takich działań jest rewitalizacja zakładów włókienniczych Izraela Poznańskiego w Łodzi. W miejscu tym dokonano wielu zmian, m.in. wyburzono część zabudowań, zmieniono konstrukcję pozostałych oraz dobudowano współczesny obiekt handlowy, czym zmieniono pierwotną funkcję kompleksu. Obecnie znajduje się tam centrum handlowo-rozrywkowe „Manufaktura”. Mimo wprowadzenia istotnych zmian względem pierwotnej formy obiektu, jego rewitalizacja jest oceniana pozytywnie³⁵.

Etyka restauracji wymaga również uwzględnienia wartości, jaką zabytek ma dla współczesnego społeczeństwa. Konserwacja nie może opierać się wyłącznie na względach technicznych, musi także brać pod uwagę kulturowe i emocjonalne znaczenie obiektu dla lokalnej społeczności. Niektóre zmiany, które zaszły w strukturze zabytku w ciągu wieków, mogą mieć

³⁴ M. Potz, op. cit., s. 177–181.

³⁵ D. Stawasz, *Współczesne dylematy zarządzania rozwojem miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 353.

dla tej społeczności wartość symboliczną, nawet jeśli nie są one oryginalną częścią zabytku. Usunięcie takich późniejszych dodatków może być postrzegane jako utrata części dziedzictwa, co powoduje, że decyzje dotyczące restauracji muszą być podejmowane z rozważą i z poszanowaniem wszystkich względów związanych z historycznym i współczesnym znaczeniem zabytku. Ważnym aspektem jest także dialog między restauratorami, konserwatorami zabytków i badaczami, który pozwala na podejmowanie świadomych decyzji dotyczących zachowania autentyczności zabytku. Restauratorzy muszą działać w zgodzie z wytycznymi międzynarodowych konwencji, takich jak Karta wenecka, która stanowi, że prace restauracyjne muszą respektować autentyczność zabytków oraz że należy unikać wszelkich zmian, które mogłyby zniekształcić ich oryginalny charakter. Każda interwencja powinna być dokładnie przemyślana i uzasadniona, a jej celem musi być przede wszystkim ochrona i zachowanie autentyczności, a nie dążenie do nadmiernego przywrócenia idealnego wyglądu, który de facto nigdy nie istniał³⁶.

1.5. Badania konserwatorskie

Badania konserwatorskie to proces analizy stanu zabytków, którego celem jest ocena ich kondycji oraz ustalenie, jakie działania należy podjąć, aby zapewnić im odpowiednią ochronę i zachowanie na przyszłość.

Ene i Rădvan definiują badania konserwatorskie jako systematyczny proces gromadzenia danych, który opiera się na zastosowaniu różnych metod badawczych w celu określenia najbardziej efektywnych technik konserwacji³⁷. Hassan określa badania konserwatorskie jako zestaw nowoczesnych technik i procedur, mających na celu ocenę stanu dzieł sztuki, w szczególności malowideł ściennych, oraz wybór optymalnych metod ich ochrony i renowacji³⁸.

³⁶ L. Giombini, op. cit., s. 21–35.

³⁷ D. Ene, R. Rădvan, *Associate model of methods used for restoration/conservation resources*, [in:] *Developments in E-systems Engineering*, London 2010, s. 85–88.

³⁸ L.K. Hassan, *Modern conservation technique: Wall paintings in the Valley of the Queens, a Testament to the Beauty of a Dual Conservation-Restoration Approach*, „International Journal of Archaeology” 2017, vol. 4, issue 6, s. 95–106.

Znaczenie badań konserwatorskich przed rozpoczęciem prac jest niezwykle istotne, ponieważ stanowią one fundament całego procesu konserwacji i restauracji. Badania te umożliwiają precyzyjną ocenę stanu zabytku, identyfikację problemów oraz opracowanie planu działań, który minimalizuje ryzyko nieodwracalnych zniszczeń. Dzięki badaniom konserwatorskim można dokładnie zrozumieć nie tylko obecny stan obiektu, ale także przyczyny jego degradacji. Proces ten jest niezbędny, aby w sposób świadomy i przemyślany zaplanować wszystkie kroki, jakie będą podjęte w dalszych etapach konserwacji. Ocena stanu zabytku obejmuje analizę strukturalną, chemiczną oraz mikrobiologiczną, co pozwala na dostosowanie metod ochrony do specyfiki i potrzeb konkretnego obiektu. Badania konserwatorskie odgrywają kluczową rolę w planowaniu zabiegów, ponieważ na ich podstawie tworzy się kompleksowy program konserwacji, który obejmuje zarówno zabezpieczenie, jak i ewentualną rekonstrukcję elementów zabytku. To właśnie badania pozwalają określić, które fragmenty obiektu wymagają natychmiastowej interwencji, a które mogą zostać poddane jedynie drobnym zabiegom konserwatorskim. Opracowanie planu działań bez wcześniejszej analizy stanu technicznego mogłoby prowadzić do błędnych decyzji, zagrażających integralności zabytku. Dlatego badania te są niezbędnym narzędziem, które umożliwia precyzyjne określenie, jakie działania należy podjąć, aby zapewnić ochronę zabytku w długofalowej perspektywie³⁹.

Badania konserwatorskie stanowią także podstawę doboru odpowiednich technik i materiałów, które zostaną zastosowane podczas konserwacji. Zrozumienie charakterystyki materiałów, z których wykonany jest zabytek, oraz identyfikacja procesów niszczących pozwala na wybór takich technik, które będą najbardziej odpowiednie dla danego obiektu. Przykładowo, badania chemiczne umożliwiają określenie, jakie reakcje zachodzą w materiale pod wpływem czynników zewnętrznych, co pozwala na zastosowanie odpowiednich środków ochronnych, które zahamują proces degradacji.

³⁹ J. Verdura, M. Sales, E. Ballesteros, M.E. Cefali, E. Cebrian, *Restoration of a canopy-forming alga based on recruitment enhancement: Methods and long-term success assessment*, „Frontiers in Plant Science” 2018, vol. 9, s. 18–32.

Z kolei badania strukturalne mogą wskazać, które techniki mechaniczne lub fizyczne będą najbezpieczniejsze i najefektywniejsze w danym przypadku. Wybór materiałów konserwatorskich musi być ściśle powiązany z wynikami badań, aby zagwarantować, że zastosowane środki nie będą kolidować z pierwotną substancją zabytku i jednocześnie będą dostosowane do jego struktury. Bez takich badań istnieje ryzyko zastosowania niewłaściwych technik lub materiałów, co mogłoby prowadzić do uszkodzeń, które byłyby trudne, a nawet niemożliwe do naprawienia⁴⁰.

Badania konserwatorskie odgrywają kluczową rolę w procesie ochrony i zachowania zabytków, ponieważ pozwalają na dokładne zdiagnozowanie ich stanu oraz opracowanie strategii działań konserwatorskich. Badania te można podzielić na kilka podstawowych kategorii, z których każda dostarcza niezbędnych informacji do podjęcia odpowiednich decyzji konserwatorskich. Każdy rodzaj badań ma na celu zrozumienie innych aspektów zabytku, takich jak jego struktura, materiały, techniki wykonania oraz czynniki wpływające na jego degradację. Pierwszym rodzajem badań konserwatorskich są oceny wizualne, które polegają na dokładnym oglądzie obiektu i dokumentacji jego stanu. Ten rodzaj badań jest podstawowym krokiem, od którego zaczyna się proces konserwacji. Oględziny pozwalają na wstępną ocenę uszkodzeń, zniszczeń oraz ewentualnych zmian w strukturze zabytku, które są widoczne gołym okiem. Badania wizualne obejmują dokumentację fotograficzną, rysunkową i opisową, która jest podstawą dalszych, bardziej szczegółowych badań. Podczas tych badań identyfikuje się pęknięcia, odspojenia, zmiany koloru czy deformacje, które mogą świadczyć o procesach niszczenia obiektu⁴¹.

Badania strukturalne są bardziej zaawansowaną metodą, która ma na celu ocenę stanu konstrukcji zabytku. Pozwalają one na zdiagnozowanie problemów związanych z nośnością, stabilnością oraz integralnością obiektu. Przeprowadza się je w celu wykrycia wad strukturalnych, które mogłyby zagrażać trwałości zabytku. W tym celu często stosuje się nowoczesne techniki, takie jak skanowanie laserowe, badania ultradźwiękowe

⁴⁰ J. McKay, C. Christian, S. Harrison, K. Rice, *How local is local? A review of practical and conceptual issues in the genetics of restoration*, „Restoration Ecology” 2005, nr 13, s. 101–111.

⁴¹ I. Szmelter, *Alert w XXI wieku. Zmiana teorii ochrony dzieł dziedzictwa w znaczeniu materialnym, niematerialnym i cyfrowym*, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego”, nr 12, 2021, s. 55–69.

czy tomografię komputerową, które pozwalają na nieniszczące przenikanie przez struktury zabytku i ocenę jego stanu bez konieczności wykonywania inwazyjnych działań. Dzięki badaniom strukturalnym możliwe jest dokładne określenie, które elementy obiektu wymagają wzmocnienia, naprawy lub rekonstrukcji. Badania chemiczne są kolejnym, niezwykle ważnym rodzajem badań konserwatorskich. Pozwalają one na analizę składu chemicznego materiałów, z których wykonany jest zabytek, co umożliwia identyfikację procesów, które mogą grozić jego degradacją. Badania te obejmują analizę próbek pobranych z różnych miejsc obiektu, takich jak tynki, farby, metale czy kamień. Dzięki tym analizom możliwe jest wykrycie obecności substancji szkodliwych, takich jak sole, kwasy czy związki organiczne, które mogą powodować uszkodzenia materiałów. Badania chemiczne są również przydatne w identyfikacji oryginalnych pigmentów, spoiw i innych substancji stosowanych w trakcie tworzenia zabytku, co pozwala na dobranie lub odtworzenie odpowiednich materiałów konserwatorskich⁴².

Badania mikrobiologiczne mają na celu zidentyfikowanie i ocenę mikroorganizmów, takich jak pleśnie, grzyby czy bakterie, które mogą wpływać na degradację materiałów, szczególnie organicznych, jak drewno, papier czy tkaniny. Mikroorganizmy te mogą prowadzić do poważnych uszkodzeń, dlatego badania mikrobiologiczne są niezbędne w celu opracowania odpowiednich metod dezynfekcji i ochrony zabytków przed dalszym niszczeniem. Pozwalają one także na ocenę poziomu wilgotności oraz identyfikację czynników sprzyjających rozwojowi mikroorganizmów, co umożliwia opracowanie skutecznych metod konserwacji zapobiegawczej.

Badania fizyczne, takie jak testy wytrzymałościowe czy badania mechaniczne, są stosowane w celu oceny odporności materiałów zabytkowych na czynniki zewnętrzne: nacisk, temperaturę czy wilgotność. Dzięki tym badaniom możliwe jest określenie, jakie działania należy podjąć, aby wzmocnić strukturę obiektu i zapewnić jego długotrwałą ochronę. Testy te pozwalają również na ocenę stopnia degradacji materiałów, co jest kluczowe w przypadku zabytków narażonych na działanie ekstremalnych warunków atmosferycznych⁴³.

⁴² D. Ene, R. Rădvan, op. cit., s. 85-88.

⁴³ L.K. Hassan, op. cit., s. 95-106.

Badania stratygraficzne są stosowane głównie w odniesieniu do zabytków architektonicznych oraz malarstwa ściennego. Polegają one na analizie kolejnych warstw materiałów, takich jak farby, tynki czy inne powłoki, które zostały nałożone na przestrzeni lat. Badania stratygraficzne pozwalają na odkrycie oryginalnych warstw i kolorów, co jest niezwykle istotne przy rekonstrukcji zabytków, ponieważ umożliwiają odtworzenie pierwotnego wyglądu obiektu. Badania te są często stosowane w połączeniu z analizami chemicznymi, co pozwala na pełniejszą ocenę historii danego zabytku.

Na koniec warto wspomnieć o badaniach historycznych, które choć różnią się od innych rodzajów badań konserwatorskich, są równie istotne. Obejmują one analizę dokumentacji historycznej, archiwaliów, rycin, zdjęć oraz innych źródeł, które mogą dostarczyć informacji na temat pierwotnego wyglądu zabytku, jego historii, przeprowadzonych w przeszłości napraw czy zmian wprowadzonych przez właścicieli. Badania te są niezbędne, aby zrozumieć kontekst historyczny obiektu i podejmować odpowiedzialne decyzje konserwatorskie, które będą zgodne z jego autentyczną wartością⁴⁴.

Tabela 1 przedstawia różne rodzaje badań konserwatorskich oraz ich zastosowanie. Każdy z tych typów badań pełni istotną rolę w ocenie stanu zabytku i umożliwia podejmowanie decyzji dotyczących jego dalszej ochrony. Badania konserwatorskie odgrywają kluczową rolę w procesie ochrony i konserwacji zabytków, ponieważ umożliwiają dokładną ocenę stanu obiektu oraz planowanie dalszych działań. Dzięki różnorodnym technikom, takim jak badania wizualne, strukturalne, chemiczne, mikrobiologiczne, fizyczne, stratygraficzne i historyczne, konserwatorzy są w stanie precyzyjnie zidentyfikować problemy i dostosować odpowiednie metody ochrony do specyficznych potrzeb zabytku. Każdy rodzaj badań dostarcza unikalnych informacji, które pozwalają na zachowanie autentyczności obiektu oraz zabezpieczenie go przed degradacją.

⁴⁴ J. Verdura, M. Sales, E. Ballesteros, M.E. Cefali, E. Cebrian, op. cit., s. 18–32.

Tabela 1. Rodzaje badań konserwatorskich

Rodzaj badań	Opis	Zastosowanie
Badania wizualne	Oględziny obiektu, dokumentacja fotograficzna i opisowa, analiza widocznych uszkodzeń i zmian.	Wstępna ocena stanu zabytku, identyfikacja uszkodzeń, planowanie dalszych badań.
Badania strukturalne	Ocena nośności i stabilności konstrukcji, diagnoza wad strukturalnych za pomocą nowoczesnych technik.	Identyfikacja problemów konstrukcyjnych, planowanie napraw i wzmocnień.
Badania chemiczne	Analiza składu chemicznego materiałów zabytku, identyfikacja substancji szkodliwych.	Dobór odpowiednich technik konserwatorskich i materiałów, zapobieganie procesom chemicznym niszczenia.
Badania mikrobiologiczne	Identyfikacja mikroorganizmów, takich jak pleśnie, grzyby, bakterie, wpływających na degradację.	Opracowanie metod dezynfekcji, zapobieganie uszkodzeniom materiałów organicznych.
Badania fizyczne	Testy wytrzymałościowe, analiza odporności materiałów na czynniki zewnętrzne (nacisk, temperatura).	Wzmocnienie struktury obiektu, ocena stopnia degradacji.
Badania stratygraficzne	Analiza kolejnych warstw materiałów, takich jak farby i tynki, odkrycie oryginalnych kolorów.	Odtworzenie pierwotnego wyglądu zabytku, identyfikacja zmian w trakcie jego historii.
Badania historyczne	Analiza dokumentacji archiwalnej, rycin, zdjęć, które dostarczają informacji o pierwotnym wyglądzie.	Zrozumienie kontekstu historycznego, podejmowanie decyzji zgodnych z autentyczną wartością zabytku.

Źródło: J. Verdura, M. Sales, E. Ballesteros, M.E. Cefali, E. Cebrian, *Restoration of a canopy-forming alga based on recruitment enhancement: Methods and long-term success assessment*, „Frontiers in Plant Science” 2018, vol. 9, s. 18–32; D. Ene, R. Rădvan, *Associate model of methods used for restoration/conservation resources*, [in:] *Developments in E-systems Engineering*, London 2010, s. 85–88.

1.6. Formy ochrony zabytków architektury

Formy ochrony zabytków architektury mają olbrzymie znaczenie dla zachowania materialnego dziedzictwa kulturowego, ponieważ gwarantują

przetrwanie zarówno fizycznej struktury, jak i unikatowych wartości historycznych, artystycznych oraz naukowych zabytków. Mechanizmy te, oparte na przepisach prawnych i regulacjach administracyjnych, pełnią funkcję zabezpieczającą nie tylko przed fizyczną degradacją obiektów, ale także przed nieodpowiednią modernizacją, która mogłaby naruszyć ich pierwotny charakter. Ochrona zabytków architektury ma na celu utrzymanie ich autentyczności i integralności, a także zachowanie dla przyszłych pokoleń wiedzy o kulturze i historii⁴⁵.

W Polsce ochrona zabytków architektury opiera się na złożonym systemie prawnym, który pozwala dostosować zakres i formę ochrony do indywidualnych cech danego obiektu. W zależności od tego, jakie wartości historyczne i artystyczne reprezentuje zabytek, jak dobrze zachowana jest jego struktura oraz gdzie się znajduje, może on zostać objęty różnymi formami ochrony⁴⁶.

W UoOZ⁴⁷ przewidziano różne rodzaje ochrony prawnej. Wpis do rejestru zabytków to najważniejsza forma ochrony prawnej zabytków w Polsce. Usystematyzowana charakterystyka tej formy ochrony obejmuje:

1. Zakres ochrony:

- zabytki nieruchome: budynki, miejsca historyczne, zespoły urbanistyczne, krajobrazy,
- zabytki ruchome: dzieła sztuki, dokumenty, przedmioty o wartości historycznej.

2. Skutki prawne:

- wymagana zgoda konserwatora na remonty, przebudowy, zmiany użytkowania czy rozbiórki,
- obowiązek właściciela: utrzymanie obiektu w dobrym stanie technicznym, udostępnianie w uzasadnionych przypadkach,
- sankcje: grzywny lub odpowiedzialność karna za działania niezgodne z przepisami.

3. Znaczenie:

⁴⁵ M. Barański, *Rola edukacji w profilaktyce ochrony zabytków*, „Ochrona Zabytków” 1999, nr 52/4 (207), s. 401–413.

⁴⁶ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie..., op. cit.

⁴⁷ Ibidem, art. 7.

- ochrona dziedzictwa narodowego: zachowanie zabytków o wyjątkowej wartości,
- możliwość uzyskania dotacji na prace konserwatorskie.

4. Podstawę prawną:

- m.in. art. 7 ust. 1, art. 36 i art. 110–119.

5. Procedurę wpisu:

- postępowanie prowadzone przez wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- wpis na podstawie oceny wartości zabytkowej, z decyzją administracyjną.

Uznanie za pomnik historii to kolejna z form ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, która podkreśla wyjątkowe znaczenie zabytków w kontekście narodowym i międzynarodowym. Nadawana jest przez Prezydenta RP, zgodnie z UoOZ⁴⁸. W kontekście ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce uznanie obiektu za pomnik historii stanowi kluczowy element, który nie tylko chroni, ale również promuje wartościowe zabytki. Usystematyzowany opis tej formy ochrony obejmuje:

1. Charakterystykę:

- obejmuje zabytki o wyjątkowym znaczeniu historycznym, kulturalnym lub naukowym,
- decyzja Prezydenta RP podkreśla ogólnokrajowe znaczenie obiektu.

2. Zakres ochrony:

- dotyczy zabytków o charakterze narodowym: architektura: zamki, pałace, katedry,
- zespoły urbanistyczne: starówki, historyczne dzielnice,
- krajobrazy kulturowe: historyczne parki, obszary wiejskie,
- gwarantuje ścisłą ochronę i nadzór konserwatorski.

3. Cele:

- zachowanie i promocja dziedzictwa o najwyższej wartości dla kultury polskiej,
- podkreślenie symbolicznego znaczenia zabytków w historii i tożsamości narodowej.

4. Podstawę prawną:

⁴⁸ Ibidem, art. 15.1.

- art. 15,
- decyzje publikowane w Dzienniku Ustaw RP.

Ochrona obszarowa przez ustanowienie strefy ochrony konserwatorskiej to kolejny istotny mechanizm mający na celu ochronę terenów o szczególnych wartościach kulturowych, historycznych lub architektonicznych. Podstawy prawne tej formy ochrony wynikają z UoOZ, w szczególności z art. 18–20⁴⁹.

Strefy ochrony konserwatorskiej wyznaczane są na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Ich granice obejmują obszary, które charakteryzują się szczególną wartością kulturową, historyczną lub architektoniczną. Dotyczy to zarówno pojedynczych obiektów, jak i całych zespołów urbanistycznych, które wymagają specjalnej ochrony w celu zachowania ich unikalnego charakteru.

Obszary objęte strefą ochrony konserwatorskiej obejmują historyczne centra miast, które odzwierciedlają tradycyjne układy urbanistyczne i są świadectwem dawnych epok, dzielnice o wyjątkowym charakterze architektonicznym, wyróżniające się specyficzną zabudową, stylami architektonicznymi lub innymi cechami wizualnymi, zespoły urbanistyczne, których wartość wynika z ich historycznej spójności i estetyki.

Na terenach objętych strefą ochrony konserwatorskiej wszelkie działania inwestycyjne, budowlane i remontowe muszą być zgodne z wytycznymi konserwatorskimi. Planowanie przestrzenne podlega ścisłej kontroli, a każda zmiana w obrębie strefy wymaga uzgodnienia z odpowiednimi organami konserwatorskimi. W praktyce oznacza to, że inwestorzy muszą przestrzegać zasad dotyczących ochrony walorów estetycznych, historycznych i funkcjonalnych tych obszarów, co uwzględnia zakaz wprowadzania zmian mogących zakłócić integralność otoczenia. Podstawowym celem ustanowienia stref ochrony konserwatorskiej jest zabezpieczenie integralności historycznej, estetycznej oraz funkcjonalnej obszarów, które są objęte ochroną. Działania te mają na celu:

- ochronę przed niekontrolowanym rozwojem urbanistycznym, który mógłby naruszyć tradycyjną strukturę przestrzenną lub doprowadzić do degradacji wartości kulturowych,

⁴⁹ Ibidem.

- zabezpieczenie zabytkowych elementów architektury, urbanistyki oraz krajobrazu kulturowego przed procesami dewastacji lub niewłaściwej modernizacji,
- zachowanie spójności charakteru miejsc o szczególnym znaczeniu historycznym i kulturowym, co pozwala na ich ochronę jako integralnej części dziedzictwa narodowego.

Obowiązki nakładane na inwestorów i właścicieli nieruchomości w obrębie strefy ochrony konserwatorskiej obejmują konieczność uzyskania zgód na realizację prac budowlanych, zgodnie z kompetencjami organów administracji konserwatorskiej w zakresie nadzoru nad przestrzeganiem zasad ochrony zabytków. Strefa ochrony konserwatorskiej obejmuje zarówno zabytki materialne, jak i niematerialne elementy dziedzictwa kulturowego, takie jak tradycje i zwyczaje lokalne. Ochronie podlegają także wartości przyrodnicze, które współtworzą dziedzictwo kulturowe danego regionu. W ten sposób strefa ma zapewnić zachowanie kompleksowego krajobrazu kulturowego, który łączy aspekty historyczne, społeczne i przyrodnicze. Regulacje w ramach strefy ochrony konserwatorskiej obejmują przede wszystkim ochronę budynków i historycznych układów przestrzennych, a także elementów przyrodniczych, takich jak zieleń, krajobraz i architektoniczne detale historyczne. W praktyce oznacza to ochronę obszarów o szczególnym znaczeniu, takich jak tradycyjne wsie z zachowaną oryginalną strukturą osadniczą czy historyczne kompleksy krajobrazowe, które odzwierciedlają dawną działalność człowieka w harmonii z przyrodą. Głównym celem ochrony krajobrazu kulturowego jest jego zabezpieczenie przed degradacją, a jednocześnie promocja i popularyzacja wartości historycznych oraz kulturowych. Działania te przyczyniają się do edukacji historycznej społeczeństwa oraz wspierają rozwój turystyki opartej na dziedzictwie kulturowym. Fundamentalnym zadaniem jest tu znalezienie równowagi między ochroną dziedzictwa a współczesnymi potrzebami społeczności, co pozwala na harmonijne połączenie tradycji z nowoczesnością.

Gminna ewidencja zabytków (GEZ) to lokalny rejestr obiektów o znaczeniu historycznym, kulturowym lub artystycznym niewpisanych do krajo-

wego rejestru zabytków⁵⁰. Jej funkcjonowanie reguluje UoOZ⁵¹. Decyzję o wpisie do GEZ podejmuje wójt, burmistrz lub prezydent miasta, opierając się na opinii konserwatora zabytków. Dzięki temu możliwe jest prowadzenie monitoringu i ochrony lokalnego dziedzictwa, które mimo braku statusu zabytków rejestrowych ma istotną wartość kulturową dla społeczności. Wpis do GEZ wiąże się z określonymi skutkami prawnymi. Obiekty znajdujące się w ewidencji podlegają ochronie, choć w mniejszym zakresie niż zabytki wpisane do rejestru krajowego. Właściciel takiego obiektu jest zobowiązany zgłaszać planowane prace konserwatorskie do organów gminnych, co umożliwi kontrolę działań mogących wpływać na jego zabytkowy charakter. Każda ingerencja w wygląd lub strukturę obiektu wymaga konsultacji z konserwatorem zabytków, co ma na celu zachowanie wartości historycznej i estetycznej. Głównym celem prowadzenia GEZ jest ochrona i systematyczne monitorowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego. Ewidencja pozwala również na identyfikację obiektów, które w przyszłości mogą zostać wpisane do krajowego rejestru zabytków, co zapewni im wyższy poziom ochrony. Dzięki temu GEZ stanowi ważne narzędzie w zarządzaniu dziedzictwem na poziomie lokalnym.

Wpis na Światową Listę Dziedzictwa Kulturowego UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) jest uznawany za najwyższą formę międzynarodowego wyróżnienia i ochrony obiektów o szczególnym znaczeniu dla dziedzictwa ludzkości. Proces ten reguluje Konwencja z dnia 16 listopada 1972 r. w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego⁵². Na listę UNESCO wpisywane są obiekty wyróżniające się wyjątkową wartością kulturową, historyczną lub przyrodniczą. Mogą to być zarówno dzieła ludzkiej działalności, jak i unikalne krajobrazy. Obiekty znajdujące się na liście UNESCO podlegają surowym standardom w zakresie ochrony i konserwacji. Nadzór nad ich utrzymaniem oraz realizacją strategii ochrony sprawują międzynarodowe

⁵⁰ Prowadzona przez Generalnego Konserwatora Zabytków (krajowa ewidencja zabytków), wójtów, burmistrzów i prezydentów miast (gminna ewidencja zabytków). Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie..., op. cit., art. 22.

⁵¹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie..., op. cit., art. 22.4.

⁵² Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie... op. cit., art. 15 ust. 4 odnoszący się do wpisu pomnika historii na „Listę dziedzictwa światowego” w celu objęcia tego pomnika ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjętej w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r., Dz.U. 1976 Nr 32, poz. 190 i 191.

organizacje, co zapewnia najwyższą jakość działań zabezpieczających. W ramach inicjatyw UNESCO obiekty mogą liczyć na wsparcie finansowe i eksperckie, co pozwala skutecznie realizować projekty ochronne i rozwojowe. Wpis na listę UNESCO daje gwarancję międzynarodowej ochrony i podnosi prestiż obiektu na arenie światowej. Dzięki temu miejsce to staje się bardziej rozpoznawalne, a jego ranga w świadomości globalnej wzrasta. Dodatkowym efektem jest rozwój turystyki kulturowej, co przynosi korzyści społeczności lokalnej i umożliwia dostęp do międzynarodowych funduszy ochrony dziedzictwa. Podstawą prawną procesu wpisu jest konwencja UNESCO z 1972 r., która określa zasady ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Szczegółowe wytyczne dotyczące wpisu opracowuje Komitet Światowego Dziedzictwa, który odpowiada za ocenę i podejmowanie decyzji w sprawie kandydatur. Proces wpisania obiektu na Światową Listę Dziedzictwa Kulturowego UNESCO rozpoczyna się od zgłoszenia przez państwo członkowskie UNESCO. Następnie obiekt jest oceniany przez Międzynarodową Radę Ochrony Zabytków (ICOMOS) w przypadku dziedzictwa kulturowego lub Międzynarodową Unię Ochrony Przyrody (IUCN) w przypadku dziedzictwa naturalnego. Na podstawie wyników tej oceny oraz kryteriów uniwersalnej wartości obiektu Komitet Światowego Dziedzictwa podejmuje decyzję o wpisie. Wpis na listę UNESCO stanowi nie tylko wyraz uznania dla wartości danego miejsca, ale także zobowiązanie do jego ochrony i przekazania przyszłym pokoleniom w nienaruszonym stanie.

Zawarte w przepisach formy ochrony zabytków bezpośrednio wpływają na sposób prowadzenia procedur administracyjnych. Obiekty, które zostały uznane za szczególnie cenne, są chronione w sposób rygorystyczny na mocy wpisu do rejestru zabytków. Ochronie podlega zarówno ich materialna struktura, jak i forma architektoniczna oraz układ wnętrza. Z kolei zabytki o mniejszym znaczeniu, które są wpisane do gminnej ewidencji zabytków, podlegają mniej surowym regulacjom. Ewidencja ta stanowi jednak istotną podstawę do opracowywania planów dotyczących opieki nad dziedzictwem⁵³. Ochrona takich obiektów znajduje również odzwierciedlenie w dokumentach planistycznych, takich jak studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, a także w miejscowych

⁵³ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie..., op. cit., art. 21.

planach zagospodarowania przestrzennego i decyzjach dotyczących lokalizacji inwestycji publicznych⁵⁴. W efekcie ochrona obejmuje głównie zewnętrzną formę i historyczny charakter budynków wpisanych do gminnej ewidencji zabytków, podczas gdy wewnętrzne przestrzenie mogą być bardziej swobodnie przekształcane. Zakres możliwych zmian oraz rodzaj dozwolonych prac konserwatorskich zależy wyłącznie od tego, jaką formą ochrony prawnej został objęty dany zabytek. Autentyczność zabytkowej struktury oraz jej wartość historyczna, artystyczna i naukowa stają się w takich przypadkach mniej priorytetowe, a ich ochrona zależy głównie od podejścia i świadomości właściciela budynku.

Należy podkreślić, że dynamiczne zmiany społeczno-gospodarcze, geopolityczne i środowiskowe w XXI w. wpłynęły także na zabytkoznawstwo i konserwatorstwo, które determinują system ochrony zabytków. Zakres tych zmian obejmuje przede wszystkim:

1. rozumienie zabytku – jest uzupełniane, a wręcz zastępowane szerszym, bardziej podmiotowym pojęciem dziedzictwa;
2. warunki ochrony zabytków – komercjalizacja, prywatyzacja i decentralizacja, coraz większa rola opinia interesariuszy kosztem znaczenia opinii specjalistów;
3. cele ochrony zabytków – rosnące znaczenie celów pozakonserwatorskich, kluczowa rola potrzeb interesariuszy w miejsce potrzeb specjalistów;
4. zasady i formy ochrony zabytków – odejście od uniwersalizmu i unifikacji zabytków w kontekście ich cenneści na rzecz zróżnicowania form ochrony i użytkowania zabytków⁵⁵.

Zmiany te nie są planowane ani kontrolowane przez środowisko konserwatorskie, zachodzą w sposób autonomiczny, wręcz „(...) teoria konserwatorska traci jednoznaczny, spójny charakter. Przestaje mieć postać jasno określonego, uniwersalnego zbioru zasad. Konieczność reagowania na zachodzące przemiany wymusza dynamiczny charakter teorii konserwatorskiej – trudno jest nawet określić jej aktualną postać”⁵⁶. Wymusza to pilną pot-

⁵⁴ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie..., op. cit., art. 19 ust. 1.

⁵⁵ B. Szmygin, *Teoria i kryteria wartościowania dziedzictwa jako podstawa jego ochrony*, „Wiadomości Konserwatorskie. Journal of Heritage Conservation” 2015, nr 43, s. 45.

⁵⁶ Ibidem.

rzebę „nowego otwarcia”. Dziedzictwo kulturowe wymaga wielowymiarowego spojrzenia, przełamania syndromu obłądzonej twierdzy, jaką cechuje się ochrona zabytków w Polsce⁵⁷. Różnorodność funkcji, jakie muszą spełniać miejsca zamieszkania ludzi (mieszkanie, handel, transport, edukacja, wypoczynek, rozrywka itp.), sprawia, że pogodzenie naturalnych procesów modernizacji z ochroną zabytków wywołuje konflikty. Mieszkańcy i władze coraz mocniej artykułują postulaty ograniczenia ochrony konserwatorskiej do rozwiązań fragmentarycznych (np. tylko elewacji budynków). Przekłada się to na postępujące procesy dostosowywania zabytków do współczesnych potrzeb użytkowych, a historyczna zabudowa i przestrzeń są istotnie przekształcane⁵⁸. To z kolei wymusiło dyskusję o standardach wartościowania zabytków. Pierwszy dokument, który podjął tę tematykę (tzw. Rekomendacja HUL⁵⁹ – Recommendation on Historic Cultural Landscape), powstał w wyniku budowy kompleksu wysokich budynków tuż obok historycznego centrum Wiednia. Mimo wielu prób nie powstał jeszcze powszechnie akceptowany zestaw wskaźników pozwalający na wartościowanie zabytków. Podejmowane są natomiast próby budowania modeli wartościowania zabytków⁶⁰. Propozycję systemu wartościowania zabytków przedstawił również B. Szmygin⁶¹, zaś szerszą dyskusję naukową na polskim gruncie zawarto w pracy zbiorowej, której był redaktorem⁶². Krytyczną analizę braku jednolitych i powszechnie rozumiających standardów oceny zasobu zabytkowego oraz propozycje uporządkowania procesów wartościowania zabytków sformułował J. Brudnicki⁶³. O trwających pracach nad kryteriami wartościowania zabytków przesądza „Krajowy program ochrony zabytków

⁵⁷ J. Purchla, *Dziedzictwo kulturowe w Polsce: system prawny, finansowanie i zarządzanie*, [w:] J. Hausner, A. Karwińska, J. Purchla, *Kultura a rozwój*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2013, s. 211.

⁵⁸ B. Szmygin, *Analiza składowych wartości zabytkowego zespołu miejskiego – podstawa programów i planów konserwatorskich*, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2021, nr 11, s. 172.

⁵⁹ F. Bandarin, R. van Oers, *The Historic Urban Landscape. Managing Heritage in an Urban Century*, Wiley-Blackwell, 2012.

⁶⁰ P. Molski, *Wartościowanie dziedzictwa architektonicznego a warsztat architekta*, „Architectus” 2018, nr 4(56), s. 71–78.

⁶¹ B. Szmygin, *Teoria i kryteria...*, op. cit., s. 47–52.

⁶² B. Szmygin (red.), *Wartościowanie zabytków architektury*, Polski Komitet Narodowy Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2013.

⁶³ J. Brudnicki, *Co chcemy chronić? Refleksje na temat kryteriów obejmowania zabytku ochroną konserwatorską*, „Ochrona Zabytków” 2023, nr 2, s. 9–34.

i opieki nad zabytkami na lata 2023–2026”⁶⁴, gdzie stwierdzono, że: „W pierwszej fazie realizacji zostaną przeanalizowane i ocenione systemy wartościowania i różnicowania zabytków istniejące w wybranych krajach europejskich. Funkcjonowanie tych systemów zostanie krytycznie ocenione, zostaną opracowane wnioski dotyczące ich wykorzystania w polskich realiach” oraz „(...) istnieje pilna potrzeba opracowania i wdrożenia zarówno modelu, jak i systemu wartościowania zabytków, który umożliwi również usprawnienie narzędzi zarządzania zabytkami najcenniejszymi dla Polski (...)”.

Formy ochrony zabytków architektury są kluczowym elementem zabezpieczania dziedzictwa kulturowego, które stanowi nie tylko świadectwo historii, ale także integralną część tożsamości narodowej i lokalnej. Dzięki różnorodnym mechanizmom prawnym, takim jak wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii czy ustanowienie parków kulturowych, możliwe jest skuteczne chronienie zarówno pojedynczych obiektów, jak i całych zespołów architektonicznych. Ochrona zabytków architektury ma znaczenie nie tylko dla zachowania estetyki i wartości kulturowych, ale również dla edukacji i promocji turystyki. Zrównoważone podejście do konserwacji pozwala na harmonijne połączenie dziedzictwa z nowoczesnym rozwojem, co jest niezwykle ważne w kontekście globalnych zmian i urbanizacji. Nieunikniona jest zmiana formatu ochrony zabytków i wzrost roli ich wartościowania w miejsce dotychczasowych zasad kompleksowej ochrony. Z pewnością będą temu towarzyszyć nowe wyzwania legislacyjne, co będzie niezwykle trudne, bowiem uniwersalne akty prawne będą musiały rozstrzygać zagadnienia wynikające z unikalnych cech zabytków. Wspieranie ochrony zabytków to jednak inwestycja w przyszłość, zapewniająca kolejnym pokoleniom dostęp do cennych elementów historii. Właściwe zarządzanie i ochrona dziedzictwa architektonicznego są zatem nie tylko obowiązkiem, ale również przywilejem społeczeństwa, które pragnie pielęgnować swoją kulturę.

⁶⁴ Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023–2026, Załącznik do uchwały nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r., M.P. 2023, poz. 1470, s. 47–48.

Podmioty ochrony zabytków architektury

2.1. Instytucje powołane do ochrony zabytków

Ochrona dziedzictwa kulturowego jest atrybutem polityki państwowej, ponieważ zachowanie zabytków stanowi fundament narodowej tożsamości, pamięci historycznej oraz wartości kulturowych. W Polsce system ochrony zabytków opiera się na współpracy wielu instytucji, które działają na szczeblach: centralnym, regionalnym i lokalnym. Do najważniejszych z nich należą: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN), Generalny Konserwator Zabytków (GKZ), wojewódzkie urzędy ochrony zabytków (WUOZ) oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków (WKZ). Każda z tych jednostek odgrywa specyficzną rolę w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego, realizując różnorodne zadania związane z konserwacją, zarządzaniem oraz edukacją⁶⁵.

MKiDN jest głównym organem odpowiedzialnym za ochronę kultury, sztuki oraz dziedzictwa narodowego w Polsce⁶⁶. Ministerstwo pełni rolę nadrzędną w stosunku do pozostałych instytucji ochrony zabytków, wyznaczając kierunki polityki państwa w tym zakresie oraz zapewniając ramy prawne i finansowe do realizacji działań konserwatorskich. Do kompetencji MKiDN w zakresie ochrony zabytków należy tworzenie polityki ochrony dziedzictwa kulturowego, co obejmuje definiowanie celów i priorytetów związanych z ochroną zabytków oraz opracowywanie strategii

⁶⁵ *Ochrona dziedzictwa kulturowego od strony prawnej*, <https://www.gov.pl/web/kultura/ochrona-dziedzictwa-kulturowego-od-strony-prawnej>, data dostępu: 23.11.2024 r.

⁶⁶ Zarządzenie Nr 69 Prezesa Rady Ministrów z dnia 15 września 2010 r. w sprawie nadania statutu Ministerstwu Kultury i Dziedzictwa Narodowego, M.P. 2010 Nr 66, poz. 847.

i programów mających na celu zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń. Ministerstwo odpowiada także za legislację i nadzór prawny, odnoszący się do przygotowywania aktów prawnych regulujących ochronę zabytków oraz monitorowania ich realizacji. Kolejnym ważnym obszarem działalności MKiDN jest finansowanie działań konserwatorskich, w ramach którego ministerstwo przyznaje dotacje na renowacje i prace konserwatorskie, zarządza funduszami z budżetu państwa, funduszy unijnych i programów międzynarodowych. Działania MKiDN obejmują również promocję i edukację, m.in. organizowanie kampanii społecznych, wystaw i innych inicjatyw mających na celu popularyzację wiedzy o zabytkach⁶⁷.

Ministerstwo składa się z kilku departamentów, w tym Departamentu Ochrony Zabytków, który bezpośrednio zajmuje się kwestiami związanymi z ochroną dziedzictwa. Na arenie międzynarodowej MKiDN reprezentuje Polskę w organizacjach takich jak UNESCO czy Rada Europy, koordynując działania na rzecz wpisywania polskich obiektów na listę światowego dziedzictwa. Angażuje się także w ochronę polskiego dziedzictwa za granicą, m.in. poprzez działalność Instytutu Polonika, który zajmuje się zabytkami związanymi z polską historią na terenie m.in. Litwy, Ukrainy czy Białorusi⁶⁸.

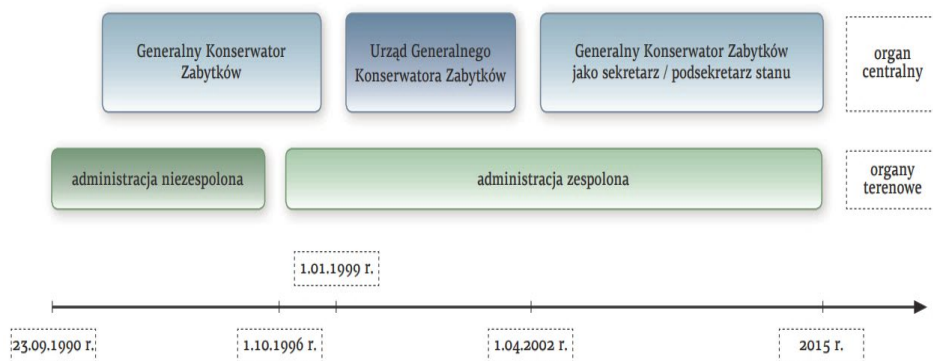
W ramach MKiDN działa również GKZ, pełniący funkcję wiceministra odpowiedzialnego za nadzór nad systemem ochrony zabytków. Do 31 marca 2002 r. GKZ był samodzielnym podmiotem, zaś utrata tej niezależności na rzecz upolitycznienia była przedmiotem krytyki w środowisku konserwatorskim⁶⁹. Ewolucja stanowiska GKZ została przedstawiona na rysunku 2. GKZ jest centralnym organem w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, funkcjonującym w ramach MKiDN. Stanowisko to pełni osoba mianowana przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, która odpowiada za nadzór nad realizacją polityki ochrony zabytków.

⁶⁷ Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej, Dz.U. 1997 Nr 141, poz. 943.

⁶⁸ Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, *Działania MKiDN w latach 2008–2015*, MKiDN, Warszawa 2015, s. 5–7.

⁶⁹ A. Gaczoł, *Z dziejów państwowej służby ochrony zabytków w Polsce*, [w:] *90 lat Służby Ochrony Zabytków w Polsce*, J. Jasieńko, Kuśnierz K. (red.), Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne, Wrocław 2008, s. 68.

Zadania GKZ obejmują koordynację działań konserwatorskich poprzez nadzorowanie pracy WKZ oraz innych organów odpowiedzialnych za ochronę dziedzictwa, współtworzenie przepisów prawnych – ustaw i rozporządzeń dotyczących ochrony zabytków, a także nadzór nad rejestrem zabytków na szczeblu ogólnokrajowym.

Rysunek 2. Ewolucja stanowiska GKZ od 1990 r. (Źródło: K. Zalasńska, *Decentralizacja zadań z zakresu ochrony zabytków – stan obecny i perspektywy zmian ustroju administracji konserwatorskiej*, „Ochrona Zabytków” 2015, nr 2, s. 164)

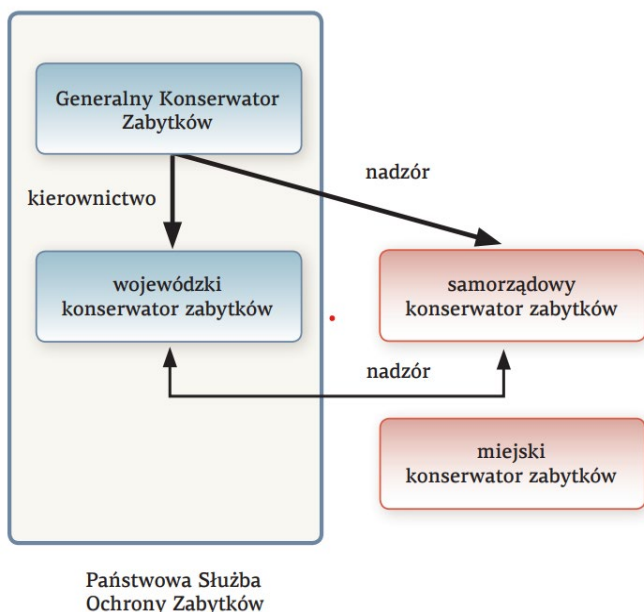
GKZ odpowiada także za monitorowanie zagrożeń dla dziedzictwa, takich jak dewastacje, klęski żywiołowe czy nielegalne prace budowlane w obiektach zabytkowych. GKZ współpracuje z szeregiem instytucji, np. Narodowym Instytutem Dziedzictwa, zajmującym się dokumentowaniem i inwentaryzacją zabytków, czy też wojewódzkimi urzędami ochrony zabytków (WUOZ), które realizują zadania ochrony zabytków na poziomie regionalnym. Podobnie jak w przypadku MKiDN, partnerem GKZ są także polskie instytucje za granicą, np. Instytut Polonika⁷⁰.

WUOZ oraz WKZ pełnią fundamentalną rolę w ochronie dziedzictwa na poziomie regionalnym. Są to organy podlegające GKZ, które odpowiadają za wdrażanie polityki ochrony zabytków w praktyce⁷¹. Struk-

⁷⁰ www.mkidn.gov.pl/pages/posts/powstaje-narodowy-fundusz-ochrony-zabytkow-7576.php, data dostępu: 15.01.2025 r.

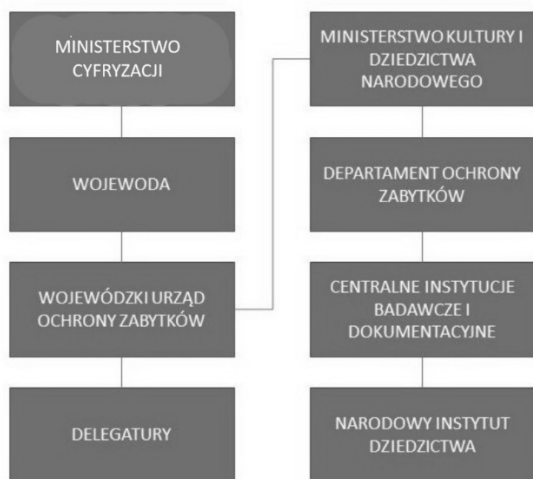
⁷¹ A. Dobkowska, *Wojewódzki konserwator zabytków jako organ współdziałający w procesie wydawania decyzji o warunkach zabudowy*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 2023, nr 46.

tura WUOZ opiera się na istniejącym podziale administracyjnym i obejmuje wszystkie województwa, gdzie na ich czele stoją WKZ. Ich zadania obejmują ochronę i konserwację zabytków poprzez nadzorowanie realizacji prac konserwatorskich i restauratorskich oraz wydawanie decyzji administracyjnych związanych z ochroną zabytków, jak np. pozwolenia na prowadzenie prac budowlanych w obrębie obiektów zabytkowych. WUOZ prowadzi także wojewódzkie rejestry zabytków i podejmują decyzje o wpisaniu obiektów do rejestru na szczeblu regionalnym, przeprowadzają inspekcje zabytkowych obiektów, sprawdzając ich stan techniczny i zgodność prac konserwatorskich z wytycznymi, a także organizują wydarzenia edukacyjne i współpracują z lokalnymi społecznościami, aby podnosić świadomość na temat wartości zabytków. WUOZ współpracują z lokalnymi samorządami, samorządowymi konserwatorami zabytków i organizacjami pozarządowymi oraz właścicielami zabytków, wspierając ich w działaniach na rzecz ochrony dziedzictwa. Relacje i zależności między konserwatorami zabytków przedstawiono na rysunku 3.

Rysunek 3. Relacje i zależności między konserwatorami zabytków (Źródło: K. Zalasieńska, *Decentralizacja zadań z zakresu ochrony zabytków – stan obecny i perspektywy zmian ustroju administracji konserwatorskiej*, „Ochrona Zabytków” 2015, nr 2, s. 167)

WUOZ często angażują się w programy rewitalizacji historycznych dzielnic miast oraz inicjatywy związane z zachowaniem zabytków o znaczeniu lokalnym. Przykładowo, działania WUOZ obejmują m.in. renowacje i rewitalizacje zabytków miejskich, takich jak kamienice w Gdańsku, zamki na Dolnym Śląsku czy pałace w Wielkopolsce. Schemat podległości WUOZ przedstawiono na rysunku 4.

Rysunek 4. Schemat podległości WUOZ (Źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Lublinie, *Schemat podległości WUOZ*, <https://wkz.lublin.pl/schemat-podleglosci-wuoz/>, data dostępu: 23.08.2025 r.)

Krajowe podmioty ochrony zabytków są częścią światowego systemu ochrony dziedzictwa. Polska jest jego członkiem od 1976 r., gdy ratyfikowała Konwencję w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego przyjętą przez Zgromadzenie Generalne UNESCO w Paryżu w 1972 r.⁷² UNESCO to Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury powołana w 1945 r. Jej głównym celem jest promowanie międzynarodowej współpracy w dziedzinie edukacji, nauki, kultury i komunikacji, a także ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego na całym świecie. UNESCO pełni niezwykle ważną rolę w ochronie świa-

⁷² B. Szmygin, *Światowe dziedzictwo kultury UNESCO – charakterystyka, metodologia, zarządzanie*, Politechnika Lubelska, Polski Komitet Narodowy Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków, Warszawa-Lublin 2016, s. 9.

towego dziedzictwa, dbając o zachowanie miejsc o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej, naukowej lub przyrodniczej. Jednym z najważniejszych osiągnięć UNESCO jest ustanowienie w 1972 r. Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego⁷³. Konwencja ta umożliwiła stworzenie Listy Światowego Dziedzictwa, na którą wpisywane są obiekty spełniające określone kryteria wyjątkowości i znaczenia dla ludzkości. UNESCO działa także na rzecz zwiększania świadomości społecznej na temat ochrony dziedzictwa oraz wspiera państwa w realizacji projektów konserwatorskich⁷⁴. Obecnie na liście UNESCO znajduje się 17 polskich miejsc światowego dziedzictwa⁷⁵:

1. historyczne centrum Krakowa (wpis w 1978 r.);
2. kopalnie soli w Wieliczce i Bochni (wpis w 1978 r., rozszerzenie w 2013 r.);
3. Auschwitz-Birkenau: niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady (wpis w 1979 r.);
4. Puszcza Białowieska (wpis w 1979 r., rozszerzenie w późniejszych latach);
5. historyczne centrum Warszawy (wpis w 1980 r.);
6. Stare Miasto w Zamościu (wpis w 1992 r.);
7. zamek krzyżacki w Malborku (wpis w 1997 r.);
8. Kalwaria Zebrzydowska: manierystyczny zespół architektoniczny i krajobrazowy (wpis w 1999 r.);
9. Kościoły Pokoju w Jaworze i Świdnicy (wpis w 2001 r.);
10. drewniane kościoły południowej Małopolski i Podkarpacia (wpis w 2003 r.);
11. Park Mużakowski (wpis w 2004 r.);
12. Hala Stulecia we Wrocławiu (wpis w 2006 r.);
13. drewniane cerkwie regionu Karpat w Polsce i na Ukrainie (wpis w 2013 r.);
14. kopalnia rud ołowiu, srebra i cynku w Tarnowskich Górach oraz system gospodarowania wodami podziemnymi (wpis w 2017 r.);

⁷³ UNESCO World Heritage Centre, <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>, data dostępu: 24.11.2024 r.

⁷⁴ UNESCO, <https://www.unesco.org/en/brief>, data dostępu: 25.11.2024 r.

⁷⁵ UNESCO World Heritage Centre, <https://whc.unesco.org/en/statesparties/pl>, data dostępu: 27.11.2024r.

15. Krzemionki Opatowskie: pradziejowy zespół kopalni krzemienia piasistego (wpis w 2019 r.);
16. Święty Krzyż w Górach Świętokrzyskich (elementy wpisu związane z dziedzictwem naturalnym i kulturowym);
17. zespół staromiejski w Toruniu (wpis w 1997 r.).

UNESCO zarządza również Funduszem na rzecz Ochrony Światowego Dziedzictwa, który wspiera finansowo działania na rzecz ochrony miejsc zagrożonych. Państwa członkowskie mogą ubiegać się o środki na ratowanie swoich dóbr, np. w sytuacjach kryzysowych spowodowanych klęskami żywiołowymi, wojnami czy działaniami człowieka. UNESCO prowadzi również Listę Światowego Dziedzictwa w Zagrożeniu, na którą trafiają miejsca wymagające pilnych działań ochronnych. UNESCO jest jednym z najważniejszych podmiotów na świecie w zakresie ochrony zabytków i dziedzictwa. Dzięki jego działaniom tysiące miejsc zostało ocalonych przed zniszczeniem, a świadomość znaczenia dziedzictwa dla ludzkości znacznie wzrosła. Organizacja podkreśla, że ochrona dziedzictwa jest nie tylko obowiązkiem państw, ale także globalną odpowiedzialnością całej społeczności międzynarodowej⁷⁶. Kluczowym doradcą UNESCO ds. dziedzictwa kulturowego jest organizacja pozarządowa ICOMOS (Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków i Miejsc Historycznych)⁷⁷.

Ochrona zabytków wymaga koordynacji i współpracy między podmiotami państwowymi i samorządowymi, natomiast szczególnie cenne obiekty należy poddać ochronie ponadnarodowej. Oprócz prestiżu, takie rozwiązanie pozwala na uzyskanie międzynarodowej ochrony prawnej tych obiektów, wsparcia finansowego i technicznego w zabiegach konserwatorskich, a także wzmacnia ruch turystyczny dzięki budowaniu świadomości społecznej⁷⁸.

2.2. Samorząd terytorialny

Rolę samorządu terytorialnego (dalej samorządu) w zakresie ochrony zabytków należy osadzić w szerszym kontekście historycznym i prawnym.

⁷⁶ Historic Centre of Kraków, <https://whc.unesco.org/en/list/29/>, data dostępu: 26.11.2024 r.

⁷⁷ <https://www.icomos.org/>, data dostępu: 25.08.2025 r.

⁷⁸ B. Szmygin, *Światowe dziedzictwo...*, op. cit., s. 68.

Zgodnie z art. 166 Konstytucji RP⁷⁹ zadania publiczne związane z zaspokojeniem potrzeb wspólnoty samorządowej są wykonywane przez jednostkę samorządu terytorialnego jako zadania własne, natomiast jeśli wynika to z uzasadnionych potrzeb państwa, ustawa może zlecić jednostkom samorządu terytorialnego wykonywanie innych zadań publicznych, określając tryb przekazywania i sposób wykonywania zadań. Przesłanką różnicującą zadania własne i zlecone jest zakres samodzielności samorządów w kwestii ich wykonywania⁸⁰. Zadania własne samorząd realizuje w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność. Cechuje je lokalność i ukierunkowanie na zaspokajanie potrzeb mieszkańców⁸¹. Z kolei w przypadku zadań zleconych, występuje tylko przekazanie ich do wykonania. W literaturze przedmiotu zauważa się, że kluczową rolą samorządu terytorialnego jest realizacja świadczeń na rzecz lokalnej społeczności⁸². Obejmują one również ochronę zabytków i dziedzictwa kulturowego, choć ten obszar działalności samorządów jest mało eksponowany. Może to wynikać z wyraźnego prymatu państwa w tym zakresie do 1990 r. Dopiero nowelizacja Ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. roku o ochronie dóbr kultury⁸³ dokonana 19 lipca 1990 r.⁸⁴ nadała administracji samorządowej kompetencje w zakresie zadań odnoszących się do ochrony zabytków (art. 1 ust. 2). Na wojewodów⁸⁵ i organy gminne nałożono obowiązek dbania o dobra kultury i regularnego prowadzenia działań ochronnych, a także uwzględniania zadań ochrony zabytków m.in. w regionalnych i miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, w budżetach, w prawie miejscowym i przepisach gminnych. Z kolei wójtowie, burmistrzowie lub prezydenci miast zostali zobligowani do wydawania zarządzeń zabezpieczających zabytki w nagłych przypadkach. Dotyczy to

⁷⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483.

⁸⁰ A. Niezgoda, *Ustrojowy aspekt podziału zasobów z wykorzystaniem dochodów własnych*, [w:] *Podział zasobów między administrację rządową i samorządową*, A. Niezgoda (red.), Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2012, s. 127.

⁸¹ M. Stahl, *Samorząd terytorialny a państwo*, „Studia Prawno- Ekonomiczne” 1992, nr 46, s. 53.

⁸² I. Lipowicz, *Samorząd terytorialny jako podmiot administracji świadczącej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2015, z. 3, s. 122.

⁸³ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, Dz.U. 1962 Nr 10, poz. 68.

⁸⁴ Ustawa z dnia 19 lipca 1990 r. o zmianie ustawy o ochronie dóbr kultury i muzeach, Dz.U. 1990 Nr 56, poz. 322.

⁸⁵ Formalnie wojewodowie nie są organami samorządu, lecz przedstawicielami Rady Ministrów, jednak z uwagi na operowanie w obszarach województw, uwzględniono ich w rozdziale dotyczącym samorządu terytorialnego.

samorządów, w których nie powołano konserwatorów zabytków (art. 11 ust. 3). Był to pierwszy etap włączania samorządów w system ochrony zabytków, uwzględniający współodpowiedzialność z administracją rządową w tym zakresie. Kolejny etap nastąpił wraz z wejściem w życie ustaw konstytuujących funkcjonowanie samorządów terytorialnych, jednak zakres ich zadań w kontekście opieki nad zabytkami nie został wyraźnie poszerzony. Bardziej uprawnione wydaje się stwierdzenie o ukonstytuowaniu tych zadań. W ustawie o samorządzie gminnym⁸⁶ zagadnienia dotyczące opieki nad zabytkami zostały poruszone jedynie w art. 7 ust. 1 pkt 9 i zostały zastrzeżone do wykonania dla gminy w ramach administracji świadczącej. Analogiczne zadania zostały przekazane na poziom powiatu (art. 4 ust. 1 pkt 7 ustawy o samorządzie powiatowym⁸⁷) i województwa (art. 14 ust. 1 pkt 3 ustawy o samorządzie wojewódzkim⁸⁸). Taka konstrukcja prawna stanowi wyraźnie, że są to zadania własne samorządów o charakterze obligatoryjnym. Ostatni etap miał miejsce wraz z uchwaleniem Ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁸⁹. Kontynuowano w niej proces przekazywania zadań z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, dotychczas pozostających w kompetencjach państwa, na szczebel samorządowy⁹⁰.

Obecnie w polskim systemie prawnym odpowiedzialność za ochronę zabytków rozkłada się między administrację rządową (na szczeblu centralnym i regionalnym) a samorządy⁹¹. Samorządy mają istotne kompetencje w tym zakresie, które obejmują:

- uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (MPZP), które regulują sposób wykorzystania i zabudowy terenów, także w obszarach ochrony konserwatorskiej,
- realizację programów rewitalizacji zabytkowych dzielnic oraz prowadzenie działań mających na celu modernizację infrastruktury w sposób zgodny z zasadami ochrony dziedzictwa.

⁸⁶ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz.U. 1990 Nr 16, poz. 95.

⁸⁷ Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym, Dz.U. 1998 Nr 91, poz. 578.

⁸⁸ Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa, Dz.U. 1998 Nr 91, poz. 576.

⁸⁹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków..., op. cit.

⁹⁰ K. Zeidler, *Gmina, powiat, samorząd województwa jako składowe systemu ochrony dziedzictwa kultury*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2015, t. XXXIV, s. 181.

⁹¹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków..., op. cit.

Gminy mogą udzielać dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy obiektach zabytkowych należących do prywatnych właścicieli czy instytucji. Mogą występować również w roli właścicielskiej, jeśli obiekty zabytkowe pozostają w zasobie mienia gminnego. Gminy dysponują także atrybutem władztwa planistycznego, a MPZP jest jego podstawową formą⁹². MPZP to akt prawa miejscowego, który szczegółowo określa sposób zagospodarowania przestrzeni na terenie danej gminy. Uchwalanie planów jest jednym z bazowych narzędzi, jakie samorządy gminne wykorzystują do zarządzania przestrzenią, w tym ochrony zabytków. MPZP pozwala określić zasady zabudowy w otoczeniu zabytków, takie jak wysokość budynków, linia zabudowy, materiały wykończeniowe czy kolorystyka elewacji. Dzięki temu możliwe jest zachowanie historycznego charakteru miejsca i uniknięcie ingerencji architektonicznej, która mogłaby zaburzyć jego walory estetyczne i historyczne. Plany miejscowe mogą wprowadzać ograniczenia lub całkowity zakaz działań mogących negatywnie wpłynąć na stan zabytków, takich jak budowa infrastruktury technicznej, która naruszałaby fundamenty budowli zabytkowej, czy też wprowadzanie działalności przemysłowej w strefie ochrony konserwatorskiej. MPZP uwzględnia konieczność ochrony krajobrazu kulturowego, zarówno w miastach, jak i na obszarach wiejskich. Chroni to przed niekontrolowaną urbanizacją czy niewłaściwym użytkowaniem gruntów, co mogłoby prowadzić do degradacji otoczenia zabytku. W planie miejscowym mogą zostać określone strefy ochrony konserwatorskiej, obejmujące obszary bezpośrednio przyległe do zabytków. W takich strefach obowiązują szczególne regulacje dotyczące wszelkich inwestycji i zmian zagospodarowania terenu, co ma na celu minimalizację ryzyka zniszczenia zabytków. MPZP może uwzględniać cele rewitalizacyjne, przewidując adaptację zabytkowych budynków do nowych funkcji (np. mieszkalnych, usługowych czy kulturalnych) w sposób zgodny z zasadami ochrony dziedzictwa⁹³. Na obszarach nieobjętych MPZP gminy dysponują procedurą zastępczą w postaci decyzji o warunkach zabudowy. Decyzje wydawane w sprawie inwestycji w obiektach zabytkowych

⁹² K. Małyś-Sulińska, *Władztwo planistyczne gminy a określanie sposobów zagospodarowania i warunków zabudowy terenu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo” 2021, t. CCCXXXIII, No 4058, s. 328.

⁹³ <https://www.biznes.gov.pl/pl/portal/ou357>, data dostępu: 26.11.2024 r.

lub mogących oddziaływać na obiekty zabytkowe muszą być sporządzane z uwzględnieniem przepisów prawnych dotyczących ochrony zabytków⁹⁴. Zasady uzgadniania projektów decyzji z organami ochrony zabytków szerzej omówił A. Rojek⁹⁵.

Samorząd powiatowy odpowiada za realizację zadań z zakresu nadzoru budowlanego oraz ochrony zabytków w odniesieniu do obiektów nieposiadających statusu zabytków narodowych. Kompetencje powiatu są ściśle związane z potrzebą zaspokajania lokalnych potrzeb społeczności, z uwzględnieniem zasad zrównoważonego rozwoju i prawa ochrony środowiska⁹⁶. Zagadnienia te często wpisują się w problematykę ochrony zabytków, a jej podstawową formą jest sporządzenie powiatowego programu opieki nad zabytkami. Zadania powiatu w zakresie ochrony zabytków wywodzą się również z ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym⁹⁷. Art. 1 ust. 2 pkt 4 stanowi, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się zwłaszcza wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Samorząd powiatowy posiada ponadto kompetencje do prowadzenia, w granicach swojej właściwości rzeczowej, do sporządzania analiz i studiów dotyczących zagospodarowania przestrzennego, obejmujących obszar powiatu i poruszających zagadnienia jego rozwoju⁹⁸.

Zadania samorządu województwa są sformułowane nieco szerzej, bowiem obejmują działania wspólnot regionalnych mające na celu stymulowanie rozwoju regionalnego oraz wykonywanie usług publicznych o charakterze i zasięgu ogólnowojejewódzkim, w tym zapewnienie powszechnej

⁹⁴ Cf. art. 4 ust. 2 oraz art. 59 ust. 1 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków..., op. cit. oraz art. 60 Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu..., op. cit.

⁹⁵ A. Rojek, *Uzgodnienie decyzji o warunkach zabudowy oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego przez organy ochrony zabytków*, [w:] *Ochrona zabytków – aspekty materialnoprawne i procesowe*, K. Zalaszińska (red.), Wydawnictwo Krajowej Szkoły Administracji Publicznej im. Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Kaczyńskiego, Warszawa 2021, s. 135–148.

⁹⁶ J. Regulski, *Samorząd terytorialny w Polsce: zasady, praktyka, doświadczenia*, PWN, Warszawa 2009, s. 121–124.

⁹⁷ Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz.U. 2003 Nr 80, poz. 717.

⁹⁸ J. Smarż, *Szczególna rola samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*, „Ius et Administratio” 2023, nr 4(53), s. 186.

możliwości korzystania z dóbr kultury⁹⁹. Wyróżnia je także typ adresata, do którego są one skierowane. Adresat rzadko jest jednoznaczny, natomiast zwykle jest identyfikowany przez cel działania administracji publicznej, obejmujący zabezpieczenie realizacji interesów publicznych przy jednoczesnym zabezpieczeniu interesu jednostki. Istotnym komponentem zadań samorządu województwa jest upoważnienie do określania, w formie uchwały sejmiku województwa, strategii rozwoju województwa obejmującej m.in. pielęgnowanie polskości, rozwój i kształtowanie świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej. Trudno te cele realizować bez odwołania się do ochrony dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków. Pojęcia te wpisują się również w politykę rozwoju województw, obejmującą m.in. wspieranie rozwoju kultury oraz sprawowanie opieki nad dziedzictwem kulturowym i jego racjonalne wykorzystywanie¹⁰⁰.

Wprawdzie ochrona zabytków i opieka nad nimi (w przypadku funkcji właścicielskiej) należy do kanonu zadań własnych, jednak samorządy wykonują także zadania zlecone z tego obszaru. Możliwość powierzania niektórych zadań wojewody gminom i powiatom odbywa się w trybie porozumienia (art. 96 ust. 2 UoOZ)¹⁰¹. Przedmiot i skalę tego typu porozumień szerzej omówił R. Hirsch¹⁰². Wykonywanie zadań własnych i zleconych przez samorządy oraz sprawowanie przez nie funkcji właścicielskiej pociągają za sobą konieczność finansowania prac prowadzonych w obiektach zabytkowych. Szczegółowo zagadnienie to opisały A. Sekuła i K. Kubiszewska¹⁰³. Ponadto każda jednostka samorządu terytorialnego może występować z wnioskiem o dokonanie wpisu do rejestru zabytków przez WKZ (art. 9 UoOZ)¹⁰⁴ oraz wykonywać kompetencje właścicielskie wobec obiektów zabytkowych, jeśli w składnikach swojego majątku takowe posiada.

⁹⁹ J. Sługocki, *Opieka nad zabytkiem nieruchomym. Problemy administracyjnoprawne*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2014, s. 159–160.

¹⁰⁰ J. Smarż, *Szczególna...*, op. cit., s. 186–187.

¹⁰¹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków..., op. cit.

¹⁰² R. Hirsch, *Samorządowi konserwatorzy zabytków jako wykonawcy zadań wojewódzkich konserwatorów zabytków. Krótkie podsumowanie eksperymentu, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego”* 2023, nr 18, s. 23–34.

¹⁰³ A. Sekuła, K. Kubiszewska, *Finansowanie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przez samorząd terytorialny w Polsce*, „Optimum. Economic Studies” 2025, nr 2(120), s. 205–224.

¹⁰⁴ Ibidem.

Warto również podkreślić, że działania z obszaru ochrony zabytków zostały przypisane do kompetencji organów administracji publicznej, natomiast obszar opieki powierzono właścicielom, posiadaczom i użytkownikom¹⁰⁵.

2.3. Wyszczególnione instytucje kultury

Ochrona zabytków architektury stanowi istotne ogniwo zachowania dziedzictwa kulturowego, które jest nie tylko świadectwem przeszłości, ale także ważnym elementem tożsamości narodowej i społecznej. W Polsce, ze względu na bogate tradycje architektoniczne oraz zróżnicowane zasoby zabytków, proces ich ochrony wymaga zaangażowania wyspecjalizowanych instytucji, które pełnią rolę nadzorczą, doradczą i wykonawczą. Z tego powodu powołano liczne instytucje kultury, których zadaniem jest nie tylko zabezpieczenie i konserwacja zabytków, ale również prowadzenie działań edukacyjnych, naukowych i popularyzujących wiedzę na temat wartościowych obiektów¹⁰⁶.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków (NFOZ) to państwowy fundusz powołany w celu finansowego wspierania działań na rzecz ochrony zabytków¹⁰⁷. Jego podstawowym zadaniem jest gromadzenie i dystrybucja środków finansowych przeznaczonych na konserwację, restaurację oraz zabezpieczenie obiektów o wartości historycznej, artystycznej i kulturowej. Środki w NFOZ pochodzą z różnych źródeł, w tym: opłat i kar administracyjnych nakładanych za niewłaściwe użytkowanie lub niszczenie zabytków, dotacji państwowych, darowizn od osób prywatnych, instytucji oraz organizacji społecznych, funduszy unijnych i innych programów międzynarodowych¹⁰⁸. W literaturze przedmiotu można jednak odnaleźć głosy krytyczne wobec NFOZ. Główny zarzut dotyczy niewydolności finansowej funduszu. W związku z tym dalsze funkcjonowanie NFOZ bez zmiany jego

¹⁰⁵ J. Sługocki, *Uwagi o międzywojennym prawie opieki nad zabytkami a model współczesny*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo” 2002, t. CCCXXI, No 4001, s. 247.

¹⁰⁶ K. Zalańska, *Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 45.

¹⁰⁷ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie..., op. cit., art. 83b.

¹⁰⁸ www.mkidn.gov.pl, <http://www.mkidn.gov.pl/pages/posts/powstaje-narodowy-fundusz-ochrony-zabytkow-7576.php>, data dostępu: 21.11.2024 r.

statutowych źródeł dochodów nie ma sensu. Fundusz nie może realizować celu, dla którego został powołany, i choć stanowi dodatkowe wsparcie finansowe dla właścicieli zabytków, to wsparcie to ma charakter symboliczny¹⁰⁹. Podobne wnioski płyną z raportu Najwyższej Izby Kontroli¹¹⁰.

Narodowy Instytut Dziedzictwa (NID) jest instytucją ekspercką w Polsce, zajmującą się dokumentowaniem, badaniem oraz promowaniem dziedzictwa kulturowego. NID wspiera administrację państwową i samorządową w działaniach związanych z ochroną dziedzictwa, prowadząc badania naukowe, inwentaryzacje oraz działania edukacyjne. Do głównych działań NID należy:

- prowadzenie rejestru zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych,
- opracowywanie Krajowej Ewidencji Zabytków, która służy jako podstawa do podejmowania decyzji administracyjnych w zakresie ochrony dziedzictwa,
- przeprowadzanie analiz stanu zabytków,
- formułowanie rekomendacji konserwatorskich,
- współpraca z uczelniami wyższymi, muzeami i innymi instytucjami badawczymi w celu rozwijania wiedzy na temat dziedzictwa,
- koordynacja działań związanych z ochroną obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO,
- przygotowywanie wniosków nominacyjnych oraz raportów dotyczących stanu ochrony tych obiektów¹¹¹.

NID administruje również interaktywną mapą, która pozwala na wyszukanie obiektów zabytkowych różnych kategorii w ujęciu geograficznym¹¹².

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów (NIMiOZ) jest wyspecjalizowaną instytucją wspierającą muzea oraz inne jednostki zajmu-

¹⁰⁹ J. Wantoch-Rekowski, *National Fund for the Protection of Monuments: legal and financial issues*, „Prawo Budżetowe Państwa i Samorządu” 2022, nr 4(10), s. 84–85.

¹¹⁰ Najwyższa Izba Kontroli, *System ochrony zabytków w Polsce. Informacja o wynikach kontroli*, KNO.430.004.2021, Nr ewid. 170/2021/P21023/KNO, Warszawa 2021, s. 59–60.

¹¹¹ Połączenie Narodowego Instytutu Dziedzictwa i Narodowego Instytutu Konserwacji Zabytków, www.gov.pl/web/kultura/polaczenie-narodowego-instytutu-dziedzictwa-i-narodowego-instytutu-konserwacji-zabytkow, data dostępu: 25.11.2024 r.

¹¹² <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>, data dostępu: 10.05.2025 r.

jące się ochroną dóbr kultury. Jego celem jest podnoszenie standardów zarządzania zbiorami muzealnymi oraz zapewnienie odpowiedniej ochrony i dostępności tych zasobów dla społeczeństwa. NIMiOZ zajmuje się:

- opracowywaniem wytycznych dotyczących zarządzania zbiorami, ich digitalizacji i zabezpieczania przed kradzieżą lub zniszczeniem,
- organizacją szkoleń i konferencji dla pracowników muzeów, w tym kuratorów, konserwatorów i menedżerów kultury,
- opracowywaniem standardów ochrony obiektów muzealnych, w tym systemów zabezpieczeń technicznych i przeciwpożarowych,
- reagowaniem na zagrożenia dla zbiorów, takie jak kradzieże, katastrofy naturalne czy działania wojenne,
- wspieraniem muzeów w procesie digitalizacji zbiorów w celu zwiększenia ich dostępności,
- tworzeniem baz danych i platform internetowych, które umożliwiają społeczeństwu dostęp do zasobów muzealnych online,
- współpracą z mediami i organizacjami społecznymi w celu popularyzacji zbiorów muzealnych; realizacją projektów edukacyjnych i wystaw czasowych¹¹³.

Wszystkie trzy instytucje – NFOZ, NID i NIMiOZ – działają w ścisłej współpracy z MKiDN oraz lokalnymi i regionalnymi jednostkami ochrony zabytków. Dzięki temu możliwe jest efektywne zarządzanie środkami finansowymi na rzecz ochrony dziedzictwa, koordynacja działań konserwatorskich i muzealnych oraz promowanie polskiego dziedzictwa kulturowego na arenie krajowej i międzynarodowej, z zastrzeżeniem niewydolności finansowej NFOZ.

2.4. Właściciele i użytkownicy obiektów zabytkowych

Zabytkowe obiekty architektoniczne, takie jak kościoły, klasztory, kamienice, pałace czy budynki przemysłowe, są często własnością podmiotów niepaństwowych, w tym związków wyznaniowych, parafii, stowarzyszeń, fundacji, przedsiębiorstw i osób prywatnych. Część obiektów zabyt-

¹¹³ Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów MKiDN – 2011, www.mkidn.gov.pl/pages/posts/narodowy-institut-muzealnictwa-i-ochrony-zbiorow-1909.php, data dostępu: 27.11.2024 r.

kowych znajduje się również w zasobach jednostek samorządu terytorialnego i Skarbu Państwa. W takich przypadkach organy publiczne wchodzi zarówno w kompetencje ochrony, jak i opieki nad zabytkami. Zarządzanie obiektami zabytkowymi wiąże się z licznymi obowiązkami wynikającymi z przepisów prawa, ale daje również możliwości wynikające z ich znaczenia dla dziedzictwa kulturowego. Dla jednych właścicieli są one źródłem prestiżu i dumy, dla innych – uciążliwością ze względu na zwiększone koszty utrzymania i konserwacji. Niestety zdarzają się przypadki celowego zaniedbywania takich obiektów lub ich degradacji w celu osiągnięcia korzyści finansowych, co dodatkowo komplikuje sytuację¹¹⁴.

Właściciele zabytków mają przede wszystkim obowiązek ich ochrony i konserwacji. Obejmuje to konieczność zachowania historycznego charakteru obiektu, przeprowadzania regularnych prac konserwatorskich oraz przestrzegania przepisów, które wymagają uzyskania zgody WKZ na każdą istotną ingerencję w strukturę budynku. Zaniedbanie tych obowiązków może skutkować karami finansowymi. Właściciele muszą również umożliwić inspekcje prowadzone przez organy ochrony zabytków oraz zgłaszać wszelkie uszkodzenia lub zniszczenia wynikające ze zdarzeń losowych, takich jak pożary czy powodzie. Co więcej, muszą oni realizować decyzje administracyjne, na przykład dotyczące przeprowadzenia prac zabezpieczających lub renowacyjnych. W przypadku korzystania z dotacji publicznych właściciele są często zobowiązani do udostępniania obiektów zwiedzającym w określonych terminach. Ponadto nie mogą celowo zaniedbywać zabytków w celu ich degradacji, co bywa niestety praktykowane w celu doprowadzenia do ich rozbiórki¹¹⁵.

Jednocześnie właściciele zabytków mają także szereg praw. Mogą ubiegać się o wsparcie finansowe na prace konserwatorskie i remontowe, korzystając z dotacji przyznawanych przez MKiDN, fundusze krajowe, wojewódzkie i lokalne, NFOZ czy programy unijne. Mogą również korzystać z ulg podatkowych, takich jak zwolnienia z podatku od nieruchomości czy

¹¹⁴ <http://wkz.katowice.pl/uslugi/rejestr-zabytkow/procedura-wpisu-obiektu-do-rejestru-zabytkow/zabytki-nieruchome>, data dostępu: 22.11.2024 r.

¹¹⁵ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, Dz.U. Nr 113, poz. 661.

odliczenie kosztów konserwacji od podatku dochodowego. Zabytkowe obiekty mogą też być wykorzystywane w celach komercyjnych, na przykład jako hotele, restauracje, galerie sztuki czy miejsca organizacji wydarzeń, a także w działalności edukacyjnej i kulturalnej. Dodatkowo ich wyjątkowy charakter może przyciągać branżę filmową czy fotografów, co daje właścicielom kolejne źródło dochodu.

Pomimo tych możliwości, wielu właścicieli zмага się z problemami. Zabytki bywają postrzegane jako uciążliwość ze względu na wysokie koszty utrzymania i trudności w adaptacji do współczesnych potrzeb, na co nakładają się skomplikowane i czasochłonne procedury administracyjne. Niestety zdarza się, że właściciele zaniedbują obiekty celowo, aby uniknąć kosztów związanych z ich ochroną. Takie przypadki miały miejsce na przykład w Łodzi, gdzie kupowane po niskich cenach zabytkowe kamienice były doprowadzane do ruiny i nielegalnie wyburzane, aby zrobić miejsce pod nowoczesne inwestycje¹¹⁶. Inni właściciele, nastawieni na zysk, podejmują działania, które niszczą charakter historyczny obiektu, na przykład przez niewłaściwe modernizacje. Problemem pozostaje również niewystarczające wsparcie finansowe, szczególnie odczuwalne w przypadku mniejszych parafii czy organizacji zarządzających mniej znanymi obiektami. Z uwagi na olbrzymią kosztochłonność utrzymania obiektów zabytkowych i ograniczone środki na ten cel, opieka nad zabytkami ciągle pozostaje na niezadowalającym poziomie, niezależnie od formy właścicielskiej. Na właściwe zaopiekowanie mogą liczyć znane obiekty publiczne pozostające własnością państwa polskiego, jak Wawel w Krakowie czy Zamek Królewski w Warszawie. Z kolei obiekty będące we władaniu osób prywatnych, lokalnych grup wyznaniowych czy samorządów, z uwagi na ograniczone budżety, są znacznie bardziej narażone na degradację.

¹¹⁶ B. Rymaszewski, *Polska ochrona zabytków*, PWN, Warszawa 2005, s. 121–124.

Finansowanie ochrony i konserwacji zabytków

3.1. Zasady finansowania opieki nad zabytkami

Mechanizmy finansowania działań związanych z konserwacją, restauracją i utrzymaniem obiektów zabytkowych, umożliwiające uzyskanie dotacji z budżetu państwa, samorządów lokalnych oraz funduszy unijnych reguluje UoOZ. Kładzie ona nacisk na współpracę różnych organów oraz promuje aktywność społeczną w zakresie ochrony dziedzictwa, obligując właścicieli zabytków do zapewnienia ich odpowiedniego stanu, dokumentacji prac konserwatorskich oraz zgłaszania projektów dofinansowania, co ma na celu zachowanie i propagowanie polskiego dziedzictwa kulturowego. Zgodnie z art. 72 UoOZ prace konserwatorskie, restauratorskie oraz roboty budowlane dotyczące zabytków będących w posiadaniu jednostek organizacyjnych sektora finansów publicznych mogą być finansowane ze środków przyznanych przez odpowiednich dysponentów części budżetowych lub jednostki samorządu terytorialnego, którym te jednostki podlegają. Oznacza to, że jednostki organizacyjne, takie jak muzea czy instytucje kultury, mogą ubiegać się o środki na renowację i utrzymanie zabytków z budżetów publicznych, co jest regulowane odrębnymi przepisami. Przepisy te określają zarówno zasady, jak i tryb przyznawania tych środków, zapewniając tym samym odpowiednie wsparcie finansowe dla działań mających na celu ochronę i zachowanie dziedzictwa kulturowego.

Osoby fizyczne, samorządy oraz inne jednostki organizacyjne, które są właścicielami lub posiadaczami zabytków wpisanych do rejestru zabytków albo zarządzają nimi w sposób trwały, mogą wystąpić o dotację celową z budżetu państwa. Dotacja ta przeznaczana jest na pokrycie części kosztów prac konserwatorskich, restauratorskich lub budowlanych prowadzo-

nych przy tych zabytkach. Środki mogą zostać przyznane także właścicielom i posiadaczom zabytków wpisanych na Listę Skarbów Dziedzictwa (LSD), ale wyłącznie na działania konserwatorskie lub restauratorskie, które mają na celu zachowanie, odnowę lub przywrócenie pierwotnego stanu i wartości historycznej tych obiektów. Wsparcie to ma na celu ochronę dziedzictwa kulturowego poprzez umożliwienie właścicielom i zarządom zabytków zachowania ich w dobrym stanie technicznym i estetycznym.

Zgodnie z art. 74 UoOZ dotacja przeznaczona na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru może być przyznana przez dwie instytucje. Po pierwsze, dotacji może udzielić minister odpowiedzialny za sprawy kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, korzystając ze środków budżetowych, którymi dysponuje w ramach programu ministerialnego „Ochrona zabytków”. Po drugie, dotacja może pochodzić od WKZ, który korzysta ze środków z budżetu państwa, pozostających, w zakresie zabytków, w dyspozycji odpowiedniego wojewody. Dotacja może pokrywać niezbędne wydatki związane z:

- 1) przygotowaniem technicznych i konserwatorskich ekspertyz;
- 2) wykonaniem badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) sporządzeniem dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowaniem planu konserwacji i restauracji;
- 5) przygotowaniem projektu budowlanego zgodnie z wymaganiami prawa budowlanego;
- 6) stworzeniem projektu przywracającego oryginalny układ wnętrza;
- 7) zabezpieczeniem i trwałym zachowaniem substancji zabytkowej;
- 8) wzmocnieniem konstrukcji zabytku lub odtworzeniem jej elementów, jeśli jest to niezbędne do jego zachowania;
- 9) odnowieniem, uzupełnieniem lub całkowitym odtworzeniem tynków i okładzin z uwzględnieniem oryginalnej kolorystyki;
- 10) odbudową zniszczonych elementów zabytku, o ile odtwarzana część nie przekracza 50% jego pierwotnej substancji;
- 11) renowacją lub pełnym odtworzeniem okien, ościeżnic, drzwi, konstrukcji dachowej, pokrycia dachu oraz rynien i rur spustowych;
- 12) modernizacją instalacji elektrycznej w drewnianych zabytkach lub w zabytkach, które mają drewniane oryginalne elementy;
- 13) wykonaniem izolacji przeciwwilgociowej;

- 14) uzupełnieniem elementów ziemnych w dziełach architektury obronnej lub zabytkach archeologicznych z wyraźną formą krajobrazową;
- 15) działaniami umożliwiającymi wyeksponowanie oryginalnych elementów zabytkowego układu parkowego lub ogrodowego;
- 16) zakupem niezbędnych materiałów konserwatorskich i budowlanych potrzebnych do przeprowadzenia prac określonych w pkt 7-15;
- 17) zakupem i montażem systemów przeciwwłamaniowych, przeciwpożarowych oraz instalacji odgromowych.

Dotacja może pokryć do 50% kosztów niezbędnych do realizacji prac konserwatorskich, restauratorskich lub budowlanych przy zabytkach objętych wpisem do rejestru. Jeśli jednak zabytek ma szczególną wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga zaawansowanych technologicznie prac, wsparcie może wynieść do 100% kosztów tych działań. Również gdy stan zabytku wymaga natychmiastowych działań, dotacja może pokryć pełny koszt, czyli 100% wydatków na konserwację, restaurację lub remont. Wartość wszystkich dotacji przyznanych przez Ministra Kultury i Ochrony Dziedzictwa Narodowego oraz WKZ nie może przekroczyć maksymalnego poziomu wsparcia, zgodnie z powyższymi zasadami. Dotacja wskazana w art. 74 ust. 2 UoOZ (obiekty wpisane na LSD) może wynosić do 100% wnioskowanych kosztów na niezbędne prace konserwatorskie lub restauratorskie.

Oprócz standardowych dotacji na ochronę zabytków, na stałe uregulowanych prawnie, istnieją też inne publiczne źródła finansowania oferowane okresowo lub działające selektywnie:

1. Narodowy Fundusz Rewaloryzacji Zabytków Krakowa – dotyczący wyłącznie zabytków położonych w granicach administracyjnych miasta, które są objęte ochroną na podstawie indywidualnego wpisu do rejestru zabytków nieruchomych lub które nie są objęte indywidualnym wpisem, jednak spełniają łącznie trzy warunki: są ujęte w gminnej ewidencji zabytków, leżą na obszarze uznanym przez Prezydenta RP za pomnik historii, są położone na obszarze chronionego prawem zabytkowego układu urbanistycznego. Nabór wniosków prowadzi m.in. Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa¹¹⁷.

¹¹⁷ Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa, *Jak uzyskać dofinansowanie w roku 2026?*, /skozk.pl/jak-uzyskac-dofinansowanie-2/, data dostępu: 25.08.2025 r.

2. Inne programy ministerialne – środki na ochronę zabytków można pozyskać z innych, ogłaszanych *ad hoc* programów ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, o ile prace przy zabytku służą określonemu przez dany program celowi. Przykładem może być program „Miejsca pamięci i trwale upamiętnienia w kraju”. Listę wszystkich programów na 2025 r. można odnaleźć na dedykowanej stronie MKIDN¹¹⁸.
3. Fundusz Kościelny – świadczenia z Funduszu Kościelnego przyznaje się na wniosek osób prawnych (np. archidiecezje, diecezje, parafie, opactwa, klasztory niezależne, domy zakonne, seminaria duchowne) Kościoła katolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych. Środki z tego funduszu można rozdysponować na odbudowę, konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych posiadających wartość zabytkową. Procedury ubiegania się o środki oraz wykaz przyznanych dofinansowań corocznie publikuje Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji¹¹⁹.

Podsumowując, system finansowania opieki nad zabytkami w Polsce opiera się głównie na wsparciu państwa, umożliwiającym przeprowadzenie niezbędnych prac konserwatorskich, restauratorskich i budowlanych przy obiektach historycznych. Dotacje z budżetu państwa, udzielane przez organy odpowiedzialne za ochronę dziedzictwa kulturowego, mają na celu zabezpieczenie najcenniejszych elementów polskiego dziedzictwa oraz przywrócenie im dawnego blasku. Wsparcie to jest szczególnie istotne w przypadkach obiektów o wyjątkowej wartości, gdzie możliwe jest pokrycie całości kosztów niezbędnych prac. Finansowanie, oparte na zasadach zawartych w przepisach, stanowi fundament działań ochronnych, pozwalając na skuteczne zarządzanie zasobami kulturowymi oraz ich zachowanie dla przyszłych pokoleń. Mimo to należy podkreślić, że podstawowy dylemat ekonomii wskazujący na ograniczoność zasobów i nieograniczoność potrzeb jest w materii ochrony zabytków dostrzegany bardzo wyraźnie.

¹¹⁸ Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, *Programy 2025*, www.gov.pl/web/kultura/programy-2025, data dostępu: 25.08.2025 r.

¹¹⁹ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Fundusz Kościelny*, www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny, data dostępu: 25.08.2025 r.

3.2. Fundusze unijne

Fundusze unijne stanowią istotny filar finansowania działań konserwatorskich w Polsce, oferując różnorodne źródła wsparcia, które umożliwiają realizację projektów związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego. Dzięki źródłom takim jak Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR), Kreatywna Europa (KE) oraz różnym inicjatywom transgranicznym polskie instytucje kultury, organizacje pozarządowe oraz samorządy mogą pozyskiwać środki na renowację zabytków, konserwację historycznych obiektów, a także na działalność edukacyjną promującą lokalne tradycje i wartości kulturowe. Te fundusze umożliwiają nie tylko sfinansowanie prac konserwatorskich, ale także wspierają rozwój infrastruktury związanej z turystyką kulturową oraz współpracę międzynarodową, co przyczynia się do wymiany doświadczeń oraz najlepszych praktyk w zakresie ochrony dziedzictwa. Dzięki takim inicjatywom Polska zyskuje dostęp do dodatkowych zasobów finansowych, które są kluczowe dla zachowania i promowania bogatego dziedzictwa kulturowego, a tym samym dla wzmocnienia tożsamości narodowej i regionalnej.

Kreatywna Europa 2021–2027 to unijny program, który ma na celu wspieranie i promowanie działań związanych z dziedzictwem kulturowym w Europie. Z budżetem wynoszącym 2,4 miliarda euro na okres siedmiu lat, program koncentruje się na kluczowych obszarach, takich jak ochrona, zachowanie oraz promocja różnorodności kulturowej i dziedzictwa. W ramach KE dostępne są różne instrumenty finansowania, które umożliwiają realizację projektów związanych z konserwacją zabytków, pielęgnowaniem lokalnych tradycji oraz innowacyjnymi przedsięwzięciami w zakresie edukacji kulturowej. Program wspiera również mobilność artystów i specjalistów zajmujących się dziedzictwem, przyczyniając się do wymiany doświadczeń oraz najlepszych praktyk w zakresie ochrony kultury. Dodatkowo KE promuje współpracę transgraniczną pomiędzy instytucjami kulturalnymi, co wzmacnia zrozumienie i poszanowanie wspólnego dziedzictwa kulturowego w Europie. Program odpowiada również na wyzwania związane z cyfryzacją oraz globalnymi zmianami, takimi jak np. pandemia COVID-19, dostosowując sektor kultury do nowoczesnych warunków

i potrzeb społecznych¹²⁰. Program jest nadzorowany przez Europejską Agencję Wykonawczą ds. Edukacji i Kultury, która działa pod kierunkiem Komisji Europejskiej. Składa się z trzech głównych elementów: komponentu MEDIA, który koncentruje się na sektorze audiowizualnym, komponentu KULTURA – dedykowanego szerokiemu zakresowi działań kulturalnych – oraz komponentu międzysektorowego, który wspiera współpracę i synergię pomiędzy różnymi dziedzinami kultury i sztuki¹²¹.

EFRR jest kluczowym instrumentem finansowym Unii Europejskiej, którego głównym celem jest wspieranie rozwoju regionalnego oraz zmniejszanie różnic w poziomie rozwoju poszczególnych regionów w Europie. W kontekście ochrony i konserwacji zabytków EFRR oferuje istotne wsparcie finansowe dla projektów mających na celu zachowanie dziedzictwa kulturowego oraz jego integrację z procesami rozwoju regionalnego¹²². EFRR może być wykorzystywany do:

1. Renowacji zabytków: środki z funduszu mogą być przeznaczone na kompleksową konserwację oraz modernizację obiektów zabytkowych, co przyczynia się do ich zachowania dla przyszłych pokoleń.
2. Wspierania projektów edukacyjnych: fundusz może finansować inicjatywy mające na celu edukację społeczeństwa w zakresie wartości dziedzictwa kulturowego oraz promowania lokalnych tradycji.
3. Tworzenia infrastruktury turystycznej: EFRR może wspierać rozwój infrastruktury wokół zabytków, co przyczynia się do zwiększenia atrakcyjności turystycznej regionów oraz wzrostu gospodarczego.
4. Dokumentacji i badań: możliwość finansowania prac badawczych oraz dokumentacyjnych, które są niezbędne do opracowania skutecznych strategii ochrony i konserwacji zabytków.

Wnioski o dofinansowanie z EFRR są składane do instytucji zarządzających funduszami w poszczególnych krajach członkowskich, w tym w Polsce. Wnioskodawcy muszą przedstawić szczegółowy opis projektu, jego cele oraz planowane efekty. W procesie oceny wniosków kluczowe znaczenie mają kryteria zgodności z lokalnymi strategiami rozwoju regional-

¹²⁰ <https://kreatywna-europa.eu/o-programie/informacje/>, data dostępu: 26.10.2024 r.

¹²¹ Ibidem.

¹²² <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/95/europejski-fundusz-rozwoju-regionalnego-efrr->, data dostępu: 26.10.2024 r.

nego oraz z ogólnymi celami Unii Europejskiej. Aby uzyskać dofinansowanie z EFRR, projekty muszą spełniać określone kryteria:

1. Zrównoważony rozwój: wnioskodawcy muszą wykazać, że projekt przyczyni się do zrównoważonego rozwoju regionu i będzie miał pozytywny wpływ na ochronę dziedzictwa kulturowego.
2. Współpraca międzysektorowa: preferowane są projekty, które angażują różne sektory i interesariuszy, co zwiększa ich efektywność.
3. Wyniki: propozycje powinny mieć wyraźnie określone cele i mierzalne rezultaty, które będą monitorowane w trakcie realizacji projektu.

Dzięki EFRR możliwe jest pozyskanie znacznych funduszy na działania mające na celu ochronę i konserwację zabytków, przyczyniając się do wzbogacenia kulturowego krajobrazu Europy oraz poprawy jakości życia mieszkańców regionów. Podobnie jak w przypadku środków krajowych, istnieją również okazjonalne i selektywne fundusze, z których możliwe jest finansowanie ochrony zabytków:

1. Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS) na lata 2021–2027 – środki z tego programu mogą finansować np. wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym, a jego głównym celem jest zwiększenie atrakcyjności zabytków oraz ugruntowanie marki zabytku. Szczegółowe informacje na temat programu są dostępne na stronie Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej¹²³.
2. Programy regionalne – w perspektywie finansowej na lata 2021–2027 przewidziano programy regionalne dla każdego z województw w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych (RPO). W kontekście zabytków celem programów regionalnych jest wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym i społecznym. Można uzyskać wsparcie na obiekty zabytkowe w zakresie prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych oraz prac zabezpieczających. Finansowane są zadania zorientowane na zachowanie dotychczasowych funkcji zabytków lub służące nadaniu im

¹²³ Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, *O programie*, www.pois.gov.pl/strony/o-programie/fundusze-europejskie-na-infrastrukture-klimat-srodowisko/zalozenia-programu, data dostępu: 25.08.2025 r.

nowych funkcji, szczególnie kulturalnych, edukacyjnych i wspomagających integrację społeczną. Warunkiem skorzystania z programu jest wkład własny na poziomie minimum 15%. Założenia programów dostępne są na stronach dedykowanych poszczególnym województwom (przykładowo opis RPO dla województwa lubelskiego jest dostępny w domenie Serwisu Regionalnego Programu Województwa Lubelskiego¹²⁴).

3. Inne programy – środki na ochronę zabytków mogą pochodzić przykładowo z programów europejskiej współpracy terytorialnej Interreg czy Funduszy Europejskich dla Polski Wschodniej. Warunkiem skorzystania z dofinansowania dla zabytków jest wpisanie się prac na tych obiektach w założenia główne programów.

Dofinansowanie ze środków unijnych może być łączone z krajowymi źródłami wsparcia ochrony zabytków, nie ma jednak reguły stanowiącej o tym, które ze źródeł będzie miało atrybut „głównego”, a które „dodatkowego”. Jest to uzależnione od bieżącego przeznaczenia środków z obu źródeł i ich wysokości.

3.3. Dotacje ministra kultury i dziedzictwa narodowego

MKiDN pełni centralną rolę w finansowaniu projektów związanych z ochroną, konserwacją i rewitalizacją zabytków w Polsce, wspierając działania na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego kraju. Dotacje przyznawane przez ministra kultury są jednym z najważniejszych narzędzi tego wsparcia, umożliwiając realizację szerokiego wachlarza prac – od ratowania zabytkowych budowli i dzieł sztuki po rewitalizację historycznych przestrzeni miejskich. Ministerstwo przyznaje dofinansowania na podstawie złożonych wniosków, które muszą spełniać kryteria formalne i merytoryczne, a także odpowiadać potrzebom ochrony dziedzictwa narodowego. Decyzje te opierają się na rekomendacjach ekspertów, a środki są kierowane zarówno do instytucji publicznych, organizacji pozarządowych, jak i właścicieli prywatnych, aby wspierać działania na różnych poziomach zaangażowania w ochronę zabytków.

¹²⁴ Serwis Regionalnego Programu Województwa Lubelskiego, <https://rpo.lubelskie.pl/>, data dostępu: 25.08.2025 r.

Strategicznym celem programu jest ochrona materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowana poprzez konserwację i rewaloryzację zarówno zabytków nieruchomych, np. budynki czy historyczne układy urbanistyczne, jak i zabytków ruchomych – dzieł sztuki, dokumentów czy przedmiotów historycznych. Działania te mają na celu zabezpieczenie zabytków przed zniszczeniem, przywrócenie ich wartości historycznej i estetycznej oraz adaptację do nowych funkcji, przy jednoczesnym udostępnieniu ich społeczeństwu. Udostępnianie zabytków na cele publiczne, np. poprzez ich otwarcie dla zwiedzających lub wykorzystanie w wydarzeniach kulturalnych, pozwala na popularyzację dziedzictwa i zwiększenie jego wartości edukacyjnej oraz społecznej¹²⁵.

Wnioski o dotacje składa się elektronicznie poprzez dedykowane systemy ministerialne, z których jednym jest Elektroniczne Biuro Obsługi Interesanta (EBOI), dostępne na platformie pod adresem: esp.mkidn.gov.pl. Aby złożyć wniosek, konieczne jest założenie konta w EBOI, a każdy wniosek musi spełniać szczegółowe wymagania formalne. Do podstawowych elementów aplikacji należą: precyzyjny opis projektu, harmonogram planowanych prac, szczegółowy kosztorys oraz dokumentacja dotycząca zabytku, którego dotyczy wniosek. Po złożeniu aplikacji, decyzję o przyznaniu dotacji podejmuje Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, opierając się na rekomendacjach ekspertów oceniających merytoryczną wartość projektu.

Według danych zawartych w tabeli 2 prognozowany budżet programu na 2024 r. wynosił 201 625 000 zł, a środki te zostały podzielone na dwie główne kategorie – 171 381 250 zł przeznaczonych było na wydatki w trybie konkursowym, co oznacza, że środki te były przydzielane w oparciu o konkursy, w których wnioski oceniano według określonych kryteriów. Dodatkowo, 30 243 750 zł zostało zarezerwowane na zadania rozpatrywane w trybie odwoławczym, czyli na projekty, które pierwotnie nie otrzymały dofinansowania, ale po ponownej ocenie mogły uzyskać środki.

¹²⁵ <https://www.gov.pl/web/kultura/ochrona-zabytkow-2024>, data dostępu: 22.10.2024 r.

Tabela 2. Prognozowany budżet programu „Ochrona zabytków” na rok 2024

Prognozowany budżet programu na 2024 r.	Kwota zł
Przewidywana kwota wydatków w trybie konkursowym	171 381 250
Kwota zarezerwowana dla zadań w trybie odwoławczym	30 243 750
Ogółem	201 625 000
Prognozowany budżet programu na 2025 r.	Kwota
Przewidywana kwota wydatków w trybie konkursowym, w tym:	100 625 000
– przewidywana kwota wydatków w trybie konkursowym	85 625 000
– kwota zarezerwowana dla zadań rozpatrywanych w trybie rezerwy Ministra	15 000 000
Dla naboru „Usuwanie skutków powodzi w zabytkach wpisanych do rejestru zabytków”	100 000 000
– przewidywana kwota wydatków w trybie konkursowym	85 000 000
– kwota zarezerwowana dla zadań rozpatrywanych w trybie rezerwy Ministra	15 000 000
Ogółem	200 625 000

Źródło: <https://www.gov.pl/web/kultura/ochrona-zabytkow-2024> (data dostępu: 22.10.2024 r.); <https://www.gov.pl/web/kultura/ochrona-zabytkow-2025> (data dostępu: 10.07.2025 r.).

Całkowity budżet programu pozwalał na wsparcie szerokiego zakresu działań w ochronie zabytków, zarówno na etapie konkursowym, jak i w procesach odwoławczych. Z kolei w prognozowanym budżecie na 2025 r. widoczna jest reakcja MKiDN na skutki powodzi, jaka nawiedziła południowo-zachodnią Polskę w 2024 r. Niewątpliwie część obiektów zabytkowych ucierpiała w wyniku zalań i podtopień, co wymagało natychmiast działań zaradczych. W latach 2024–2025 kwota w dyspozycji MKiDN na realizację programu „Ochrona zabytków” oscylowała wokół 200 mln zł. W ramach programu można ubiegać się o wsparcie finansowe na różne zadania, w tym¹²⁶:

- 1) konserwację, restaurację lub prace budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, które są planowane do realizacji w roku otrzymania dotacji;

¹²⁶ Ibidem.

- 2) te same działania dotyczące zabytków wpisanych na listę UNESCO lub uznanych za pomniki historii, zarówno indywidualne, jak i obejmujące większe obszary;
- 3) prace konserwatorskie, restauracyjne lub budowlane przeprowadzone w ciągu trzech lat przed złożeniem wniosku, po zakończeniu działań określonych przez WKZ;
- 4) analogiczne prace przy zabytkach z listy UNESCO i pomnikach historii, wykonane w ciągu trzech lat przed złożeniem wniosku, po zakończeniu prac zgodnie z pozwoleniem konserwatora.

Wnioskodawcy ubiegający się o dotacje muszą przedstawić odpowiednio udokumentowane projekty, które spełniają kryteria określone w programach ministerialnych. Ważnymi elementami oceny są m.in.:

- znaczenie zabytku z punktu widzenia dziedzictwa narodowego,
- stan techniczny obiektu i pilność przeprowadzenia prac konserwatorskich,
- zakres działań przewidzianych w projekcie (konserwacja, renowacja, rewitalizacja),
- koszty planowanych prac i sposób ich finansowania,
- wartość edukacyjna i promocyjna projektu.

Podmioty, które otrzymują dotacje, mają obowiązek rzetelnego rozliczenia przyznanych środków, co oznacza, że muszą dokładnie dokumentować wszystkie wydatki związane z realizowanym projektem oraz przestrzegać warunków określonych w umowie dotacyjnej. MKiDN ma prawo do przeprowadzania kontroli w celu oceny prawidłowości realizacji projektów, co obejmuje zarówno weryfikację wykonania prac zgodnie z zatwierdzonym harmonogramem, jak i sprawdzenie zgodności kosztów z wcześniej przedstawionym kosztorysem. Tego rodzaju kontrole mają na celu zapewnienie transparentności wydatków publicznych oraz efektywności działań podejmowanych w ramach dotacji, a w przypadku stwierdzenia nieprawidłowości, ministerstwo może żądać zwrotu niewłaściwie wykorzystanych funduszy lub podjąć inne działania prawne¹²⁷.

¹²⁷ Ibidem.

3.4. Dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków

Dotacje przyznawane przez WKZ odgrywają istotną rolę w systemie finansowania prac związanych z ochroną i konserwacją zabytków w Polsce, stanowiąc istotne wsparcie zarówno dla prywatnych właścicieli, jak i jednostek samorządowych. Dzięki tym funduszom możliwe jest realizowanie złożonych projektów konserwatorskich i restauratorskich, które mają na celu nie tylko zabezpieczenie obiektów zabytkowych, ale również ich odbudowę i przywrócenie do stanu używalności. WKZ nie tylko przyznają dotacje, ale także monitorują ich wykorzystanie oraz zapewniają merytoryczne wsparcie w zakresie planowania i realizacji prac. Działania te są szczególnie ważne w kontekście regionalnym, gdzie lokalne dziedzictwo kulturowe jest nie tylko wartością historyczną, ale także kluczowym elementem tożsamości społeczności, co podkreśla znaczenie dotacji w kontekście zrównoważonego rozwoju i ochrony kultury. Dotacje na ochronę i konserwację zabytków w Polsce przyznawane przez WKZ oraz MKiDN są uregulowane w UoOZ. Wysokość tych dotacji jest określona w różnych artykułach, z których każdy odnosi się do specyficznych okoliczności oraz warunków przyznawania wsparcia finansowego¹²⁸:

1. Dotacje do 50% nakładów – na ogólnych zasadach, dotacje przyznawane przez WKZ mogą pokrywać do 50% całkowitych nakładów poniesionych na prace konserwatorskie, restauratorskie i zabezpieczające. Tego rodzaju wsparcie ma na celu ułatwienie właścicielom zabytków realizacji niezbędnych prac, a także zachęcanie ich do podejmowania działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.
2. Dotacje do 100% nakładów – w przypadku szczególnych okoliczności, dotacje mogą sięgać do 100% nakładów, co jest praktykowane w następujących przypadkach:
 - zabytki o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej, naukowej: dotacja w wysokości do 100% może być przyznana na prace dotyczące zabytków, które posiadają wyjątkowe znaczenie kulturowe, historyczne lub artystyczne; właściciele takich obiektów mogą liczyć na pełne wsparcie finansowe, co ma na celu ochronę zabytków i zachowanie ich w jak najlepszym stanie,

¹²⁸ <https://bip.mwzkz.pl/dokument/43?v=163>, data dostępu: 26.10.2024 r.

- zabytki wymagające niezwłocznego podjęcia prac – w przypadku zabytków, które z powodu złego stanu technicznego wymagają pilnych prac konserwatorskich, dotacja również może wynosić do 100% poniesionych nakładów; tego typu regulacja ma na celu ochronę zabytków przed dalszą degradacją, co mogłoby prowadzić do ich nieodwracalnej utraty,
 - zabytki wymagające złożonych prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych – gdy do wykonania prac konieczne są złożone procesy technologiczne, które wiążą się z dużymi nakładami finansowymi, dotacja także może wynosić do 100%; ułatwia to właścicielom realizację skomplikowanych projektów, które są kluczowe dla zachowania obiektów zabytkowych.
3. Łączna dotacja od MKiDN i WKZ – ustawa precyzuje, że łączna dotacja przyznana przez MKiDN oraz WKZ nie może przekroczyć 100% koniecznych nakładów poniesionych lub planowanych na dane przedsięwzięcie. Oznacza to, że nawet w przypadku, gdy obiekt kwalifikuje się do dotacji w wysokości 100% z różnych źródeł, całkowite wsparcie finansowe nie może przekroczyć rzeczywistych wydatków. Taka regulacja ma na celu zapobieganie nadużyciom i zapewnienie, że dotacje są przyznawane w sposób sprawiedliwy oraz zgodny z rzeczywistymi potrzebami.
4. Obowiązek zwrotu dotacji – ustawa przewiduje, że w przypadku:
- niewykorzystania dotacji – jeśli podmiot, który otrzymał dotację, nie zrealizuje planowanych prac lub nie wykorzysta przyznaných środków, będzie zobowiązany do ich zwrotu,
 - wykorzystania dotacji niezgodnie z przeznaczeniem – jeżeli dotacja zostanie wykorzystana na inne cele niż te, na które została przyznana, również wiąże się to z obowiązkiem zwrotu środków.

Takie podejście zakłada, że dotacje będą wydawane zgodnie z założeniami, a środki publiczne będą wykorzystywane efektywnie w celu ochrony dziedzictwa kulturowego. Wysokość dotacji przyznawanych przez WKZ i MKiDN jest zróżnicowana i dostosowana do specyfiki projektów oraz stanu zabytków. Dzięki jasnym zasadom przyznawania dotacji zarówno właściciele zabytków, jak i jednostki samorządowe mają możliwość skorzystania z finansowania, co sprzyja ochronie i konserwacji dziedzictwa kulturowego w Polsce. Wprowadzenie przepisów dotyczących zwrotu dotacji

w przypadku niewłaściwego wykorzystania środków zapewnia dodatkowe bezpieczeństwo i odpowiedzialność w gospodarowaniu funduszami.

3.5. Dotacje samorządowe

Dotacje samorządowe na ochronę i konserwację zabytków stanowią jedno z ważniejszych narzędzi finansowych, które pozwala na skuteczną ochronę dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym. Samorządy gminne, powiatowe i wojewódzkie pełnią kluczową rolę w tym procesie, odpowiadając za wsparcie finansowe dla szerokiego wachlarza działań konserwatorskich, restauratorskich i zabezpieczających obiekty zabytkowe znajdujące się na ich terenie. Te instytucje publiczne, działając w interesie lokalnych społeczności, są odpowiedzialne za tworzenie i wdrażanie polityki ochrony dziedzictwa, w tym za przydzielanie środków na renowację i konserwację zabytków. Fundusze samorządowe przeznaczone na ochronę zabytków nie ograniczają się jedynie do prac renowacyjnych, ale obejmują także szeroki zakres działań związanych z zachowaniem dziedzictwa kulturowego. Wśród nich wyróżnia się takie inicjatywy jak dokumentowanie obiektów zabytkowych, prowadzenie badań konserwatorskich oraz opracowywanie szczegółowych inwentaryzacji, które stanowią podstawę do dalszych prac ochronnych. Działania te są szczególnie istotne, ponieważ pozwalają na zebranie cennych informacji na temat stanu technicznego, historycznego i artystycznego zabytków, co z kolei umożliwia precyzyjne zaplanowanie działań ochronnych. Dodatkowo, dotacje samorządowe często wspierają projekty związane z popularyzowaniem wiedzy na temat zabytków oraz edukowaniem lokalnych społeczności na temat ich wartości. Przykładem mogą być programy edukacyjne organizowane przez samorządy, których zamierzeniem jest zwiększenie świadomości społecznej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego. Celem tych działań jest nie tylko ochrona materialna zabytków, ale także budowanie szacunku dla dziedzictwa kulturowego wśród młodszych pokoleń oraz integracja społeczna wokół wspólnych wartości historycznych¹²⁹.

¹²⁹ M. Tyniewicki, *Kompetencje organów jednostek samorządu terytorialnego w zakresie ustanawiania i udzielania dotacji celowych*, [w:] *Dotacje i subwencje w systemie finansowym samorządu terytorialnego*, A. Borodo (red.), TNOiK, Toruń 2013, s. 153.

Samorządy organizują także wystawy, konkursy oraz inne wydarzenia kulturalne, których celem jest popularyzacja lokalnych zabytków, promowanie wiedzy o historii regionu i zaangażowanie mieszkańców w proces ochrony dziedzictwa. Wsparcie finansowe umożliwia także organizację seminariów, konferencji oraz warsztatów, w których uczestniczą zarówno eksperci w dziedzinie konserwacji, jak i osoby zainteresowane ochroną dziedzictwa.

Fundusze samorządowe na ochronę zabytków mają również istotne znaczenie dla rozwoju turystyki kulturalnej. Wiele obiektów zabytkowych, które są chronione i konserwowane dzięki dotacjom, staje się atrakcjami turystycznymi, przyciągającymi odwiedzających z innych regionów kraju, a także z zagranicy. Turystyka, która bazuje na bogatym dziedzictwie kulturowym, nie tylko przyczynia się do utrzymania zabytków, ale także wspiera lokalne społeczności poprzez rozwój infrastruktury turystycznej i usługowej. Samorządy pełnią również rolę koordynatorów między różnymi podmiotami odpowiedzialnymi za ochronę zabytków, takimi jak lokalne instytucje kultury, organizacje pozarządowe, przedsiębiorcy oraz fundacje. Dzięki współpracy tych podmiotów możliwe jest uzyskanie większej efektywności działań ochronnych, a także szersze pozyskiwanie środków finansowych z różnych źródeł, w tym dotacji krajowych, unijnych oraz prywatnych darowizn. Wszystkie te działania przyczyniają się do efektywnej ochrony dziedzictwa kulturowego, które stanowi nie tylko materialny zasób, ale i integralną część tożsamości społecznej i historycznej. Poprzez inwestowanie w ochronę zabytków samorządy nie tylko zabezpieczają cenne obiekty, ale także wzmacniają poczucie wspólnoty, wartości kulturowych i edukacyjnych, które stanowią fundament rozwoju lokalnych społeczności¹³⁰.

Samorządy gminne, powiatowe i wojewódzkie przyznają dotacje na ochronę zabytków w ramach swoich budżetów, mając na celu wspieranie działań związanych z zachowaniem i konserwacją dziedzictwa kulturowego. Fundusze te mogą być przeznaczane na prace konserwatorskie, które obejmują renowację, restaurację, a także zabezpieczenie obiektów zabytko-

¹³⁰ J. M. Salachna, *Granice samodzielności legislacyjnej jednostek samorządu terytorialnego. Studium prawnofinansowe na gruncie ustrojowym*, Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr, Gdańsk 2012, s. 257–258.

wych przed dalszymi uszkodzeniami. Prace te mają szczególne znaczenie dla lokalnych społeczności, ponieważ pozwalają zachować dziedzictwo kulturowe, które jest nieodłączną częścią tożsamości historycznej regionu¹³¹.

Samorządy często koncentrują się na obiektach, które mają szczególne znaczenie dla lokalnej kultury i historii, takich jak kościoły, zamki, pałace, budynki użyteczności publicznej, pomniki czy obiekty techniczne. W takich przypadkach dotacje mogą być wykorzystywane do przeprowadzania kompleksowych prac konserwatorskich, jak usuwanie skutków degradowania materiałów, naprawa struktur budowlanych czy konserwacja detali architektonicznych. W przypadku obiektów zabytkowych o fundamentalnym znaczeniu dla dziedzictwa narodowego samorządy mogą także współfinansować prace konserwatorskie z dotacji państwowych lub unijnych, co pozwala na pozyskiwanie dodatkowych środków i realizowanie większych i bardziej kosztownych projektów ochrony dziedzictwa.

Wiele województw w Polsce prowadzi własne programy dotacyjne, które mają na celu wspieranie właścicieli zabytków w realizacji prac konserwatorskich. Programy te są szczególnie istotne, ponieważ umożliwiają finansowanie działań ochronnych na poziomie regionalnym, w przypadku gdy obiekt zabytkowy jest ważny nie tylko z punktu widzenia lokalnej społeczności, ale także w szerszym kontekście wojewódzkim. Przykładem mogą być wojewódzkie programy ochrony zabytków, które oferują dofinansowanie na prace restauracyjne, konserwatorskie i zabezpieczające. Często obejmują one również dofinansowanie prac badawczych, w tym inwentaryzacji zabytków, tworzenia dokumentacji technicznej, wykonania analiz i badań naukowych dotyczących stanu obiektów zabytkowych, a także opracowywania programów ochrony. Wojewódzkie programy ochrony zabytków obejmują również projekty związane z popularyzacją wiedzy o lokalnych zabytkach, organizowanie wystaw, tworzenie materiałów edukacyjnych, które mają na celu zwiększenie świadomości społeczeństwa na temat znaczenia ochrony dziedzictwa kulturowego. Dzięki tym działaniom samorządy wojewódzkie mają możliwość nie tylko ochrony materialnego dzie-

¹³¹ Ibidem, s. 241.

dzictwa, ale również jego promocji i włączenia społeczeństwa w proces ochrony zabytków¹³².

Choć dotacje na ochronę zabytków są głównie przyznawane przez jednostki samorządu terytorialnego, to jednak samorządy realizujące projekty związane z ochroną dziedzictwa kulturowego mogą również ubiegać się o środki z funduszy unijnych, które stanowią dodatkowe źródło finansowania. Fundusze te pozwalają na realizację większych projektów konserwatorskich, które często wykraczają poza możliwości budżetów lokalnych. Samorządy mogą aplikować o fundusze z Programu Operacyjnego Polska Wschodnia¹³³, który obejmuje działania na rzecz rozwoju wschodnich regionów Polski, w tym także ochrony dziedzictwa kulturowego. Środki mogą pochodzić także z innych programów, takich jak Program Europejskiej Współpracy Terytorialnej¹³⁴, który wspiera projekty ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego na pograniczu państw członkowskich UE. Współpraca międzynarodowa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego jest również możliwa dzięki programom, które finansują projekty ochrony zabytków w skali międzynarodowej, takim jak programy UNESCO czy projekty współfinansowane przez inne organizacje międzynarodowe, które wspierają konserwację dziedzictwa kulturowego, a także wymianę doświadczeń między różnymi krajami. Dzięki tym funduszom możliwe jest realizowanie działań konserwatorskich, które w przeciwnym razie byłyby niemożliwe do sfinansowania w całości przez jednostki samorządu terytorialnego.

W 2023 r. samorządy mogły się ubiegać o środki na ochronę zabytków w ramach Polskiego Ładu – rządowego programu reform społeczno-gospodarczych mającego na celu odbudowę gospodarki po pandemii COVID-19, zmniejszenie nierówności społecznych i poprawę warunków życia Polaków. W ramach tego działania zaproponowano dwie edycje Rządowego Programu Odbudowy Zabytków (RPOZ)¹³⁵. Program miał wesprzeć samorządy

¹³² W. Wójtowicz, *Zasady publicznej gospodarki finansowej*, [w:] *Zarys finansów publicznych i prawa finansowego*, W. Wójtowicz (red.), Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2008, s. 40.

¹³³ <https://www.fepw.gov.pl/strony/dowiedz-sie-wiecej-o-programie/o-programie/>, data dostępu: 17.12.2024 r.

¹³⁴ <https://www.ewt.gov.pl/strony/o-programach/przeczytaj-o-programach/>, data dostępu: 17.12.2024 r.

¹³⁵ www.bgk.pl/programy-i-fundusze/programy/rzadowy-program-odbudowy-zabytkow/, data dostępu: 10.07.2025 r.

w poprawieniu stanu, odbudowie i remontach obiektów zabytkowych. RPOZ był ukierunkowany na obiekty wpisane do ewidencji lub rejestru zabytków i będące w posiadaniu jednostki samorządu terytorialnego lub jednostki organizacyjnej podległej jednostce samorządu terytorialnego. RPOZ skierowano bezpośrednio do jednostek samorządu terytorialnego, a za ich pośrednictwem również do innych podmiotów sprawujących opiekę nad zabytkami. Wsparcie mogło dotyczyć prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku prowadzonych przez jednostki samorządowe albo na udzielenie dotacji samorządowej na takie prace. Dofinansowanie z programu mogło wynieść maksymalnie 98% wartości inwestycji, a minimalny wkład własny wynosił 2%. Wnioski mogły być składane w aplikacji Polski Ład, udostępnionej przez Bank Gospodarstwa Krajowego (BGK), w jednym z trzech przedziałów kosztowych:

- do 150 000 zł,
- do 500 000 zł,
- do 3 500 000 zł¹³⁶.

Warto również zauważyć, że samorządy często pozyskują dodatkowe środki na ochronę zabytków z innych źródeł, takich jak fundacje, darowizny od osób fizycznych i prawnych, a także od sponsorów, którzy wspierają działania związane z renowacją i konserwacją obiektów zabytkowych. Współpraca z sektorem prywatnym pozwala na pozyskiwanie dodatkowych funduszy, które mogą uzupełniać środki publiczne, zwiększając możliwości realizacji projektów ochrony dziedzictwa kulturowego¹³⁷.

Właściciele zabytków, samorządy czy organizacje pozarządowe mogą ubiegać się o dotacje na ochronę i konserwację zabytków na drodze konkursów ogłaszanych przez jednostki samorządu terytorialnego. W ramach tych konkursów aplikujący przedstawiają szczegółowe plany renowacji, które muszą być zgodne z obowiązującymi standardami ochrony dziedzictwa kulturowego. Dotacje są przyznawane na podstawie oceny merytorycznej projektu, jego znaczenia historycznego, a także możliwości realizacji. Pośrednią formą finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami może być budżet obywatelski. Nie ma formalnych przeszkód, aby inwesty-

¹³⁶ www.gov.pl/web/premier/rzadowy-program-odbudowy-zabytkow, data dostępu: 10.07.2025 r.

¹³⁷ E. Ruśkowski, J.M. Salachna (red.), *Nowa ustawa o finansach publicznych wraz z ustawą wprowadzającą. Komentarz praktyczny*, Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr, Gdańsk 2010, s. 59.

cje dotyczące zabytków znalazły się wśród projektów zgłaszanych w budżetach obywatelskich, jednak ograniczeniem w realizacji takich przedsięwzięć może być zasada, że środki w ramach projektów powinny być angażowane w mienie samorządowe. Takie rozwiązanie jest najprostsze i nie wzbudza wątpliwości co do możliwości ich realizacji przez władze samorządowe. Możliwe jest także przeprowadzenie inwestycji na gruntach nie należących do samorządów terytorialnych, jednak wymaga to skomplikowanych konstrukcji regulaminów, przez co jest rzadko praktykowane¹³⁸.

3.6. Środki własne właścicieli i użytkowników zabytków architektury

Właściciele i użytkownicy zabytków to pierwsze ogniwo w procesie ochrony i konserwacji tych cennych obiektów. Często to właśnie ich własne środki finansowe stają się podstawowym źródłem pokrycia kosztów prowadzenia działań związanych z zachowaniem dziedzictwa kulturowego. Osobiste oszczędności i bieżące dochody są najczęściej wykorzystywane na finansowanie konserwacji i restauracji. Właściciele mniejszych obiektów, takich jak domy jednorodzinne czy lokale przedsiębiorstw, mogą polegać wyłącznie na swoich środkach, co czyni ich sytuację jeszcze bardziej wymagającą. Dla właścicieli, którzy prowadzą działalność gospodarczą w zabytkowych obiektach, takich jak hotele czy restauracje, zyski z tej działalności mogą być źródłem finansowania koniecznych prac konserwatorskich. Użytkowanie zabytków w celach komercyjnych staje się sposobem na generowanie środków, które można przeznaczyć na utrzymanie i modernizację tych miejsc. Jak zauważa Kępczyński, „inicjatywy prywatne są coraz częściej kluczowym elementem systemów ochrony dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza w kontekście rosnących kosztów i ograniczonych zasobów publicznych”¹³⁹. W jego analizach szczególnie podkreślono znaczenie angażowania sektora prywatnego w procesy ochrony, co w dłuższej perspektywie może przynieść większą efektywność zarządzania obiektami zabytkowymi.

¹³⁸ A. Bluj, E. Stokłuska, *Budżet partycypacyjny (obywatelski) krok po kroku. Poradnik dla praktyków*, Fundacja Pracownia Badań i Innowacji Społecznych „Stocznia”, Warszawa 2015, s. 46–47.

¹³⁹ R. Płaszowska, *Organizacja organów ochrony zabytków*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2016, nr 6, s. 97–107.

Autor zwraca również uwagę na konieczność wypracowania mechanizmów współpracy pomiędzy właścicielami, organizacjami pozarządowymi i administracją publiczną.

Oprócz osobistych oszczędności, właściciele mogą zaciągać kredyty bankowe lub korzystać z pożyczek, które są oferowane przez niektóre instytucje finansowe, często na korzystniejszych warunkach dla projektów związanych z ochroną zabytków. Współpraca z fundacjami i organizacjami pozarządowymi, które oferują wsparcie finansowe, może również przyczynić się do pozyskiwania dodatkowych funduszy na działania konserwatorskie.

Środki finansowe, którymi dysponują właściciele, są wykorzystywane na różnorodne działania związane z konserwacją i ochroną zabytków. Właściciele inwestują w prace konserwatorskie, które obejmują restaurację elewacji, dachów oraz detali architektonicznych. Koszty związane z zakupem odpowiednich materiałów konserwatorskich i technicznych są znaczną częścią budżetu przeznaczonego na te działania. Oprócz tego środki własne mogą być przeznaczane na niezbędne prace remontowe, które mają na celu zachowanie funkcji użytkowej obiektu, jak również na modernizację instalacji, które muszą spełniać współczesne normy.

Inwestycje w systemy zabezpieczeń, takie jak monitoring czy alarmy, są kolejną pozycją w kosztorysie, na którą właściciele wydają swoje fundusze, aby chronić obiekty przed kradzieżą i wandalizmem. Co więcej, regularne utrzymanie zabytków, obejmujące prace porządkowe i eksploatacyjne, generuje stałe koszty, które właściciele muszą brać pod uwagę. Jak podkreśla Cichy, „utrzymanie zabytków wymaga nie tylko znacznych nakładów finansowych, ale także zaangażowania w procesy logistyczne i zarządcze”¹⁴⁰. Autor wskazuje, że jednym z wyzwań jest brak spójnej strategii konserwatorskiej, co nierzadko prowadzi do nieefektywnego wykorzystania dostępnych środków. Cichy sugeruje także wprowadzenie bardziej precyzyjnych regulacji wspierających właścicieli zabytków oraz promowanie dobrych praktyk w zakresie utrzymania i ochrony dziedzictwa kulturowego.

Warto także wspomnieć, że środki własne mogą być wykorzystywane na działania promocyjne związane z dziedzictwem kulturowym. Organizacja wydarzeń, wystaw czy programów edukacyjnych pozwala na budowanie

¹⁴⁰ K. Kubiszewska, *Finansowanie odnowy zabytków w Polsce przy wykorzystaniu pomocy UE*, „Ochrona Zabytków” 2012, nr 65, s. 258–259.

świadomości lokalnych społeczności na temat wartości zabytków, a także może przyczyniać się do pozyskiwania dodatkowych środków z działalności komercyjnej.

Pozyskiwanie środków zewnętrznych i wykorzystanie środków własnych wiąże się z wieloma wyzwaniami, obejmującymi m.in.:

1. Wysokie koszty – prace konserwatorskie i remontowe związane z ochroną zabytków są często kosztowne, co stanowi ogromne wyzwanie dla właścicieli, zwłaszcza tych z ograniczonymi środkami finansowymi. Odtworzenie oryginalnych detali architektonicznych, renowacja zniszczonych elementów czy zakup specjalistycznych materiałów konserwatorskich wymaga znacznych nakładów finansowych. Prace tego rodzaju muszą być wykonywane przez wyspecjalizowane firmy i ekspertów, co dodatkowo podnosi koszty. W niektórych przypadkach, w szczególności dotyczących dużych lub mocno zaniedbanych obiektów, całkowite koszty renowacji mogą przekroczyć możliwości finansowe właściciela, co często prowadzi do zaniechania koniecznych prac. Dodatkowo właściciele muszą przewidywać koszty na bieżące utrzymanie obiektu, co jeszcze bardziej obciąża ich budżet.
2. Długoterminowe zaangażowanie – ochrona zabytków to proces wymagający stałego zaangażowania, zarówno pod względem finansowym, jak i organizacyjnym. Zabytki, ze względu na swoją wartość historyczną i architektoniczną, wymagają nie tylko jednorazowego remontu, ale również regularnych prac konserwacyjnych, aby zapobiegać ich stopniowemu niszczeniu. Konserwacja musi być przeprowadzana regularnie, co oznacza, że właściciele muszą być przygotowani na stałe inwestowanie środków przez długie lata. Problem ten staje się szczególnie dotkliwy w przypadku nieregularnych dochodów właścicieli, zwłaszcza gdy zabytek nie generuje wystarczających przychodów, np. przez działalność komercyjną. Brak stabilnych źródeł finansowania może doprowadzić do zaniedbania obiektu, co z czasem zwiększa koszty potrzebnych napraw.
3. Trudności w uzyskiwaniu kredytów – wielu właścicieli zabytków spotyka się z trudnościami w uzyskaniu kredytów na prace konserwatorskie. Banki często podchodzą ostrożnie do finansowania takich projektów, gdyż zabytek, choć wartościowy z punktu widzenia dziedzictwa kulturowego, nie zawsze stanowi odpowiednie zabezpieczenie

kredytu. Wynika to z trudności w oszacowaniu wartości rynkowej zabytków, które mogą być mniej atrakcyjne dla potencjalnych kupców lub inwestorów. Dodatkowo, jeśli zabytek nie generuje regularnych dochodów (np. nie jest wynajmowany ani wykorzystywany do celów komercyjnych), właściciel może mieć trudności w spełnieniu wymagań kredytowych banku. Niektóre instytucje oferują wprawdzie specjalne programy kredytowe dla właścicieli zabytków, jednak są one często ograniczone pod względem warunków i dostępności.

4. Wysokie wymagania konserwatorskie – proces konserwacji zabytków podlega rygorystycznym regulacjom prawnym i technicznym. Właściciele muszą przestrzegać szeregu wymagań konserwatorskich, które narzucają użycie określonych metod oraz materiałów zgodnych z oryginalnym charakterem obiektu. Oznacza to, że nie mogą oni wybierać tańszych rozwiązań, jakie byłyby dostępne w przypadku zwykłych budynków. Każdy element prac musi być zgodny z zaleceniami konserwatora zabytków, co może znacznie podnosić koszty oraz wydłużać czas realizacji projektów. Na przykład odtworzenie detali architektonicznych często wymaga zaangażowania specjalistów i rzemieślników, którzy pracują zgodnie z tradycyjnymi technikami, co może być kosztowne i czasochłonne. Ponadto proces uzyskiwania zezwoleń na prace może być skomplikowany i długi, co stanowi dodatkowe obciążenie administracyjne dla właściciela.
5. Niska świadomość społeczna – właściciele zabytków, zwłaszcza ci, którzy nabywają takie obiekty po raz pierwszy, często nie mają pełnej świadomości dotyczącej obowiązków i kosztów związanych z ich ochroną. Brak wiedzy o znaczeniu historycznym i kulturowym danego obiektu może skutkować zaniechaniem odpowiednich działań konserwatorskich, a nawet prowadzić do jego degradacji. Niekiedy właściciele postrzegają zabytek jedynie jako uciążliwą inwestycję, nie zdając sobie sprawy z potencjalnych korzyści, jakie może przynieść odpowiednio odrestaurowany obiekt. Dodatkowo, szeroko rozumiane społeczeństwo nie zawsze docenia znaczenie ochrony dziedzictwa kulturowego, co wpływa na ograniczone wsparcie dla właścicieli zabytków, zarówno w postaci społecznej akceptacji, jak i polityki publicznej. Brak dostatecznej promocji i edukacji na temat wartości zabytków może powodować opór właścicieli wobec koniecznych

inwestycji w konserwację, a także niechęć do podejmowania inicjatyw mających na celu ich ochronę.

Środki własne właścicieli i użytkowników architektury stanowią więc istotny element finansowania ochrony zabytków. Mimo licznych wyzwań, odpowiednie inwestycje w konserwację mogą przynieść korzyści zarówno właścicielom, jak i lokalnym społecznościom. Kluczowe jest zrozumienie znaczenia współpracy z innymi podmiotami oraz korzystanie z dostępnych form wsparcia, co może znacząco zwiększyć szanse na skuteczne zachowanie i pielęgnowanie dziedzictwa kulturowego.

Dyskusyjnym pozostaje również stan, w którym konserwatorzy zabytków narzucają prywatnym właścicielom zakres oraz technologię prac, jakie należy wykonać na ich obiektach, nie partycypując jednocześnie w kosztach. Są one zwykle znacznie większe niż w przypadku prac wykonywanych bez reżimu konserwatorskiego. Ponadto, jeśli własność prywatna służy celom publicznym (a takim jest niewątpliwie zachowanie dziedzictwa kulturowego), wydaje się zasadne, aby część środków niezbędnych do utrzymania prywatnych nieruchomości zabytkowych pochodziła z publicznych budżetów (samorządowych lub krajowych). Proces ten nie musi obejmować bezpośrednich płatności, lecz może być realizowany np. w formie ulg i preferencji podatkowych¹⁴¹ lub instrumentów bankowych takich jak akredytywa i gwarancja bankowa¹⁴².

3.7. Inne źródła finansowania ochrony zabytków architektury

Oprócz opisanych źródeł finansowania, które są dedykowane ochronie zabytków, istnieje również możliwość pozyskania środków z mniej typowych źródeł, np. fundacje i stowarzyszenia czy ulgi podatkowe.

Przedstawienie pełnej listy fundacji, których statuty pozwalają na finansowanie opieki nad zabytkami nie jest możliwe, jednak można wskazać kilka przykładów dotyczących działalności charytatywnej prowadzonej

¹⁴¹ A. Lizak, *Źródła finansowania opieki nad zabytkami*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2024, s. 35–39.

¹⁴² K. Schatt-Babińska, *Finansowanie prac remontowych przy zabytkach prywatnych – akredytywa i gwarancja bankowa w służbie zabytkom*, „Santander Art and Culture Caw Review” 2020, nr 1(6), s. 115–130.

przez znane marki. Możliwość finansowania przedsięwzięć z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami deklarują m.in.:

1. Fundacja Lotto im. Haliny Konopackiej;
2. Fundacja KGHM Polska Miedź;
3. Fundacja Orlen;
4. Fundacja PGNiG im. Ignacego Łukasiewicza;
5. Fundacja PGE;
6. Fundacja Orange;
7. Fundacje prowadzone przez instytucje sektora bankowego (np. Bank PKO BP, Bank PEKAO S.A., Citybank, Santander)¹⁴³.

Działalność tego typu jest prowadzona w ramach społecznej odpowiedzialności biznesu oraz strategii wizerunkowej firm. Istnieją także fundacje, prowadzone przez instytucje spoza biznesu, które mogą sponsorować działania na rzecz ochrony zabytków. Należą do nich m.in.:

1. Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej;
2. Fundusz Wyszehradzki;
3. Fundacja Batorego;
4. Fundacja Konrada Adenauera;
5. Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności¹⁴⁴.

Podobnie jak w przypadku środków pochodzących od firm komercyjnych, również w przypadku instytucji spoza biznesu konieczne jest zachowanie warunku wpisania się działalności na rzecz zabytków w cele danej fundacji lub funduszu.

Istnieją także instytucje wprost deklarujące dedykowane wspieranie ochrony zabytków, co intuicyjnie można wywnioskować już z ich nazwy. Do tej grupy można zaliczyć m.in.:

1. Fundację Ratowania Zabytków i Pomników Przyrody¹⁴⁵;
2. Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków¹⁴⁶;
3. Fundację Dziedzictwa Kulturowego¹⁴⁷.

¹⁴³ Oficjalny Portal Miasta Puławy, *Zewnętrzne źródła finansowania*, www.pulawy.eu/pl/kultura/zabytki/zewnetrzne-zrodla-finansowania.html, data dostępu: 25.08.2025 r.

¹⁴⁴ B. Kozłowska, *Fundacje i fundusze na rzecz dziedzictwa kulturowego*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2019, samorząd.nid.pl/baza_wiedzy/fundacje-i-fundusze-na-rzecz-dziedzictwa-kulturowego/, data dostępu: 25.08.2025 r.

¹⁴⁵ www.dziedzictwo.org/o-fundacji/, data dostępu: 25.08.2025 r.

¹⁴⁶ www.skz.pl/skz_files/index.php, data dostępu: 25.08.2025 r.

¹⁴⁷ www.zabytki.org/, data dostępu: 25.08.2025 r.

Tego typu instytucje pozyskują środki na swoją działalność głównie z darowizn i odpisów podatkowych na cele pożytku publicznego. Również właściciele i użytkownicy obiektów zabytkowych mogą skorzystać z ulg podatkowych na prace wykonane przy tych obiektach. Podstawowa ulga dotyczy podatku dochodowego od osób fizycznych (PIT). Uprawnienie to wynika z art. 26hb ust. 1 pkt 2 Ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych¹⁴⁸. Ulga jest udzielana na prace konserwatorskie i restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków. Należny podatek można obniżyć maksymalnie o 50% udokumentowanych poniesionych wydatków¹⁴⁹. Oprócz typowej ulgi w podatku dochodowym istnieje wiele innych preferencji podatkowych związanych z ochroną zabytków, obejmujących m.in:

- 1) podatek od nieruchomości – zwolnienie obejmuje grunty i budynki wpisane do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie z przepisami o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej¹⁵⁰;
- 2) podatek rolny – zwolnienie obejmuje grunty wpisane do rejestru zabytków, pod warunkiem ich zagospodarowania i utrzymania zgodnie z przepisami o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹⁵¹;
- 3) podatek leśny – zwolnienie obejmuje lasy wpisane do rejestru zabytków¹⁵²;
- 4) podatek dochodowy od osób prawnych – zwolnienie dotyczy dochodów kościelnych osób prawnych w części przeznaczonej na konserwację zabytków¹⁵³;

¹⁴⁸ Dz.U. 1991 Nr 80, poz. 350.

¹⁴⁹ Ministerstwo Finansów, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Narodowy Instytut Konserwacji Zabytków, *Ulga podatkowa na zabytki*, Wyd. Narodowy Instytut Konserwacji Zabytków, Warszawa 2023, s. 11.

¹⁵⁰ Art. 7 ust. 1 pkt 6 Ustawy z dnia 12 stycznia 1991 roku o podatkach i opłatach lokalnych, Dz.U. 1991 Nr 9, poz. 31.

¹⁵¹ Art. 12 ust. 1 pkt 11 Ustawy z dnia 15 listopada 1984 roku o podatku rolnym, Dz.U. 1984 Nr 52, poz. 268.

¹⁵² Art. 7 ust. 1 pkt 2 Ustawy z dnia 30 października 2002 roku o podatku leśnym, Dz.U. 2002 Nr 200, poz. 1682.

¹⁵³ Art. 17 ust. 1 pkt 4a lit. b Ustawy z dnia 15 lutego 1992 roku o podatku dochodowym od osób prawnych, Dz.U. 1992 Nr 21, poz. 86.

- 5) podatek od spadków i darowizn – zwolnienie dotyczy nabycia w drodze spadku lub zapisu windykacyjnego przez osoby zaliczone do I i II grupy podatkowej zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, jeżeli nabywca zabezpiecza je i konserwuje zgodnie z obowiązującymi przepisami¹⁵⁴.

Reasumując, źródła środków przeznaczonych na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami są bardzo zróżnicowane, a ich lista pozostaje otwarta. Schematyczne ujęcie źródeł finansowania prac wykonywanych w obiektach zabytkowych przedstawia rysunek 5.

Źródła finansowania				
środki publiczne				środki niepubliczne
krajowe		europejskie		
dla całego kraju	dla poszczególnych obszarów	dla całego kraju	dla poszczególnych obszarów	
programy ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego	dotacje ze środków wojewódzkich konserwatorów zabytków	program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021–2027	fundusze europejskie dla poszczególnych regionów	finansowanie przez prywatnych darczyńców i fundacje
Rządowy Program Odbudowy Zabytków	dotacje ze środków jednostek samorządu terytorialnego			
Fundusz Kościelny (w przypadku zabytków sakralnych)	inne, na przykład Narodowy Fundusz Rewaloryzacji Zabytków Miasta Krakowa			

Rysunek 5. Schemat źródeł finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (Źródło: A. Lizak, *Źródła finansowania opieki nad zabytkami*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2024, s. 6)

Warto podkreślić, że zakres prac podlegających finansowaniu jest ściśle powiązany ze źródłem, z którego pochodzą środki. Przykładowo, środki z Funduszu Kościelnego nie mogą być przeznaczone na prace w otoczeniu budynków, podczas gdy w programach unijnych czy budżetach obywatelskich jest to możliwe. Niewątpliwie pula środków przeznaczana na programy związane z ochroną zabytków ma wpływ na stan zachowania tego

¹⁵⁴ Art. 4 ust. 1 pkt 9 lit. d Ustawy z dnia 28 lipca 1983 roku o podatku od spadków i darowizn, Dz.U. 1983 Nr 45, poz. 207.

typu obiektów, jednak nie bez znaczenia jest też inicjatywa po stronie właścicieli i użytkowników w kwestii aplikowania o wsparcie nieprzeznaczone bezpośrednio zabytkom. W ramach korekty tradycyjnego modelu finansowania opieki nad zabytkami, opartego na środkach publicznych, warto rozważyć zwiększenie udziału sektora prywatnego oraz fundacji i stowarzyszeń. Należy również pamiętać, że stosowna sumaryczna pula środków, jakie trafiają do obszaru ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunkuje utrzymanie tkanki zabytkowych obiektów architektury na właściwym poziomie.

Obiekty zabytkowe na terenie gminy Adamów – stan zachowania, zakres koniecznych prac i ich wycena

Dzieje gminy Adamów sięgają setek lat wstecz i są nierozzerwalnie związane z historią regionu lubelskiego. Pierwsze zapisy o tej miejscowości pojawiają się w dawnych dokumentach, gdy obszar ten należał do małopolskiej ziemi łukowskiej, która od 1474 roku została włączona do województwa lubelskiego. Współcześnie gmina Adamów jest częścią powiatu łukowskiego w województwie lubelskim i pełni istotną rolę jako lokalne centrum, łączące tradycję z nowoczesnym rozwojem. Obszar gminy Adamów wyróżnia się nie tylko bogatą przeszłością, ale również licznymi śladami materialnego dziedzictwa. Na jej terenie można znaleźć wiele obiektów o wysokiej wartości historycznej i architektonicznej. Wiele z tych zabytków znajduje się pod ochroną konserwatorską, co świadczy o ich wyjątkowym znaczeniu dla kultury regionu.

4.1. Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św. z dekoracją, ruchomościami, dzwonnica i drzewostanem w obrębie cmentarza kościelnego

Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego położony jest w miejscowości Adamów. Znajduje się przy ulicy Kleeberga 2, w centralnej części wsi, w pobliżu innych ważnych punktów, takich jak ośrodek kultury czy szkoła. Jest to rzymskokatolicki kościół parafialny należący do dekanatu Adamów diecezji siedleckiej. Jego budowa rozpoczęła się w 1796 roku, a zakończona została w 1858 roku. Świątynia została konsekrowana w 1860 roku. Kościół jest zabytkiem i jednym z ważniejszych punktów w regionie. Stan zachowania jest dobry.

Bryłę kościoła przedstawiają fotografie nr 1 oraz nr 2. Kościół pełni funkcję głównego ośrodka życia religijnego i społecznego w parafii. Służy jako miejsce odprawiania mszy świętych, sakramentów i innych nabożeństw. Jest także centrum duchowym dla lokalnej wspólnoty, gdzie odbywają się spotkania modlitewne i rekolekcje.

Fotografia 1. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – front¹⁵⁵

¹⁵⁵ Fotografie, o ile nie wskazano inaczej, wykonane zostały przez autorów opracowania.

Fotografia 2. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – strona północna

Ołtarz główny przyozdobiono obrazem przedstawiającym Zbawiciela na krzyżu, namalowanym przez Rafała Hadziewicza, co przedstawia fotografia 3. Konsekracji kościoła dokonał biskup Beniamin Szymański. Kościół otrzymał wezwanie: „Podwyższenia Krzyża Świętego”, a patronem opiekującym się parafią został święty Antoni Padewski. Kościół składa się z nawy głównej oraz dwóch naw bocznych, oddzielonych filarami. Po lewej stronie znajduje się prezbiterium, a po prawej zakrystia.

W kościele znajdują się trzy ołtarze: główny, pod wezwaniem Zbawiciela Świata, i dwa boczne, po lewej stronie obraz Św. Mikołaja z dziećmi – fotografia 4, po prawej stronie obraz „Święte Serce Pana Jezusa” – fotografia 5. W ołtarzu głównym do dziś podziwiać można obraz Matki Boskiej Częstochowskiej w okrągłej ramie, wykonany przez Ignacego Stelmackiego z Warszawy. W ołtarzu głównym zobaczyć można również dwie figury przedstawiające apostołów Piotra i Pawła. Na ścianie z lewej strony ołtarza głównego można podziwiać polichromię przedstawiającą rozmnożenie

chleba na pustyni, a po prawej stronie „Ostatnią Wieczerzę”. Styl architektoniczny można określić jako pseudobarokowy. Kościół znajduje się w posiadaniu parafii rzymskokatolickiej, która sprawuje nad nim pieczę i odpowiada za jego utrzymanie oraz zarządzanie.

Fotografia 3. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – wnętrze; ołtarz główny

Fotografia 4. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – wnętrze; ołtarz boczny lewy

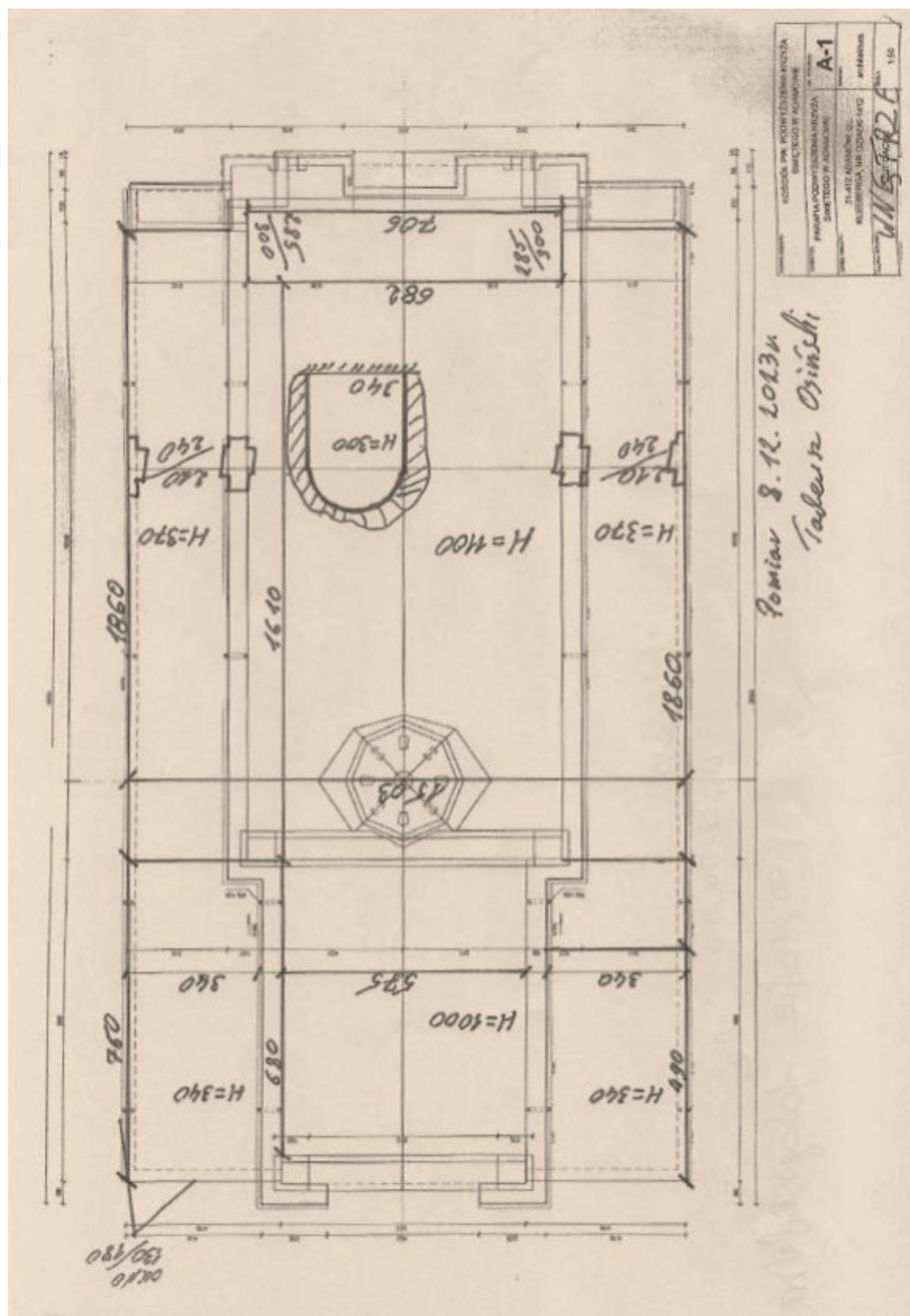

Fotografia 5. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – wnętrze; ołtarz boczny prawy

Na fotografii 6 widoczna jest część elewacji budynku kościoła, w szczególności cokoły, które są elementami konstrukcyjnymi podtrzymującymi ściany. Cokoły pełnią funkcję nie tylko estetyczną, ale również ochronną, chroniąc dolne partie ścian przed działaniem wody i wilgoci. Zauważalne są na nich oznaki zabrudzeń, zarysowań oraz gromadzenie się brudu, szczególnie w dolnej części, co może sugerować obecność wilgoci. Część cokołów wykazuje ślady zniszczenia, prawdopodobnie wynikające z naturalnych procesów starzenia się materiałów budowlanych i podciągania wilgoci.

Fotografia 6. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – cokół

Fotografia 7. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – pomiary

W celu lepszego rozeznania uwarunkowań dotyczących utrzymania tego obiektu, zwrócono się do jego użytkownika o zajęcie stanowiska. Opinia właściciela/użytkownika (proboszcz parafii):

„Przepisy prawa wskazują, że na prace restauratorskie i konserwatorskie można pozyskać środki krajowe z puli właściwych konserwatorów. Dodatkowo parafia może zgodnie z przepisami prawa korzystać ze środków przewidzianych dla jednostek organizacyjnych sektora finansów publicznych. Środki te pochodzą z budżetów publicznych. Pozyskanie tych środków jest jednak utrudnione, bowiem są one nieadekwatne do potrzeb. Aby uzyskać dofinansowanie, należy złożyć dosyć rozbudowany i zaawansowany wniosek, co jest dużym wyzwaniem, bo wymaga zaawansowanej wiedzy konserwatorskiej, budowlanej, ekonomicznej i prawniczej. Praktyką jest, że nawet jeśli wniosek zostanie uwzględniony, to przyznane środki stanowią jedynie część wnioskowanej puli. Niekiedy uniemożliwia to wykonanie zaplanowanych prac, bowiem niektóre z nich trzeba przeprowadzać kompleksowo. Przykładowo, jeśli ściana wymaga renowacji tynku i malowania, to nie da się zrealizować jedynie prac malarskich. Prawo jest zasadniczo dobre, ale jego wykonanie na etapie przydzielania środków finansowych jest obarczone wieloma wadami. Znacznie łatwiej jest pozyskać środki poza podstawowym systemem dedykowanym opiece nad zabytkami. Parafia uzyskała dofinansowanie w ramach „Polskiego Ładu” i prace z tych środków są na bieżąco realizowane. Należy także mieć świadomość, że koszty wielu prac są trudne do oszacowania. Jeśli prace prowadzone są systemem gospodarczym z własnych środków, to część z nich można zrealizować „własnymi siłami” bez ponoszenia kosztów, jednak te same prace wyceniane przez specjalistyczne firmy (co jest wymagane przy rozliczeniu środków zewnętrznych) mogą kosztować nawet 2-3-krotnie więcej. Środki własne parafii pozwalają na wygospodarowanie rocznie kwoty rzędu 200 tysięcy złotych. Z kolei aby skorzystać z niektórych projektów dedykowanych działaniom konserwatorskim, należy posiadać wkład własny na poziomie 15-25%. Czasem pojawia się prawna możliwość sięgnięcia po środki rzędu nawet 3 czy 5 mln zł i zrealizowania dużego zakresu prac konserwatorskich, ale rachunek ekonomiczny nakazuje odstąpić od ubiegania się o nie, bowiem parafia musiałaby jednorazowo dołożyć od 3 do 5 swoich rocznych budżetów. Zarówno księża, jak i parafianie z troski o kościół chcieliby utrzymać go w stanie bardzo dobrym i wykonać wszystkie niezbędne prace konserwatorskie, jednak obecna konstrukcja przepisów prawa i zasad finansowania umożliwia wykonanie jedynie wybranych prac konserwatorskich. Obiekt wymaga nielicznych prac konserwatorskich, mających na celu zabezpieczenie budynku oraz przywrócenie mu dawnej świetności. Planowane działania obejmują zarówno prace na zewnątrz, jak i wewnątrz świątyni, z zachowaniem najwyższych standardów ochrony zabytków. Według karty zabytku stan zachowania jest dobry”.

Tabela 3 zawiera szczegółowy zakres prac, powierzchnie oraz koszty, uporządkowane według etapów robót przygotowawczych i elewacyjnych. Łączny koszt wszystkich prac do wykonania oszacowano na 714 361,81 zł.

Tabela 3. Kosztorys robót konserwatorskich przy budynku kościoła

Nr	Zakres prac	Powierzchnia (m ²)	Koszt ogólny (zł)
1. Roboty przygotowawcze 107 267,99 zł			
1.1.	Zbicie starych tynków i oczyszczenie murów, odwóz urobku	70,845	6 871,81
1.2.	Odgrzybianie murów (dwukrotne powleknięcie preparatem grzybobójczym i pleśniobójczym)	70,845	7 541,04
1.3.	Jednokrotne odsolenie zasolonych fragmentów murów	70,845	25 158,88
1.4.	Czyszczenie i ciśnieniowe mycie ścian, gzymsów, detali, obramowań okien oraz drzwi	762,505	36 474,20
1.5.	Montaż rusztowań ramowych zewnętrznych (10–20 m)	762,505	31 222,06
2. Roboty elewacyjne 607 093,82 zł			
2.1.	Wykonanie tynków renowacyjnych na cokole	70,845	145 866,04
2.2.	Uzupełnienie tynków jednowarstwowych (ręczne wykonywanie brakujących części)	114,376	237 301,80
2.3.	Gruntowanie powierzchni tynków	833,350	45 316,15
2.4.	Malowanie tynków renowacyjnych (dwukrotne farbą silikatową)	833,350	178 609,83
Razem wartość kosztorysowa robót			714 361,81

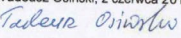
Źródło: opracowanie własne autorów.

Potencjalne źródła finansowania prac obejmują środki własne, system gospodarczy, program Polski Ład, dotacje ministerialne oraz fundusze unijne. Pomiarów dokonano na podstawie fotografii 7. Dokumentacja za-

warta w karcie ewidencji zabytku (fotografia 8) jest narzędziem dla konserwatorów, umożliwiającym właściwe planowanie działań naprawczych i zachowanie pierwotnego charakteru obiektu.

Należy podkreślić, że w roku 2025 zakończono prace restauratorskie w nawach bocznych i w bocznym ołtarzu. Wygląd prawej nawy bocznej przedstawiają fotografie 9 i 10, zaś nawy lewej fotografie 11 i 12.

Prac wykonanych w nawach i ołtarzach bocznych nie uwzględniono w kosztorysie, bowiem zostały zakończone przed publikacją niniejszego opracowania.

GEZ 01	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość ADAMÓW
1. Nazwa KOŚCIÓŁ. PAR. PW. PODWYŻSZENIA KRZYŻA ŚW. Z DEKORACJĄ, RUCHOMOŚCIAMI, DZWONNICĄ I DRZEWOSTANEM W OBRĘBIE CMENTARZA KOŚCIELNEGO	2. Czas powstania 1796 - 1860		
8. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym	Widok od strony zachodniej (z Placu Śniegockich) w dn. 25.04.2014 r.		4. Adres
		ul. gen. Franciszka Kleeberga 2 21-412 Adamów	
			Nr ewidencyjny działki: 1412
			5. Przynależność administracyjna
			województwo lubelskie
			powiat łukowski
			gmina Adamów
			6. Formy ochrony
			Wpis do rejestru zabytków nr rej.: A/576 z 14.02.1972
			Zapis w planie zagospodarowania przestrzennego – §10 ust. 1 MPZPOG Adamów (uchwała nr VIII/37/07 Rady Gminy Adamów z 23.04.2007 r. ogłoszona w Dz. Urz. Woj. Lubelskiego nr 113 z 2007r. poz. 2267
			7. Opracowanie karty (autor, data i podpis)
			Tadeusz Osiński, 2 czerwca 2017 r.

Fotografia 8. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego (opracowanie Tadeusz Osiński)

Fotografia 9. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – prawa nawa boczna (widok w kierunku ołtarza)

Fotografia 10. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – prawa nawa boczna (widok w kierunku kruchty)

Fotografia 11. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – lewa nawa boczna (widok w kierunku ołtarza)

Fotografia 12. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – lewa nawa boczna (widok w kierunku kruchty)

4.2. Plebania w Adamowie

Plebania znajduje się w miejscowości Adamów, przedstawiona jest na fotografii 13. Można ją uznać za ważny element lokalnego dziedzictwa kulturowego i sakralnego. Budynek ten jest nie tylko miejscem zamieszkania duchowieństwa, lecz także przestrzenią spotkań i działań duszpasterskich, harmonijnie wpisuje się w krajobraz miejscowości. Architektura plebanii odzwierciedla tradycyjne cechy budownictwa tego regionu, łącząc prostotę form z funkcjonalnością. Dzięki swojemu położeniu stanowi ona integralną część zespołu sakralnego, pozostając w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła parafialnego, który pełni rolę centrum życia religijnego miejscowości. Karta adresowa zabytku nieruchomego przedstawiona jest na fotografii 14. Stan zachowania jest bardzo dobry, więc nie wymaga aktualnie prac konserwatorskich.

Fotografia 13. Plebania w Adamowie

GEZ 11	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość ADAMÓW
1. Nazwa PLEBANIA		2. Czas powstania 1910	4. Adres ul. gen. Franciszka Kleeberga 2 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 1411/1
6. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok od strony południowej w dniu 15 kwietnia 2017 r. 			5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
8. Formy ochrony Zapis w planie zagospodarowania przestrzennego – §10 ust. 2 i 3 MPZPG Adamów (uchwała nr VIII/37/07 Rady Gminy Adamów z 23.04.2007 r. ogłoszona w Dz. Urz. Woj. Lubelskiego nr 113 z 2007r. poz. 2267)			
7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 2 sierpnia 2017 r. <i>Tadeusz Osiński</i>			

Fotografia 14. Karta adresowa zabytku nieruchomego – plebania w Adamowie (opracowanie Tadeusz Osiński)

4.3. Dzwonnica w Adamowie

Dzwonnica znajdująca się w miejscowości Adamów pełni funkcję strażnika tradycji, harmonijnie współgra z otoczeniem kościoła parafialnego, wzbogacając krajobraz kulturowy miejscowości. Przedstawiona jest na fotografii 15. Jej konstrukcja łączy prostotę formy z funkcjonalnością, nawiązuje do klasycznych wzorców architektury dzwonnicy, które przez wieki towarzyszyły świątyniom w Polsce. Symbolizując jedność wspólnoty wiernych, dzwonnica, dźwiękiem dzwonów, od wieków zwołuje mieszkańców na nabożeństwa, podkreślając znaczenie wiary w życiu lokalnej społeczności. Stan zachowania jest bardzo dobry, więc nie wymaga żadnych prac konserwatorskich. Karta adresowa zabytku nieruchomego przedstawiona jest na fotografii 16.

Fotografia 15. Dzwonnica w Adamowie

GEZ 03	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość
1. Nazwa KOŚCIÓŁ PAR. PW. PODWYZSZENIA KRZYŻA ŚW. Z DEKORACJĄ, RUCHOMOŚCIAMI, DZWONNICĄ I DRZEWOSTANEM W OBRĘBIE CMENTARZA KOŚCIELNEGO		2. Czas powstania 1796 - 1860	ADAMÓW
8. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok dzwonnicy od strony południowo-wschodniej (z ul. Wyszyńskiego) w dn. 20.07.2016 r.			4. Adres
			ul. gen. Franciszka Kleeberga 2 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 1412
			5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
6. Formy ochrony			Wpis do rejestru zabytków nr rej.: A/576 z 14.02.1972 Zapis w planie zagospodarowania przestrzennego – §10 ust. 1 MPZPOG Adamów (uchwała nr VIII/37/07 Rady Gminy Adamów z 23.04.2007 r. ogłoszona w Dz. Urz. Woj. Lubelskiego nr 113 z 2007r. poz. 2267
7. Opracowanie karty (autor, data i podpis)			
Tadeusz Osiński, 2 czerwca 2017 r. <i>Tadeusz Osiński</i>			

Fotografia 16. Karta adresowa zabytku nieruchomego – dzwonnica w Adamowie (opracowanie Tadeusz Osiński)

4.4. Pozostałości zespołu dworsko-parkowego – owczarnia

Owczarnia z XIX wieku była obiektem inwentarskim przeznaczonym do hodowli owiec, pełniącym kluczowe funkcje w zakresie zapewnienia optymalnych warunków bytowych dla zwierząt. Jej podstawowym zadaniem była ochrona owiec przed niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi, takimi jak opady, niskie temperatury czy silny wiatr, a także umożliwienie organizacji procesów hodowlanych. Na strychu znajdowało się miejsce składowania paszy dla zwierząt. Stan zachowania obiektu należy ocenić jako zły.

Zespół dworsko-parkowy w miejscowości Gułów, gmina Adamów, powiat łukowski, województwo lubelskie, to obiekt historyczny, którego pozostałości świadczą o dawnym charakterze tego miejsca. W skład zespołu wchodzi owczarnia z XIX wieku, będąca jednym z nielicznych zachowanych budynków gospodarczych; przedstawiona jest na fotografiach 17, 18 oraz 19.

Fotografia 17. Pozostałości zespołu dworsko-parkowego, owczarnia – tył

Fotografia 18. Pozostałości zespołu dworsko-parkowego, owczarnia – widok od strony północno-zachodniej

Jest to budynek murowany, zbudowany z cegły i kamienia, charakteryzujący się prostą konstrukcją i funkcjonalnością typową dla zabudowań gospodarczych związanych z dworami. Mimo upływu czasu i zaniedbań, obiekt zachowuje ślady dawnej architektury i układu przestrzennego.

Park otaczający dawny dwór nadal posiada fragmenty starego drzewostanu, które nadają miejscu historycznego charakteru. Wśród drzew można znaleźć wiekowe lipy, akacje czy graby, które stanowiły część założenia parkowego. Cały zespół dworsko-parkowy wymaga działań konserwatorskich, aby przywrócić jego historyczne i kulturowe znaczenie dla regionu. Miejsce to, choć obecnie w dużej mierze zapomniane, stanowi ważny element lokalnego dziedzictwa.

Zespół dworsko-parkowy w Gułowie, w tym owczarnia, pełnił nie tylko funkcje gospodarcze. Dwór stanowił centrum życia właścicieli majątku, a otaczające go budynki gospodarcze były integralną częścią działalności ekonomicznej dworu. Obecnie na terenie dawnego zespołu dworsko-parkowego w Gułowie, w budynku owczarni, prowadzona jest hodowla indyków. Owczarnia niegdyś służyła jako miejsce hodowli owiec oraz koni, produkcji wełny, mleka lub mięsa, stanowiąc istotne źródło dochodu dla właścicieli. Funkcjonowanie takich budynków świadczy o typowej dla dworów strukturze gospodarczej, gdzie obok części mieszkalnej rozwijano działalność rolną i hodowlaną. Obecnie działka oraz budynki znajdujące się na niej są własnością gminy Adamów.

Fotografia 19. Pozostałości zespołu dworsko-parkowego, owczarnia – widok od strony południowej

W tabeli 4 uwzględniono kosztorys prac remontowych zabytkowego budynku „Pozostałości zespołu dworsko-parkowego, owczarnia” w miejscowości Gułów. Zakres robót obejmuje wymianę okien, renowację drzwi, odnowienie elewacji, remont dachu oraz zagospodarowanie otoczenia – ogrodu, podjazdu, elementów małej architektury. Kosztorys odzwierciedla konieczność użycia specjalistycznych materiałów i technik zgodnych z wytycznymi ochrony zabytków, a łączna wartość inwestycji oszacowana została na 933 360 zł.

Tabela 4. Kosztorys robót konserwatorskich – pozostałości zespołu dworsko-parkowego, owczarnia

Nr	Zakres prac	Powierzchnia (m ²)	Jednostkowy koszt	Koszt ogólny
1.	Wymiana okien – drewniane okna o historycznym wyglądzie, zgodne z wytycznymi konserwatora.	28 m ²	3 000 zł/m ²	84 000 zł
2.	Renowacja drzwi – odrestaurowanie drzwi zgodnie z wymogami ochrony zabytków.	30 m ²	2 500 zł/m ²	75 000 zł
3	Naprawa i malowanie elewacji – odtworzenie tynków tradycyjnych i malowanie specjalistycznymi farbami, czyszczenie elementów ceglanych.	729,6 m ²	350 zł/m ²	255 360 zł
4.	Remont dachu – wymiana połaci dachowych i wzmocnienie więźby dachowej.	750 m ²	500 zł/m ²	375 000 zł
5.	Zagospodarowanie otoczenia – ogród, podjazd z kostki kamiennej, elementy małej architektury.	576 m ²	250 zł/m ²	144 000 zł
Razem wartość kosztorysowa robót				933 360 zł

Źródło: opracowanie własne autorów.

W celu lepszego rozeznania uwarunkowań dotyczących utrzymania tego obiektu, zwrócono się do jego użytkownika o zajęcie stanowiska. Opinia użytkownika (dzierżawcy):

„Z uwagi na bieżące wykorzystanie obiektu (hodowla indyków) i zagrożenie ptasią gripą, nie są w obiekcie prowadzone prace konserwatorskie i restauratorskie. Dzierżawa od gminy powoduje, że właściciel i użytkownik to dwa różne podmioty. Ustawowe zasady przydzielania środków finansowych na prace restauratorskie i konserwatorskie nie sprzyjają podejmowaniu decyzji o zawieszeniu produkcji zwierzęcej celem przeprowadzenia tych prac. Stan zachowania zabytku jest zły, co budzi obawy o jego przyszłość oraz konieczność podjęcia pilnych działań konserwatorskich, aby uratować tę cenną część naszej kultury i historii przed dalszymi zniszczeniami”.

Analiza danych zawartych w karcie ewidencji, którą przedstawia fotografia 20, pozwala dostrzec zmiany, jakie zaszły w stanie technicznym zabytku na przestrzeni lat, szczególnie w odniesieniu do elewacji wymagającej już wcześniej prac konserwatorskich.

GEZ 14	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość GUŁÓW
1. Nazwa POZOSTAŁOŚCI ZESPOŁU DWORSKO-PARKOWEGO - OW CZARNIA	2. Czas powstania XIX w.		
8. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok od strony północno-zachodniej w dniu 27 sierpnia 2017 r.			
			4. Adres Gułów 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 53/15 5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów 6. Formy ochrony 7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 28 sierpnia 2017 r. <i>Tadeusz Osiński</i>

Fotografia 20. Karta adresowa zabytku nieruchomego – pozostałości zespołu dworsko-parkowego, owczarnia (opracowanie Tadeusz Osiński)

4.5. Zajazd (austeria)

Fotografia 21 przedstawia zabytkowy obiekt o wartości historycznej, który aktualnie pełni rolę komercyjną. Budynek zlokalizowany jest w centralnej części miejscowości Adamów. Austeria dawniej służyła jako miejsce odpoczynku oraz schronienia dla wędrowców i handlarzy. Tego rodzaju zajazdy pełniły rolę zarówno handlowo-gospodarczą, jak i społeczną, stanowiąc istotny punkt na szlakach kupieckich. Obiekt charakteryzuje się unikalnym stylem architektonicznym, właściwym dla dawnych zajazdów, z detalami zarówno ozdobnymi, jak i praktycznymi. Współcześnie w budynku mieści się restauracja, zwana obecnie „Astorią”, sklepy handlowe, bank spółdzielczy i wydzielony, nieużytkowany obiekt.

Aktualni użytkownicy obiektu zadbali o kondycję wnętrza budynku, dlatego jego stan zachowania można określić jako dobry.

Fotografia 21. Zajazd (austeria) – widok od strony północno-wschodniej

W celu lepszego rozeznania uwarunkowań dotyczących utrzymania tego obiektu, zwrócono się do jego użytkownika o zajęcie stanowiska. Opinia użytkownika (dzierżawcy) zabytkowego obiektu, stanowiącego własność gminy:

„Wnioski składane do wojewódzkiego konserwatora zabytków pozwalają na wykonanie prac absolutnie niezbędnych dla zachowania stanu budynku. Środki te nie są przyznawane systematycznie i przeważnie w kwotach mniejszych niż wnioskow-

wane. Z uwagi na stan gminnych finansów, nie są pozyskiwane środki z projektów wymagających wkładu własnego. Prace remontowe i konserwatorskie finansowane są w głównej mierze ze środków własnych i dofinansowań z urzędu gminy. Wykonywane prace obejmują głównie bieżącą naprawę uszkodzeń, ubytków i inne drobne prace, np. malarskie. Obecny system prawny dotyczący przyznawania środków finansowych na prace restauratorskie i konserwatorskie powoduje, że w przypadku braku pokaźnej puli środków własnych, ciężko utrzymać zabytek w satysfakcjonującym stanie zachowania”.

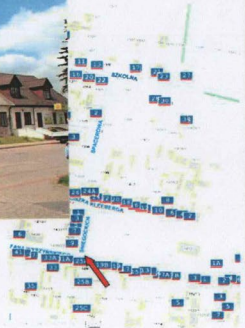
Na fotografiach 22 i 23 przedstawiony jest budynek z wyraźnymi uszkodzeniami elewacji i konstrukcji, które wymagają pilnych prac konserwatorskich. Na górnej części ściany widoczne są liczne ubytki tynku, szczególnie w okolicach otworów wentylacyjnych oraz przy instalacjach. Powierzchnia ściany jest wyraźnie naruszona, co wskazuje na wieloletnie zaniedbania i wpływ czynników atmosferycznych. W dolnej części budynku można zauważyć odpadający tynk, odsłoniętą cegłę oraz poważne uszkodzenia w narożniku konstrukcji. Stan ten świadczy o pogarszającej się kondycji muru, który wymaga natychmiastowego wzmocnienia, aby zapobiec dalszej degradacji. Elementy takie jak rynny i rury spustowe również są w niezadowalającym stanie, co może dodatkowo zwiększać ryzyko zawilgocenia ścian i fundamentów. Budynek wymaga kompleksowych prac naprawczych z zewnątrz. Niezbędna jest renowacja elewacji, polegająca na usunięciu luźnych fragmentów tynku, uzupełnieniu ubytków i wyrównaniu powierzchni. Konieczne jest również wzmocnienie konstrukcji poprzez odbudowę uszkodzonej części muru i zastosowanie odpowiednich materiałów wzmacniających. Dodatkowo należy przeprowadzić prace związane z ochroną przed wilgocią, takie jak naprawa rynien i rur spustowych oraz zastosowanie hydroizolacji. Okna i otwory wentylacyjne wymagają renowacji lub wymiany, aby zapewnić ich szczelność i funkcjonalność. Przed przystąpieniem do prac zaleca się wykonanie szczegółowej ekspertyzy technicznej, która pomoże precyzyjnie określić zakres działań i użycie odpowiednich technologii. Stan techniczny budynku wymaga szczegółowej analizy, w której istotnym punktem odniesienia jest karta adresowa zabytku nieruchomego przedstawiona na fotografii 24.

Fotografia 22. Zajazd (austeria) – widok od strony południowej

Fotografia 23. Zajazd (austeria) – widok od strony wschodniej na bank

GEZ 05	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość ADAMÓW
1. Nazwa ZAJAZD (AUSTERIA) W GRANICACH DZIAŁKI, ob. sklepy, restauracja, bank,		2. Czas powstania I poł. XIX	4. Adres Plac Śniegockich 1 – 9 ul. gen. F. Kleeberga 1 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 1439/6-22
5. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok od strony wschodniej (z ul. Wyszyńskiego), w dn. 26.05.2017 r.		6. Formy ochrony Wpis do rejestru zabytków nr rej.: A/1177 z 08.06.1995 Zapis w planie zagospodarowania przestrzennego – §10 ust. 1 i 2 MPZPOG Adamów (uchwała nr VIII/37/07 Rady Gminy Adamów z 23.04.2007r. ogłoszona w Dz. Urz. Woj. Lubelskiego nr 113 z 2007r. poz. 2267	
 		5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów	
		7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 2 czerwca 2017 r. <i>Tadeusz Osiński</i>	

Fotografia 24. Karta adresowa zabytku nieruchomego – zajazd (austeria) (opracowanie Tadeusz Osiński)

Fotografia 25. Zajazd (austeria) – schody do restauracji

Tabela 5. Kosztorys robót konserwatorskich – zajazd (austeria) w granicach działki, ob. sklepy, restauracja, bank

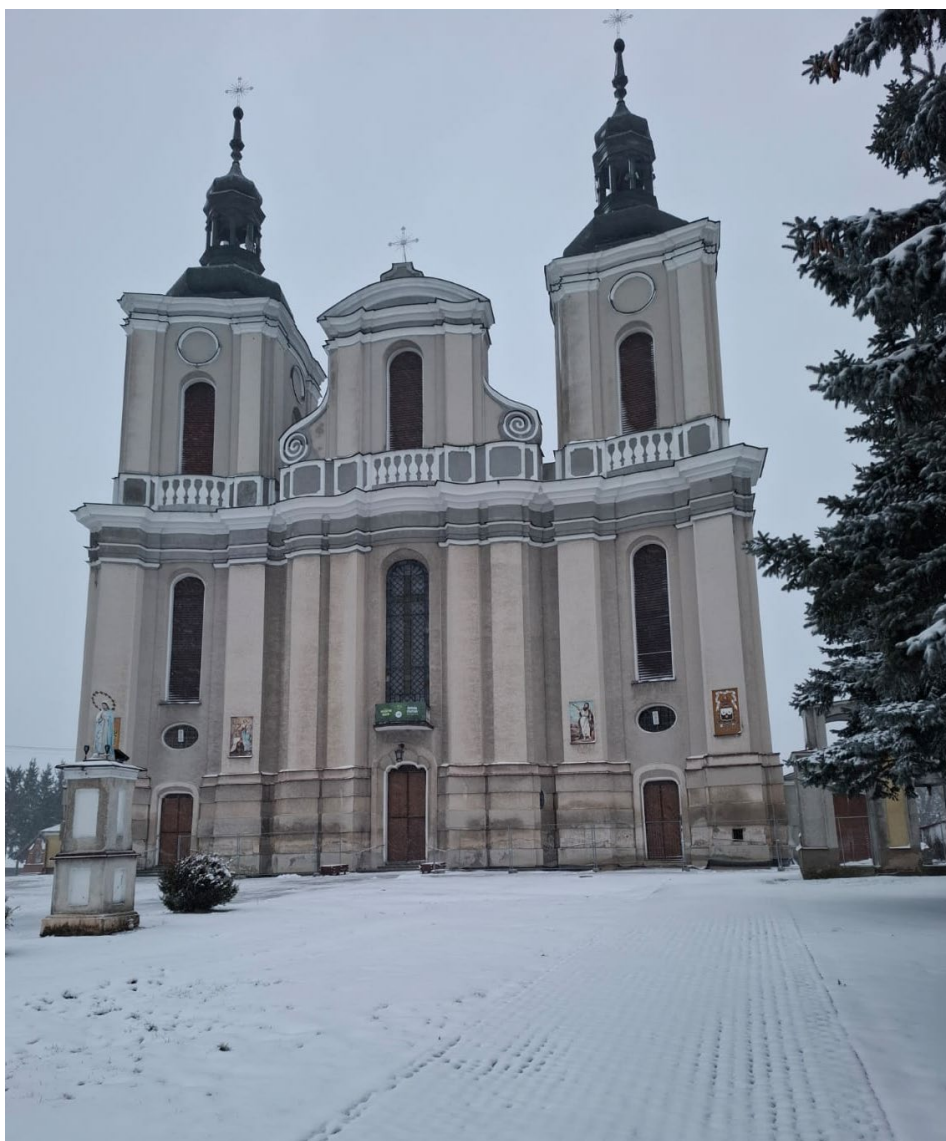
Nr	Zakres prac	Powierzchnia (m ²)/jednostka miary	Jednostkowy koszt	Koszt ogólny
1.	Renowacja elewacji – usunięcie luźnych tynków, uzupełnienie ubytków, wyrównanie i malowanie.	500 m ²	800 zł/m ²	400 000 zł
2.	Naprawa schodów (restauracja) –renowacja z zachowaniem stylu zabytkowego, zastosowanie trwałych materiałów.	15 stopni	2 500 zł/stopień	37 500 zł
3.	Wymiana drzwi (bank) – montaż drzwi drewnianych zgodnych z epokowym charakterem obiektu.	1 szt. (5 m ²)	2 500 zł/m ²	12 500 zł
4.	Malowanie podestu – oczyszczenie i malowanie z użyciem farb odpornych na warunki atmosferyczne.	10 m ²	200 zł/m ²	2 000 zł
5.	Wzmocnienie konstrukcji muru –wzmocnienie uszkodzonych narożników i muru za pomocą specjalistycznych materiałów.	100 m ²	1000 zł/m ²	100 000 zł
6.	Hydroizolacja fundamentów – zastosowanie hydroizolacji pionowej i poziomej.	150 m ²	350 zł/m ²	52 500 zł
7.	Renowacja okien i wentylacji – odnowienie okien i otworów wentylacyjnych zgodnie z wymogami ochrony zabytków.	40 m ²	3 000 zł/m ²	120 000 zł
Razem wartość kosztorysowa robót				724 500 zł

Źródło: opracowanie własne autorów

W tabeli 5 przedstawiono kosztorys prac konserwatorskich dla zabytkowego budynku „Zajazd (austeria)” w Adamowie, uwzględniając m.in. renowację elewacji, naprawę schodów w restauracji (widniejących na fotografii nr 25), wymianę drzwi w banku oraz malowanie podestu. Całkowity koszt

prac oszacowano na 724 500 zł, z uwzględnieniem wymagań konserwatorskich i zastosowania odpowiednich materiałów. Zaproponowany zakres działań ma na celu zabezpieczenie struktury budynku oraz odtworzenie jego historycznego charakteru.

4.6. Zespół klasztorny Karmelitów, kościół parafialny pw. Nawiedzenia NMP, klasztor Karmelitów, teren cmentarza kościelnego, ogrodzenie z bramą oraz dzwonnica w Woli Gułowskiej

Fotografia 26. Klasztor Karmelitów

Świątynia przedstawiona na fotografii 26 została wybudowana na planie prostokąta, a architektura wnętrza prezentuje klarowny układ trójnawowy – bazyliki. Od północy można zobaczyć przylegającą kaplicę i zakrystię, które są datowane na przełom XVII i XVIII stulecia. W XVIII w. dobudowano dwuwieżową fasadę. Nad głównym wejściem rzuca się w oczy duże okno ozdobione witrażem z krzyżem. Tuż pod nim mieści się niewielkich

rozmiarów balkon. Świątynia mogła się kiedyś poszczycić siedmioma ołtarzami, lecz do obecnych czasów zachowały się jedynie cztery. Dzięki wizerunkowi Matki Bożej trzymającej w ramionach Dzieciątko sanktuarium zyskało sławę na terenie całej Polski. W dniu 5 września 1982 roku odbyła się koronacja cudownego obrazu, a Matce Boskiej Gułowskiej nadano tytuł Patronki Żołnierzy Września, ze względu na walki toczzone na tych terenach w 1939 roku.

Będąc wewnątrz świątyni, warto zwrócić uwagę na wizerunek Chrystusa Ukrzyżowanego, znajdujący się w ołtarzu bocznej kaplicy, ukazanej na fotografii 27. Sposób, w jaki jest wykonany, może świadczyć o późnośredniowiecznej architekturze.

Budowla wyróżnia się charakterystycznymi cechami baroku, takimi jak bogato zdobione elewacje, dynamiczne linie fasady oraz wyszukane detale architektoniczne. Wnętrze zachwyca kunsztownymi ołtarzami, złoceńiami oraz freskami, które podkreślają charakterystyczny dla epoki splendor. Szczególną uwagę przyciąga cudowny obraz Matki Bożej, umieszczony w centralnym ołtarzu, przedstawionym na fotografii 28, który jest celem licznych pielgrzymek.

Klasztor ukazany na fotografii 29, wpisany do rejestru zabytków, odegrał ważną rolę w historii Polski, szczególnie w okresach zaborów, kiedy to pielgrzymi narażali się na niebezpieczeństwa, aby oddać hołd Matce Bożej. Stan zachowania jest dostateczny. Dziś stanowi nie tylko świadectwo bogatej przeszłości, ale również jest miejscem modlitwy i refleksji. Karmelici kontynuują tradycję duchowej opieki nad lokalną społecznością, dbając jednocześnie o zachowanie wartości religijnych i kulturowych. Klasztor Karmelitów w Woli Gułowskiej pozostaje perłą architektury barokowej oraz duchowym centrum, które przyciąga zarówno wiernych, jak i turystów. Na jego funkcjonowanie i stan zachowania znacząco wpłynęły uwarunkowania historyczne.

Fotografia 27. Klasztor Karmelitów – boczna kaplica

Fotografia 28. Klasztor Karmelitów – ołtarz główny

GEZ 31	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość WOLA GUŁOWSKA
1. Nazwa ZESPÓŁ KLASZTORNY KARMELITÓW: KOŚCIÓŁ PW. NAWIEDZENIA NMP Z DEKORACJĄ ARCHITKTONICZNĄ I MALARSKĄ, RUCHOMOŚCIAMI, KLASZTOR KARMELITÓW, TEREN W GRANICACH OGRODZONEJ PARCELI OBEJMUJĄCEJ CMENTARZ KOŚCIELNY STARY I NOWY Z ZADRZEWIENIEM, CZĘŚCIOWO OTOCZONY MUREM, BRAMĄ, DZWONNICĄ.		2. Czas powstania 1648 - 1782	
6. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok kościoła od strony południowej w dniu 31.05.2015 r.		4. Adres Wola Gułowska 56 21-481 Wola Gułowska Nr ewidencyjny działki: 108/1-3	
		5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów	
			
		6. Formy ochrony Wpis do rejestru zabytków nr rej.: A/578 z 17.02.1972. Zapis w planie zagospodarowania przestrzennego – §10 ust. 1 i 2 MPZPTZW w Gminie Adamów (uchwała nr XXXII/226/06 Rady Gminy Adamów z 26.10.2006r. ogłoszona w Dz. Urz. Woj. Lubelskiego nr 44 z 2007r. poz.1061	
		7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 14 listopada 2022 r. <i>Tadeusz Osiński</i>	

Fotografia 29. Karta adresowa zabytku nieruchomego – klasztor Karmelitów w Woli Gułowskiej (opracowanie Tadeusz Osiński)

Dodatkową atrakcją dla turystów są podziemia sanktuarium – przedstawione na fotografiach 30 i 31. System podziemi pełnił funkcje wentylacyjno-odwodnieniowe, umożliwiając odpowiednią cyrkulację powietrza oraz odprowadzanie wód gruntowych, co miało na celu zabezpieczenie konstrukcji budynku przed zawilgoceniem i degradacją. Obecnie funkcja odwodnieniowa podziemi została istotnie zakłócona ze względu na niedrożność układu cyrkulacji powietrza (zasypane otwory, wysypany gruz itp.). Ten stan skutkuje obecnie problemem z podciąganiem wód gruntowych przez mury obiektu, tym bardziej że brak jest izolacji poziomej murów. Ciągi korytarzowych przejść sklepionych kolebkowo, ukształtowanych murem cegły, przechodzących w głębokie wnęki zlokalizowane pod sanktuarium maryjnym w Woli Głogowskiej stanowią obiekt badań historyków i archeologów. Zapewne chowano tutaj doczesne szczątki ojców i braci zakonnych, chociaż nie sposób wykluczyć, iż wśród nich pochowano również fundatorów kościoła i klasztoru.

W podziemiach znajduje się studzienka ze źródłem wody, zaprezentowana na fotografii 32. Ujęta jest cylindrycznym murowaniem z cegły. Według danych z 1925 roku słup krystalicznie czystej wody wynosił 40 cm. Od studzienki przeprowadzony jest kanalik pod kościół, z wylotem na plac kościelny. Dochodząc do studzienki, można napotkać głębokie wnęki i krypty, w których zobaczyć można drewnianą trumnę wspartą na ludzkich czaszkach i piszczelach, ukazaną na fotografii 33.

Fotografia 30. Klasztor Karmelitów – podziemia

Fotografia 31. Klasztor Karmelitów – podziemia

Fotografia 32. Klasztor Karmelitów – studzienka

Fotografia 33. Klasztor Karmelitów – trumna

Propozycja etapowego programu prac konserwatorsko-remontowych zespołu klasztornego Karmelitów w Woli Gułowskiej obejmuje:

1. Odtworzenie zewnętrznych zejść do piwnic pod kościół i klasztor, aby zapewnić swobodny dostęp umożliwiający przywrócenie i udrożnienie dawnych kanałów wentylacyjnych, powodujących osuszenie ścian i fundamentów w obiekcie. Budowa tych zejść umożliwi również łatwy dostęp do źródła oraz pomoże w usunięciu zalegającego gruzu i innych nieczystości. Zejścia mogą być wykonane przed zrobieniem izolacji fundamentów, odprowadzeniem wód opadowych oraz drenażu liniowego. Taka kolejność prac zapewni swobodny dostęp i pozwoli w dalszych etapach prac na rozsądne zagospodarowanie i wykorzystanie przestrzeni piwnic pod kościołem.
2. Remont i konserwację – metodą natryskową – drewnianej części więźby dachu kościoła, budowę schodów i trapów komunikacyjnych pozwalających na swobodne poruszanie się i dostęp do strychu, ocieplenie stropu, zabezpieczenie otworów okiennych strychu, montaż instalacji elektrycznej i oświetleniowej.
3. Remont wnętrza bliźniaczych wież wraz z adaptacją na punkt widokowy, odtworzenie drewnianych części konstrukcji wież, budowę schodów, stropów kondygnacyjnych oraz zabezpieczenie otworów okiennych charakterystycznych dla wież kościoła, montaż instalacji ogromowej.
4. Klamrowanie pęknięć konstrukcyjnych ścian kościoła, czyszczenie i uzupełnienie gzymsów, malowanie elewacji.
5. Remont posadzki kościoła, nawy głównej i kaplicy bocznej, oraz montaż instalacji: grzewczej, przeciwpożarowej i sanitarnej.
6. Odnowienie polichromii, renowację ołtarzy, ambony, ławek, konfesjonatów, obrazów i figur w kościele.
7. Montaż zewnętrznej iluminacji kościoła.

Całkowita wartość kosztorysowa robót została przedstawiona w tabeli 6 i wyniosła 22 222 140 zł.

Tabela 6. Kosztorys robót konserwatorskich – klasztor Karmelitów

Nr	Zakres prac	Wielkość i jednostka miary	Jednostkowy koszt zł	Koszt ogólny zł
1.	Odtworzenie zewnętrznych zejść do piwnic pod kościołem i klasztorem. Budowa zejść, udrożnienie dawnych kanałów wentylacyjnych, usunięcie gruzu	20 m ²	300	6 000
2.	Izolacja fundamentów i ścian piwnic	500 m ²	300	60 000
	Wykonanie odprowadzenia wód opadowych i drenażu liniowego	1 000 m	100	100 000
3.	Remont drewnianej części więźby dachowej	80 m ²	1 000	80 000
	Budowa schodów i trapów komunikacyjnych	100 m ²	200	20 000
4.	Ocieplenie stropu	1 100 m ²	670	737 000
5.	Zabezpieczenie otworów okiennych strychu	10 szt.	19 700	197 000
6.	Montaż instalacji elektrycznej i oświetleniowej	1 szt.	1 287 000	1 287 000
7.	Remont wnętrza bliźniaczych wież oraz adaptacja na punkt widokowy	100 m ²	2 300	230 000
	Budowa schodów, stropów kondygnacyjnych	100 m ²	200	20 000
8.	Odtwarzanie konstrukcji wież	2 szt.	3 224 000	6 448 000
9.	Zabezpieczenie otworów okiennych	8 szt.	22 800	182 400
10.	Montaż instalacji odgromowej	1 szt.	708 000	708 000
11.	Klamrowanie pęknięć konstrukcyjnych ścian (z badaniem)	4 szt.	205 000	820 000
12.	Czyszczenie i uzupełnianie gzymsów	220 m	1000	220 000
13.	Malowanie elewacji	543 m ²	2 230	1 211 500
14.	Remont posadzki nawy głównej i kaplicy bocznej	90 m ²	1 600	144 000
15.	Montaż instalacji grzewczej	1 szt.	376 600	376 600

16.	Montaż instalacji przeciwpożarowej	1 szt.	41 600	41 600
17.	Montaż instalacji sanitarnej	1 szt.	225 700	225 700
18.	Odnowienie polichromii (z badaniem)	1 szt.	5 750 800	5 750 800
19.	Renowacja ołtarzy	3 szt.	600 000	1 800 000
20.	Renowacja ambony i ławek	1 szt.	328 700	328 700
21.	Renowacja konfesjonatów	6 szt.	30 350	182 100
22.	Renowacja obrazów	8 szt.	79 600	636 800
23.	Renowacja figur	22 szt.	16 370	360 140
24.	Montaż zewnętrznej iluminacji	1 szt.	48 800	48 800
Razem wartość kosztorysowa robót				22 222 140

Źródło: opracowanie własne autorów.

W celu lepszego rozeznania uwarunkowań dotyczących utrzymania tego obiektu, zwrócono się do jego użytkownika o zajęcie stanowiska. Opinia właściciela/użytkownika (przeor zakonu):

„Skomplikowane zmiany własnościowe, często wynikające z burzliwych dziejów Polski, prowadziły do sporów dotyczących przynależności obiektu, w tym konfliktów z lokalną kurią oraz władzami gminnymi. Dodatkowo, monumentalna kubatura budowli, będąca zarówno świadectwem bogatej przeszłości, jak i wyzwaniem technicznym, wymaga przeprowadzenia wielu zaawansowanych i kosztownych prac konserwatorskich. Problemy te dodatkowo komplikują ograniczone zasoby finansowe oraz konieczność pogodzenia interesów różnych stron zaangażowanych w opiekę nad obiektem. Niemniej jednak klasztor pozostaje istotnym elementem dziedzictwa kulturowego i duchowego, którego ochrona wymaga starannie zaplanowanych działań”.

Warto podkreślić, że oszacowany koszt niezbędnych prac w obiekcie stanowi ponad 10% rocznej puli środków pozostających w gestii MKiDN. W przypadku zespołu klasztornego w Woli Gułowskiej, oprócz wysokości kwoty niezbędnej do przeprowadzenia zabiegów konserwatorskich, problemem pozostaje konflikt właścicielski, co stanowi dodatkowe utrudnienie i stawia los zabytkowych budynków w niekorzystnym położeniu.

4.7. Brama w Woli Gułowskiej

Brama w Woli Gułowskiej, przedstawiona na fotografii 34, posiada klasyczną formę, wzbogaconą subtelnymi detalami zdobniczymi, podkreślając uroczysty charakter wejścia na teren otaczający zabytkowy kościół. Konstrukcja bramy harmonijnie wpisuje się w otaczający krajobraz, pełniąc nie tylko funkcję użytkową, lecz stanowi także symboliczny wyraz granicy. Jej stan zachowania jest dobry. Brama wymaga przeprowadzenia prac konserwatorskich jedynie w zakresie oczyszczenia, którego szacowany koszt to 35 700 zł. Karta adresowa zabytku przedstawiona jest na fotografii 35.

Fotografia 34. Klasztor Karmelitów – brama

GEZ 34	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość WOLA GUŁOWSKA
1. Nazwa ZESPÓŁ KLASZTORNY KARMELITÓW: KOŚCIÓŁ PW. NAWIEDZENIA NMP Z DEKORACJĄ ARCHITKTONICZNĄ I MALARSKĄ, RUCHOMOŚCIAMI, KLASZTOR KARMELITÓW, TEREN W GRANICACH OGRODZONEJ PARCELI OBEJMUJĄCEJ CMENTARZ KOŚCIELNY STARY I NOWY Z ZADRZEWIEM, CZĘŚCIOWO OTOCZONY MUREM, BRAMĄ, DZWONNICĄ.		2. Czas powstania 1648 - 1782	
8. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok ogrodzenia z bramą od strony południowej w dn. 28 maja 2017 r.		4. Adres Wola Gułowska 56 21-481 Wola Gułowska Nr ewidencyjny działki: 108/1-3	
		5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów	
		6. Formy ochrony Wpis do rejestru zabytków nr rej.: A/578 z 17.02.1972 Zapis w planie zagospodarowania przestrzennego – §10 ust. 1 i 2 MPZPTZW w Gminie Adamów (uchwała nr XXXII/226/06 Rady Gminy Adamów z 26.10.2006r. ogłoszona w Dz. Urz. Woj. Lubelskiego nr 44 z 2007r. poz.1061)	
		7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 14 listopada 2022 r. <i>Tadeusz Osiński</i>	

Fotografia 35. Karta adresowa zabytku nieruchomego – brama klasztoru Karmelitów (opracowanie Tadeusz Osiński)

4.8. Cerkiew unicka, obecnie kaplica rzymskokatolicka pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Zakępiu

Kaplica pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Zakępiu to dawna cerkiew unicka, która powstała w 1693 lub 1695 r., a w latach 1987–1988 została przeniesiona na obecne miejsce, przedstawiona jest na fotografiach 36 i 37. Jest to zabytkowy obiekt sakralny o bogatej historii, sięgającej XVIII wieku. Była świadectwem wielokulturowości regionu oraz przenikania tradycji wschodniego i zachodniego chrześcijaństwa. Została przekształcona w kaplicę rzymskokatolicką, pełniąc nieprzerwanie funkcję miejsca kultu religijnego dla lokalnej społeczności.

Fotografia 36. Cerkiew unicka w Zakępiu – widok od strony południowej

Jest to obiekt drewniany, a jego konstrukcja wykonana jest głównie z drewna modrzewiowego oraz jodłowego. Drewno modrzewiowe charakteryzuje się dużą odpornością na warunki atmosferyczne, co czyni je idealnym materiałem do budowy obiektów sakralnych w regionach o zmiennym klimacie. Fundamenty wykonane z kamienia zapewniają stabilność budowli, a ściany z litego drewna zdradzają cechy dawnego rzemiosła ciesielskiego. Niestety, ze względu na upływ czasu oraz brak regularnych prac renowacyjnych, stan techniczny obiektu wymaga natychmiastowej interwencji.

Fotografia 37. Cerkiew unicka w Zakępie – widok od strony zachodniej

Kaplica znajduje się w miejscowości Zakępie, w gminie Adamów, w województwie lubelskim. Lokalizacja w obszarze o bogatej historii nadaje jej wyjątkowego charakteru. Obecnie kaplica jest własnością parafii rzymskokatolickiej pw. Świętego Stanisława Biskupa Męczennika w Serokomli i pozostaje pod opieką lokalnej społeczności, pełniąc funkcje sakralne oraz integrując mieszkańców wokół duchowego życia. Stan jej zachowania jest dobry dzięki zastosowaniu drewna modrzewiowego. Ten gatunek drewna wykazuje bowiem większą odporność na nieregularne prace konserwatorskie, wymagane w przypadku konstrukcji drewnianych. Ewentualny brak takich działań może w najbliższych latach prowadzić do obniżenia oceny stanu zachowania budynku na dostateczny.

W celu lepszego rozeznania uwarunkowań dotyczących utrzymania tego obiektu, zwrócono się do jego użytkownika o zajęcie stanowiska. Opinia właściciela/użytkownika (proboszcz parafii Serokomla):

„Wykonana została inwentaryzacja celowa, obejmująca swoim zakresem przede wszystkim elementy niezbędne do wykonania planowanych robót. Obiekt wymaga stałej troski konserwatorskiej, szczególnie w zakresie ochrony przed wilgocią i konserwacji drewnianych elementów. Prace remontowe będą możliwe dzięki finansowaniu z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków. Dzięki dalszym inwestycjom kaplica zachowa swoją wartość historyczną i będzie służyła wiernym przez kolejne pokolenia”.

Kosztorys prac konserwatorskich dla kaplicy pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Zakępiu przedstawia tabela 7. Obejmuje on kluczowe działania, które mają na celu zachowanie historycznej wartości tego obiektu, zgodnie z zaleceniami zawartymi w karcie adresowej zabytku nieruchomości, ukazanego na fotografii nr 38. Wśród priorytetowych zadań znajduje się renowacja dachu, zabezpieczenie drewnianych elementów konstrukcyjnych oraz stabilizacja fundamentów, co zapewni trwałość i bezpieczeństwo kaplicy. W kosztorysie uwzględniono również restaurację wnętrza, która obejmuje odnowienie boazerii oraz podłóg, a także kompleksową renowację ołtarza głównego i wyposażenia liturgicznego. Zakres projektowanych robót obejmuje:

1. Uzupełnienie obróbek blacharskich sygnaturki w rejonie wyłazu oraz wymiany rynien dachowych i rur spustowych górnego dachu.
2. Oczyszczenie elementów więźby dachowej.
3. Wymianę krzyżulców (usztywnień) sygnaturki i wieżyczki nad chórem oraz wkładek (klinów) pomiędzy krokwią a przypustnicą.
4. Oczyszczenie z nawarstwień brudu oszalowania ścian wieżyczki (9,38 m²).
5. Oczyszczenie z nawarstwień brudu oszalowania ścian przyziemia kaplicy (266,26 m²).
6. Oczyszczenie z lakieru bezbarwnego (z połyskiem) obramowań okien.
7. Impregnację więźby dachowej.
8. Wymianę 4 żaluzji wieżyczki (1,60 m²) w przypadku stwierdzenia podczas czyszczenia złego stanu zachowania.
9. Oczyszczenie pokrycia dachowego z zanieczyszczeń i malowanie farbami chlorokauczukowymi (dach główny – 222,50 m², dach wieżyczki – 8,40 m² i dach sygnaturki – 4,00 m²).

10. Wymianę drzwi wejściowych do kaplicy oraz przedsionka.
11. Impregnację oszalowania wieżyczki i ścian przyziemia.
12. Odtworzenie elementów architektonicznych na elewacji południowej (frontonów – drzwiowego i okiennego) oraz listwowania na połączeniach desek szalunkowych i poziomej listwy cokołowej.
13. W zakresie robót elektrycznych przewidziano:
 - przebudowę przyłącza elektroenergetycznego na napowietrzne izolowane lub kablowe (w zależności od wydanych przez PGE Dystrybucja warunków),
 - przebudowę układu pomiarowego energii elektrycznej na zewnętrzną ścianę budynku lub w linię ogrodzenia/granicy działki (w zależności od wydanych przez PGE Dystrybucja warunków),
 - wykonanie przeciwpożarowego wyłącznika prądu,
 - wykonanie instalacji oświetlenia awaryjnego i ewakuacyjnego,
 - wymianę instalacji elektrycznych: (gniazd 230 V, oświetlenia, nagłośnienia, obwodów 400 V, instalacji odgromowej).

Bez zmian pozostaje instalacja systemu sygnalizacji pożaru.

Te działania mają na celu przywrócenie pełni artystycznego i sakralnego charakteru kaplicy oraz zachowanie jej unikatowego charakteru i znaczenia kulturowego dla przyszłych pokoleń. Łączny koszt realizacji działań wynosi 158 058,63 zł.

Tabela 7. Kosztorys robót konserwatorskich – cerkiew unicka, obecnie kaplica rzymskokatolicka pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła

Zakres prac	Jednostka	Liczba	Cena jednostkowa zł	Łączny koszt zł
1. Uzupełnienie obróbek blacharskich sygnaturki i wymiana rynien dachowych i rur spustowych	m	41,68	109,77	4 575,21
2. Oczyszczenie elementów więźby	m ²	234,90	50,55	11 874,20
3. Wymiana krzyżulców, klinów więźby	szt.	48,00	216,28	10 381,44

4. Oczyszczenie oszalowania ścian wieżyczki	m ²	9,38	26,05	244,44
5. Oczyszczenie oszalowania ścian przyziemia kaplicy	m ²	266,26	26,05	6 942,37
6. Oczyszczenie z lakieru obramowań okien	szt.	14	238,30	3 336,20
7. Impregnacja więźby dachowej	m ²	234,90	34,74	8 160,43
8. Wymiana żaluzji wieżyczki	m ²	1,60	326,16	521,86
9. Oczyszczenie pokrycia dachowego i malowanie	m ²	234,90	84,18	19 770,43
10. Wymiana drzwi wejściowych do kaplicy i przedsionka	m ²	3,18	1 737,06	5 523,85
11. Impregnacja oszalowania wieżyczki i ścian przyziemia	m ²	279,59	23,15	6 472,51
12. Odtworzenie elementów architektonicznych na elewacji południowej	szt.	30	70,61	2 118,30
13. Przebudowa przyłącza elektroenergetycznego na napowietrzne izolowane lub kablowe	szt.	1	8 050,51	8 050,51
14. Instalacja oświetlenia awaryjnego i ewakuacyjnego	szt.	5	259,39	1 296,95
15. Wymiana instalacji elektrycznych (gniazda, oświetlenie, nagłośnienie, obwody 400 V, odgromowa)	zestaw	1	63 411,92	63 411,92
16. Montaż przeciwpożarowego wyłącznika prądu	szt.	1	5 378,01	5 378,01
Razem zł				158 058,63

Źródło: opracowanie własne autorów.

GEZ 37	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość
1. Nazwa CERKIEW UNICKA, OB. KAPLICA RZYM.-KATOLICKA PW. ŚW. ŚW. APOSTOŁÓW PIOTRA I PAWŁA		2. Czas powstania 1693, 1987	ZAKĘPIE
8. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok kaplicy od strony południowo-zachodniej			4. Adres
			Zakępie 17B
			21-412 Adamów
			Nr ewidencyjny działki: 324/2
5. Przynależność administracyjna			
województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów			
6. Formy ochrony			Wpis do rejestru zabytków
nr rej.: A/20 z 22.03.1966			7. Opracowanie karty (autor, data i podpis)
Tadeusz Osiński, 2 czerwca 2017 r. <i>Tadeusz Osiński</i>			

Fotografia 38. Karta adresowa zabytku nieruchomego – cerkiew unicka w Zakępiu (opracowanie Tadeusz Osiński)

4.9. Cmentarze

Oprócz zabytkowych budynków w ewidencji zabytków gminy Adamów występują również cmentarze. Są one ważnym elementem dziedzictwa kulturowego regionu, stanowiąc świadectwo historii, tradycji oraz pamięci o dawnych mieszkańcach tych terenów.

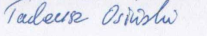
Pierwszy z analizowanych obiektów to cmentarz rzymskokatolicki w Adamowie. Cmentarz, ukazany na fotografii nr 39, ma formę zbliżoną do prostokąta, którego krótszy bok styka się z ulicą Cmentarną. Pochówki w tym miejscu mają miejsce od połowy XIX wieku. Obszar nowego cmentarza jest podzielony na dwie części, przez środek ułożony jest chodnik prowadzący do kaplicy cmentarnej, na której umieszczona jest tablica pamiątkowa księdza kanonika Konstantego Pabisiewicza. Na terenie cmentarza znajdują się również groby żołnierzy Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Polesie” oraz członków Armii Krajowej.

Fotografia 39. Cmentarz rzymskokatolicki w Adamowie

Cmentarz jest własnością parafii w Adamowie, zarządzany jest przez proboszcza, a wszelkie decyzje dotyczące konserwacji i utrzymania podejmowane są przez władze kościelne we współpracy z lokalnymi władzami oraz mieszkańcami. Stan zachowania jest dobry. Karta adresowa zabytku nieruchomego przedstawiona jest na fotografii 40.

Kolejny cmentarz znajdujący się w ewidencji zabytków to ruiny starego cmentarza parafialnego ukazanego na fotografii 41. Obiekt położony jest wzdłuż ulicy Cmentarnej w kierunku centrum Adamowa. Obecnie jest to niewielki, zadrzewiony obszar otoczony ogrodzeniem, na którym można dostrzec pozostałości grobu, krzyż oraz figurkę Matki Boskiej. Z uwagi na to, iż przedmiotowy obiekt jest sklasyfikowany w karcie ewidencyjnej jako „ruiny”, jego stan zachowania należy ocenić jako dostateczny.

GEZ 06	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość
1. Nazwa CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI		2. Czas powstania 1833 / 1905 / 1970	ADAMÓW
8. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok od strony południowo-wschodniej (od kaplicy w kierunku ul. Cmentarnej) w dn. 2 listopada 2014 r.			4. Adres
			ul. Cmentarna 21-412 Adamów
			Nr ewidencyjny działki: 1286
			5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
			6. Formy ochrony
Zapis w planie zagospodarowania przestrzennego – §10 ust. 2 i 3 MPZPOG Adamów (uchwała nr VIII/37/07 Rady Gminy Adamów z 23.04.2007 r. ogłoszona w Dz. Urz. Woj. Lubelskiego nr 113 z 2007r. poz. 2267			7. Opracowanie karty (autor, data i podpis)
Tadeusz Osiński, 2 sierpnia 2017 r.			

Fotografia 40. Karta adresowa zabytku nieruchomego – cmentarz rzymskokatolicki w Adamowie (opracowanie Tadeusz Osiński)

Fotografia 41. Ruiny starego cmentarza w Adamowie

GEZ 07	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość
1. Nazwa CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI		2. Czas powstania II poł. XVI w.	ADAMÓW
8. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok od strony wschodniej, do 1874 stała tu kaplica św. Antoniego, po lewej widoczny jedyny zachowany nagrobek, prawdopodobnie Marianny z Pogorzelskich Grzymała, zm. 28 września 1831 r. w Adamowie, matki adamowskiego proboszcza Szymona Grzymały, zmarłych chowano do roku 1842.			4. Adres
			ul. Cmentarna 21-412 Adamów
Nr ewidencyjny działki: 1282			5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
			6. Formy ochrony Zapis w planie zagospodarowania przestrzennego – §10 ust. 2 i 3 MPZPOG Adamów (uchwała nr VIII/37/07 Rady Gminy Adamów z 23.04.2007 r. ogłoszona w Dz. Urz. Woj. Lubelskiego nr 113 z 2007r. poz. 2267
7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 2 sierpnia 2017 r. <i>Tadeusz Osiński</i>			

Fotografia 42. Karta adresowa zabytku nieruchomego – ruiny cmentarza rzymskokatolickiego w Adamowie

Następnym obiektem cmentarnym znajdującym się w ewidencji jest cmentarz żydowski. Powstał w okresie międzywojennym w Adamowie przy obecnej ul. Korczaka. W wyniku dewastacji na jego terenie do dziś nie zachowały się żadne oryginalne nagrobki, widać to na fotografii 43. W 2001 r. cmentarz został ogrodzony z inicjatywy Rubina Rosenberga, wzniesiono także pomnik ku czci ofiar zagłady z napisem: „Pamięci pomordowanych przez hitlerowców w 1942 roku ponad 1200 obywateli polskiej narodowości żydowskiej, kobiet, mężczyzn i dzieci, mieszkańców Adamowa i okolic”. Po pewnym czasie obok pomnika ustawiono współczesną, symboliczną macewę z epitafium: „Rubin Rosenberg, syn Noah i Sary, ur. 15 XI 1929 Adamów, zm. 30 IV 2005 Chicago. Tu spoczywa cała rodzina, kilka pokoleń”. Stan zachowania obiektu można ocenić jako dobry. Kartę adresową zabytku przedstawiono na fotografii 44.

Fotografia 43. Cmentarz żydowski w Adamowie

GEZ 08	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość ADAMÓW
1. Nazwa CMENTARZ ŻYDOWSKI		2. Czas powstania 1925	4. Adres ul. Korczaka 21-412 Adamów
5. Fotografie z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym W 2001 r. z inicjatywy Rubina Rosenberga cmentarz uporządkowano i ogrodzono, wzniesiono również pomnik ku czci ofiar Zagłady (z prawej). Kilka lat później na cmentarzu ustawiono macewę, upamiętniającą zmarłego w 2005 r. Rubina Rosenberga (z lewej).			Nr ewidencyjny działki: 477 5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
			 6. Formy ochrony Zapis w planie zagospodarowania przestrzennego – §10 ust. 2 i 3 MPZPOG Adamów (uchwała nr VIII/37/07 Rady Gminy Adamów z 23.04.2007 r. ogłoszona w Dz. Urz. Woj. Lubelskiego nr 113 z 2007r. poz. 2267) Nr WEZ: 3389 - 27.09.2018 r.
			7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 14 listopada 2022 r. <i>Tadeusz Osiński</i>

Fotografia 44. Karta adresowa zabytku nieruchomego – cmentarz żydowski w Adamowie (opracowanie Tadeusz Osiński)

Ostatni cmentarz rzymskokatolicki usytuowany jest w miejscowości Turzystwo. Cmentarz parafii Wola Gułowska przedstawiony jest na fotografii nr 45. Znajduje się on pod zarządem parafii. Jego powierzchnia wynosi około 1,6 ha. Karta ewidencyjna przedstawiona jest na fotografii 46.

W kwaterze ukazanej na fotografii 47 spoczywa 83 żołnierzy Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Polesie”, poległych na terenie Woli Gułowskiej, Lipin, Turzystwa oraz lasu gułowskiego. Jest to jedno z największych miejsc, gdzie pochowano żołnierzy generała Kleeberga. Teren jest częściowo za drzewiony, co dodaje mu uroku i sprzyja kontemplacji. W centralnej części cmentarza usytuowana jest kaplica cmentarna, stanowi ona miejsce modlitwy i refleksji dla odwiedzających. Na jej ścianach umieszczone są tablice upamiętniające osoby związane z parafią oraz lokalną historią. Kaplica pełni również funkcję ceremonialną podczas pogrzebów. Cmentarz otoczony jest starannie utrzymanym ogrodzeniem, a jego tereny są regularnie pielęgnowane. Stan zachowania można ocenić jako dobry.

Fotografia 45. Cmentarz rzymskokatolicki – Turzystwo

GEZ 29	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość TURZYSTWO
1. Nazwa CMENTARZ RZYMSKO-KATOLICKI		2. Czas powstania 1869 r.	4. Adres Turzystwo 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 250
6. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapę z zaznaczonym stanowiącym archeologicznym Widok centralnej części od strony zachodniej, w kierunku kościoła parafialnego.			
			5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
			6. Formy ochrony
7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 2 sierpnia 2017 r. <i>Tadeusz Osiński</i>			

Fotografia 46. Karta adresowa zabytku nieruchomego – cmentarz w Turzystwie (opracowanie Tadeusz Osiński)

Fotografia 47. Cmentarz rzymskokatolicki – kwatera poległych żołnierzy SGO „Polesie”

Łączny koszt prac konserwatorskich czterech zabytkowych cmentarzy oszacowano na 220 000 zł, a szczegóły przedstawiono w tabeli 8. Potencjalne źródła finansowania obejmują środki prywatne i prace wykonane systemem gospodarczym.

Tabela 8. Kosztorys robót konserwatorskich – cmentarze

Obiekt	Zakres prac	Koszt szacunkowy
Cmentarz rzymskokatolicki – Adamów	Renowacja nagrobków z XIX i XX wieku	40 000 zł
	Naprawa ogrodzenia	25 000 zł
	Odnowienie alejek i infrastruktury	15 000 zł
	Razem:	80 000 zł
Ruiny starego cmentarza w Adamowie	Oczyszczenie terenu z roślinności	10 000 zł
	Oczyszczanie nagrobków z mchu i porostów	5 000 zł
	Razem:	15 000 zł
Cmentarz żydowski w Adamowie	Oczyszczenie terenu z roślinności	10 000 zł
	Konserwacja i stabilizacja macew	50 000 zł
	Ustawienie tablic informacyjnych	5 000 zł
	Razem:	65 000 zł
Cmentarz rzymskokatolicki – Turzystwo	Renowacja najstarszych nagrobków z XVIII wieku	30 000 zł
	Naprawa ogrodzenia	20 000 zł
	Oczyszczenie terenu	10 000 zł
	Razem:	60 000 zł

Źródło: opracowanie własne autorów

4.10. Kaplice oraz krzyże przydrożne

Na terenie gminy Adamów znajduje się 12 kapliczek i 3 krzyże przydrożne. Są to niewielkie budowle architektoniczne, które pełnią funkcję miejsc modlitwy i kontemplacji. Wznoszone są przy drogach lub na rozstajach ulic. Są one symbolem religijności lokalnej społeczności i stanowią część dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu.

Krzyż przedstawiony na fotografii 48 powstał w I ćwierćwieczu XX wieku w miejscowości Gułów. Jego stan zachowania jest dobry, wymaga nielicznych prac konserwatorskich, jak uzupełnienie ubytków kamienia masą wapienną oraz odmalowanie farbą wapienną. Karta adresowa zabytku nieruchomego przedstawiona jest na fotografii 49.

Fotografia 48. Krzyż przydrożny „Kamienna figura”

GEZ 18		KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość: GUŁÓW
1. Nazwa: KRZYŻ PRZYDROŻNY		2. Czas powstania: 1 ćw. XX w.		4. Adres: Gułów, Rondo 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 80
5. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapą z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Rondo leśne Gułów, krzyż potocznie nazywany „Kamienną Figurą”, widok od strony zachodniej				
				5. Przynależność administracyjna: województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
6. Formy ochrony:				
7. Opracowanie karty (autor, data i podpis): Tadeusz Osiński, 25 sierpnia 2017 r. <i>Tadeusz Osiński</i>				

Fotografia 49. Karta adresowa zabytku nieruchomego – krzyż przydrożny „Kamienna figura” (opracowanie Tadeusz Osiński)

Zbudowany pod koniec XIX wieku krzyż, przedstawiony na fotografii 50, znajduje się w miejscowości Konorzatka. Nie wymaga prac konserwatorskich, jedynie oczyszczenia kamienia wraz z krzyżem, stan jego zachowania jest dobry. Karta adresowa zabytku nieruchomego przedstawiona jest na fotografii 51.

Fotografia 50. Krzyż przydrożny w Konorzatce

GEZ 22	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość KONORZATKA
1. Nazwa KRZYŻ PRZYDROŻNY		2. Czas powstania k. XIX w.	4. Adres Konorzatka 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 39
5. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapą z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok od strony północno-zachodniej w dniu 14 sierpnia 2015 r.			5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
			6. Formy ochrony Nr WEZ: 3366
7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 2 sierpnia 2017 r. <i>Tadeusz Osiński</i>			

Fotografia 51. Karta adresowa zabytku nieruchomego – krzyż przydrożny w Konorzatce (opracowanie Tadeusz Osiński)

Krzyż w Woli Gułowskiej (fotografia 52) powstał w 1895 r., stan jego zachowania jest dobry, lecz widoczne są zarysowania powierzchni. Zaleca się naprawę kamienia: uzupełnienie ubytków i impregnację powierzchni. Karta adresowa zabytku nieruchomego przedstawiona jest na fotografii 53.

Fotografia 52. Krzyż przydrożny w Woli Gułowskiej

GEZ 36		KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość
1. Nazwa KRZYŻ PRZYDROŻNY		2. Czas powstania 1895 r.		WOLA GUŁOWSKA
6. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapą z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok od strony południowej				4. Adres Wola Gułowska 21-481 Wola Gułowska Nr ewidencyjny działki: 236/6
				5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
				6. Formy ochrony

Fotografia 53. Karta adresowa zabytku nieruchomego – krzyż przydrożny w Woli Gułowskiej (opracowanie Tadeusz Osiński)

Całość robót konserwatorskich dotyczących krzyży przydrożnych na terenie gminy Adamów została oszacowana na kwotę 3 010 zł, a szczegóły przedstawiono w tabeli 9.

Tabela 9. Kosztorys robót konserwatorskich – krzyże przydrożne

Obiekt	Zakres prac	Czas pracy (h)	Koszt pracy (zł)	Koszt materiałów (zł)	Koszt całkowity (zł)
1. Krzyż przydrożny „Kamienna figura” (Gułów)	Uzupełnienie ubytków kamienia masą wapienną	6	360	200	560
	Odmalowanie farbą wapienną	5	300	150	450
Razem:					1 010
2. Krzyż przydrożny (Konorzatka)	Oczyszczenie kamienia i krzyża	8	480	120	600
3. Krzyż przydrożny (Wola Gułowska)	Naprawa podstawy	6	360	150	510
	Uzupełnienie ubytków	5	300	200	500
	Impregnacja powierzchni	4	240	150	390
Razem:					1 400

Źródło: opracowanie własne autorów

Kapliczka przedstawiona na fotografii 54 znajduje się w miejscowości Adamów. Powstała w I poł. XX wieku. Kapliczka charakteryzuje się dobrym stanem zachowania, tradycyjną formą i prostotą. Wymaga odnowienia tynkiem renowacyjnym oraz malowania, aby przywrócić jej pierwotny wygląd. Karta adresowa zabytku nieruchomego przedstawiona jest na fotografii 55.

Fotografia 54. Kapliczka przydrożna w Adamowie

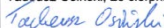
GEZ 10	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość
1. Nazwa KAPLICZKA PRZYDROŻNA		2. Czas powstania I poł. XX w.	ADAMÓW
8. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapą z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok od strony północnej w dniu 19 stycznia 2015 r.			4. Adres
			ul. Kościelna 42/44 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 1556/1557
			5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
6. Formy ochrony Nr WEZ: 3364			

Fotografia 55. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kapliczka przydrożna w Adamowie (opracowanie Tadeusz Osiński)

Zabytkowa kapliczka z XIX wieku powstała w Gułowie, ukazana na fotografii 56, nosi ślady upływu czasu. Wymaga prac tynkarskich z użyciem tynku renowacyjnego oraz malowania, które przywrócą jej estetykę. Stan jej zachowania jest dobry. Karta adresowa zabytku nieruchomego przedstawiona jest na fotografii 57.

Fotografia 56. Kapliczka przydrożna w Gułowie

GEZ 17	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość
1. Nazwa KAPLICZKA PRZYDROŻNA		2. Czas powstania XIX w.	GUŁÓW
8. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym			4. Adres
Widok od strony południowej w dniu 27 sierpnia 2017 r.			Gułów
			21-412 Adamów
			Nr ewidencyjny działki: 79/1
			5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
6. Formy ochrony			
7. Opracowanie karty (autor, data i podpis)			
Tadeusz Osiński, 28 sierpnia 2017 r.			

Fotografia 57. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kapliczka przydrożna w Gułowie (opracowanie Tadeusz Osiński)

Kapliczka znajdująca się w miejscowości Konorzatka, pokazana na fotografii 58, to jedna z najstarszych kapliczek w regionie, o dużej wartości historycznej. Powstała w II połowie XVIII wieku. Dla przywrócenia jej świetności konieczne są prace renowacyjne, obejmujące odnowienie tynku i malowanie. Stan zachowania jest dobry. Karta adresowa zabytku nieruchomego przedstawiona jest na fotografii 59.

Kapliczka przedstawiona na fotografii 60, znajdująca się w Turzystwie, cechuje się bardzo dobrym stanem zachowania i nie wymaga prac konserwatorskich. Powstała w 1904 roku i jest przykładem dobrze utrzymanego dziedzictwa lokalnego. Jej kartę adresową przedstawiono na fotografii 61.

Fotografia 58. Kapliczka przydrożna w Konorzatce

GEZ 23	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość KONORZATKA
1. Nazwa KAPLICZKA PRZYDROŻNA		2. Czas powstania 2 poł. XVIII w.	
8. Fotografie z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok od strony północnej			4. Adres Konorzatka 7 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 426
			5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
			6. Formy ochrony Nr WEZ: 3367
7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 2 sierpnia 2017 r. <i>Tadeusz Osiński</i>			

Fotografia 59. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kapliczka przydrożna w Konorzatce (opracowanie Tadeusz Osiński)

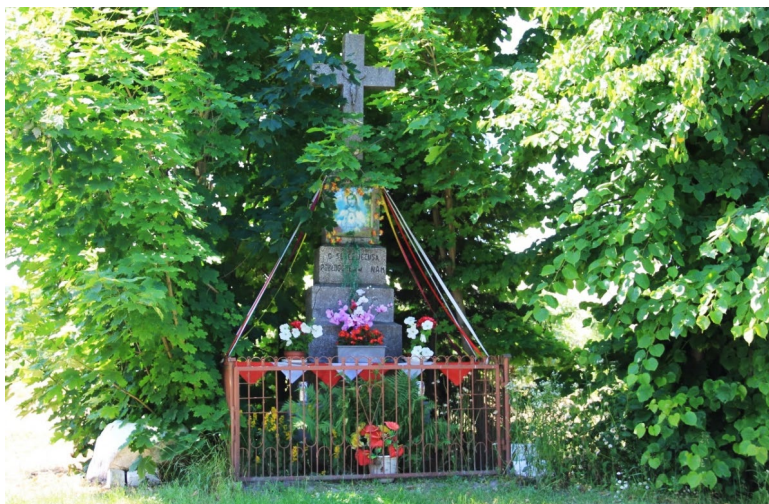

Fotografia 60. Kapliczka przydrożna w Turzystwie

GEZ 27	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość
1. Nazwa KAPLICZKA PRZYDROŻNA		2. Czas powstania 1904	TURZYSTWO
6. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiącym archeologicznym Fundatorzy: Jan i Filipina Szponder, widok od strony południowej w dniu 1 lipca 2015 r.,			4. Adres Turzystwo 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 752/1
			5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
			6. Formy ochrony Nr WEZ: 3368
			7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 2 sierpnia 2017 r.

Fotografia 61. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kapliczka przydrożna w Turzystwie (opracowanie Tadeusz Osiński)

Kolejną kapliczkę z Turzystwa, z 1955 roku, przedstawiono na fotografii 62. Jest to przykład prostego obiektu sakralnego. Jej stan zachowania jest dobry, wymaga jedynie oczyszczenia, aby usunąć zabrudzenia i przywrócić jej pierwotny wygląd. Dzięki temu kapliczka zachowa swój charakter i będzie lepiej chroniona przed wpływem czynników atmosferycznych. Kartę adresową tego zabytku przedstawiono na fotografii 63.

Fotografia 62. Druga kapliczka przydrożna w Turzystwie

GEZ 28	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość TURZYSTWO
1. Nazwa KAPLICZKA PRZYDROŻNA		2. Czas powstania 1955	
5. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym			4. Adres
Widok od strony północnej (z drogi)			Turzystwo
			21-412 Adamów
			Nr ewidencyjny działki: 393/1
			5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
			6. Formy ochrony Nr WEZ: 3369 7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 2 sierpnia 2017 r. <i>Tadeusz Osiński</i>

Fotografia 63. Karta adresowa zabytku nieruchomego – druga kapliczka przydrożna w Turzystwie (opracowanie Tadeusz Osiński)

Kapliczka z fotografii 64 powstała w I połowie XIX w. i znajduje się w miejscowości Lipiny. Posiada charakterystyczną formę i jest w stanie wymagającym czyszczenia oraz malowania, co odświeży jej wygląd oraz zabezpieczy przed działaniem warunków atmosferycznych. Jej stan zachowania jest dobry. Kartę adresową zabytku przedstawiono na fotografii 65.

Fotografia 64. Kapliczka przydrożna w Lipinach

GEZ 24	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość
1. Nazwa KAPLICZKA PRZYDROŻNA		2. Czas powstania I poł. XIX w.	LIPINY
5. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok kapliczki od strony wschodniej w dniu 1 lipca 2015 r., obok po prawej obelisk upamiętniający bitwę stoczoną przez SGO „Polesie” 5 października 1939 r.			4. Adres Lipiny 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 70/4
6. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym			5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 2 sierpnia 2017 r.			6. Formy ochrony Nr WIEZ: 3370

Fotografia 65. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kapliczka przydrożna w Lipinach (opracowanie Tadeusz Osiński)

Kapliczka widoczna na fotografii 66, o prostej formie, powstała około 1950 roku. Znajduje się w miejscowości Zakępie. Stan zachowania jest bardzo dobry, więc nie wymaga żadnych prac konserwatorskich. Karta adresowa zabytku nieruchomego przedstawiona jest na fotografii 67.

Fotografia 66. Kapliczka przydrożna w Zakępiu

GEZ 38	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość ZAKĘPIE
1. Nazwa KAPLICZKA PRZYDROŻNA		2. Czas powstania ok. 1950 r.	4. Adres Zakępie 40 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 336
5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów			
6. Formy ochrony Nr WEZ: 3365			
7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 28 sierpnia 2017 r. <i>Tadeusz Osiński</i>			

8. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapę z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym
Kapliczkę wybudował Jan Grzegory, ówczesny właściciel działki, widok od strony południowej w dniu 31 sierpnia 2017 r.

Fotografia 67. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kapliczka przydrożna w Zakępiu (opracowanie Tadeusz Osiński)

Kapliczka postawiona w miejscowości Dąbrówka, przedstawiona na fotografii 68, powstała w I połowie XX w. Stan zachowania jest bardzo dobry, więc nie wymaga obecnie przeprowadzenia prac konserwatorskich. Karta adresowa zabytku nieruchomego przedstawiona jest na fotografii 69.

Fotografia 68. Kapliczka przydrożna w Dąbrówce

GEZ 13	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIEMUCHOMEEO		3. Miejscowość DĄBRÓWKA
1. Nazwa KAPLICZKA PRZYDROŻNA		2. Czas powstania I poł. XX w.	
5. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok od strony północnej			4. Adres Dąbrówka 33 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 139
			5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
			6. Formy ochrony Nr WEZ: 3372
			7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 2 sierpnia 2017 r. <i>Tadeusz Osiński</i>

Fotografia 69. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kapliczka przydrożna w Dąbrówce (opracowanie Tadeusz Osiński)

Przedstawiona na fotografii 70 kapliczka powstała w 1956 roku i znajduje się w miejscowości Żurawiec. Została ona niedawno odnowiona, stan zachowania jest bardzo dobry i obecnie nie wymaga prac konserwatorskich. Karta adresowa zabytku nieruchomego przedstawiona jest na fotografii 71.

Fotografia 70. Kapliczka przydrożna w Żurawcu

GEZ 39		KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość: ŻURAWIEC
1. Nazwa: KAPLICZKA PRZYDROŻNA		2. Czas powstania: 1956 r.		4. Adres: Żurawiec 30 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 540
5. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z oznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok od strony wschodniej				6. Przynależność administracyjna: województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
				
6. Formy ochrony: Nr WEZ: 5376				
7. Opracowanie karty (autor, data i podpis): Tadeusz Osiński, 28 sierpnia 2017 r.				

Fotografia 71. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kapliczka przydrożna w Żurawcu (opracowanie Tadeusz Osiński)

Kapliczka z początku XX wieku, przedstawiona na fotografii 72, znajduje się w miejscowości Helenów. Wyróżnia się tradycyjnym detalem architektonicznym. Wymaga odnowienia tynków renowacyjnych i malowania, aby przywrócić jej pierwotny wygląd oraz zabezpieczyć przed dalszym niszczeniem. Stan jej zachowania jest dobry. Karta adresowa zabytku nieruchomego przedstawiona jest na fotografii 73.

Fotografia 72. Kapliczka przydrożna w Helenowie

GEZ 19	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość HELENÓW
1. Nazwa KAPLICZKA PRZYDROŻNA		2. Czas powstania pocz. XX w.	OBRĘB GEODEZYJNY ŻURAWIEC
8. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok od strony północno-zachodniej			4. Adres Helenów 16 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 83/2
			5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
			
			6. Formy ochrony Nr WEZ: 3373
			7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 26 sierpnia 2017 r. <i>Tadeusz Osiński</i>

Fotografia 73. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kapliczka przydrożna w Helenowie (opracowanie Tadeusz Osiński)

Drewniana kapliczka ukazana na fotografii 74 również znajduje się w miejscowości Helenów. Pochodzi z początku XX wieku, wyróżnia się tradycyjnym charakterem i rzemieślniczym wykonaniem. Jej konstrukcja opiera się na drewnie, co czyni ją szczególnie wrażliwą na wpływ warunków atmosferycznych oraz procesy starzenia. Wymaga odnowienia tynków renowacyjnych, zabezpieczenia drewnianych elementów poprzez impregnację oraz malowanie, aby zachować jej historyczny wygląd i ochronić przed dalszym niszczeniem. Stan zachowania jest dobry. Karta adresowa zabytku nieruchomego przedstawiona jest na fotografii 75.

Kapliczka z 1956 roku, znajdująca się w miejscowości Natalin, przedstawiona jest na fotografii 76. Obiekt wymaga prac renowacyjnych, w tym odnowienia tynków oraz malowania, by przywrócić jej estetykę i chronić przed zniszczeniem. Stan zachowania jest dobry. Karta adresowa zabytku nieruchomego przedstawiona jest na fotografii 77.

Fotografia 74. Druga kapliczka przydrożna w Helenowie

GEZ 20	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość HELENÓW
1. Nazwa KAPLICZKA PRZYDROŻNA		2. Czas powstania 1934 r.	OBREB GEODEZYJNY ŻURAWIEC
8. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapą z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Na pniu widnieje napis: OD POWIETRZA, GŁODU, OGNI I WOJNY ZACHOWAJ NAS PANIE! Y.L.B. JURECCY, ROK 1934 DNIA XXIV V widok od strony północnej.			4. Adres Helenów 21 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 97
			5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
			
			6. Formy ochrony Nr WEZ: 3374
			7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 16 listopada 2017 r.

Fotografia 75. Karta adresowa zabytku nieruchomego – druga kapliczka przydrożna w Helenowie (opracowanie Tadeusz Osiński)

Fotografia 76. Kapliczka przydrożna w Natalinie

GEZ 26 KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		NATALIN OBRĘB GEODEZYJNY ŻURAWIEC	
Nazwa KAPLICZKA PRZYDROŻNA		2. Czas powstania 1956 r.	
3. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok od strony wschodniej			
		4. Adres Natalin 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 575/1	
		5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów	
		6. Formy ochrony Nr WEZ: 3377	
7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osipiński, 2 sierpnia 2017 r.			

Fotografia 77. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kapliczka przydrożna w Natalinie (opracowanie Tadeusz Osipiński)

Tabela 10 przedstawia kosztorys prac konserwatorskich wszystkich zabytkowych kapliczek z terenu gminy Adamów. Koszt prac renowacyjnych przy kapliczce wynosi 60 zł netto za roboczogodzinę. Kosztorys zawiera czas pracy, koszt materiałów i całkowite wydatki, które oszacowano łącznie na kwotę 8.890 zł.

Tabela 10. Kosztorys robót konserwatorskich – kapliczki przydrożne

Kapliczka	Zakres prac	Czas pracy (h)	Koszt (zł)		
			pracy	materiałów	całkowity
Kapliczka przydrożna w Adamowie	tynk renowacyjny i malowanie	12	720	500	1 220
Kapliczka przydrożna w Gułowie	tynk renowacyjny i malowanie	12	720	500	1 220
Kapliczka przydrożna w Kono-rzatce	tynk renowacyjny i malowanie	12	720	500	1 220
Kapliczka przydrożna w Turzy-stwie	–	0	0	0	0
Druga kapliczka przydrożna w Turzy-stwie	czyszczenie	4	240	150	390
Kapliczka przydrożna w Lipinach	czyszczenie i malowanie	10	600	300	900
Kapliczka przydrożna w Zakępiu	–	0	0	0	0
Kapliczka przydrożna w Dąbrówce	–	0	0	0	0
Kapliczka przydrożna w Żurawcu	–	0	0	0	0
Kapliczka przydrożna w Helenowie	tynk renowacyjny i malowanie	12	720	500	1 220
Druga kapliczka przydrożna w Helenowie	czyszczenie, impregnacja drewna, malowanie	15	900	700	1 600

Kapliczka przydrożna w Natalinie	tynk renowacyjny i malowanie	12	720	500	1 220
Razem					8 890

Źródło: opracowanie własne autorów

Budowle, które znajdują się na terenie prywatnym, cechują się tym, że konserwator zabytków nie ingeruje w prace konserwatorskie i restauratorskie. Utrzymanie obiektu jest realizowane wyłącznie z funduszy własnych właściciela. W miarę dostępnych środków finansowych prowadzone są działania mające na celu naprawę uszkodzeń, odświeżenie (malowanie) oraz drobne naprawy. Prace te są wykonywane systemem gospodarczym, z nieodpłatną pomocą rodziny, sąsiadów oraz innych osób. Nie narzuca się technik wykonywania prac ani rodzajów stosowanych materiałów, co pozwala na elastyczne podejście do konserwacji budowli.

4.11. Pomnik na 20-lecie odzyskania niepodległości

Przedstawiony na fotografii 78 pomnik na 20-lecie odzyskania niepodległości w Adamowie został odsłonięty w 1938 roku jako wyraz wdzięczności za odzyskaną niepodległość po 123 latach zaborów. Pomnik ma formę obelisku, który wyróżnia się prostą, ale elegancką architekturą. Jego lokalizacja w centrum miejscowości podkreśla znaczenie tego miejsca dla lokalnej społeczności, będąc punktem spotkań i refleksji nad historią kraju. Przypomina o wartościach wolności i patriotyzmu, a także o wysiłkach pokoleń Polaków w dążeniu do niepodległości. Co roku odbywają się przy nim uroczystości upamiętniające ważne daty w historii Polski, co czyni go istotnym elementem kulturowym i społecznym regionu.

Karta adresowa zabytku nieruchomego przedstawiona jest na fotografii 79. Stan zachowania jest bardzo dobry, więc nie wymaga prac konserwatorskich.

Fotografia 78. Pomnik na 20-lecie odzyskania niepodległości

GEZ 09	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość ADAMÓW
1. Nazwa MPN POMNIK NA 20-LECIE ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI		2. Czas powstania 1938	4. Adres róg ul. Kleberga i Męczenników Katynia 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 1426/27
5. Fotograf z opisem wskazującym orientację albo mapą z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok od strony północno-zachodniej w dniu 14 sierpnia 2015 r.			
			5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
			6. Formy ochrony Nr WEZ: 3363
			7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 2 sierpnia 2017 r.

Fotografia 79. Karta adresowa zabytku nieruchomego – pomnik na 20-lecie odzyskania niepodległości (opracowanie Tadeusz Osiński)

4.12. Mogiły

Pierwsza analizowana mogiła – powstańców styczniowych z 1863 roku – przedstawiona na fotografii 80, znajduje się w lesie w miejscowości Gułów. Jest to miejsce pamięci poświęcone bohaterom, którzy walczyli o niepodległość Polski podczas powstania styczniowego. Pomnik upamiętnia powstańców, którzy zginęli w walce o wolność i zostali pochowani w tym miejscu. Jest to symboliczna mogiła, która przypomina o heroizmie i poświęceniu walczących. Na pomniku znajdują się inskrypcje oraz elementy dekoracyjne, które oddają hołd poległym.

Fotografia 80. Mogiła powstańców styczniowych

Mogiła jest miejscem refleksji i zadumy, a także punktem spotkań dla lokalnej społeczności, która co roku organizuje uroczystości upamiętniające wydarzenia związane z powstaniem styczniowym. To ważny element dziedzictwa kulturowego regionu, który przyciąga zarówno mieszkańców, jak i turystów zainteresowanych historią Polski. Karta adresowa zabytku nieruchomego przedstawiona jest na fotografii 81.

GEZ 16	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość
1. Nazwa MOGIŁA POWSTAŃCÓW STYCZNIOWYCH	2. Czas powstania 1863 r.	LAS GUŁÓW	
8. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapę z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Mogiła Antoniego Trzaskowskiego i jego 14 podkomendnych poległych w potyczce 21 lutego 1863 r.,		4. Adres	
 		Gułów 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 495	
		5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów	
		6. Formy ochrony	
		7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 28 sierpnia 2017 r. <i>Tadeusz Osiński</i>	

Fotografia 81. Karta adresowa zabytku nieruchomego – mogiła powstańców styczniowych (opracowanie Tadeusz Osiński)

Stan zachowania mogiły jest dobry, jednak aby zachować ten pomnik i zapewnić jego trwałość, konieczne są prace konserwatorskie. Pierwszym krokiem w procesie konserwacji powinno być czyszczenie pomnika, obejmujące usunięcie zanieczyszczeń, mchu i porostów. Do tego celu należy użyć odpowiednich środków chemicznych oraz technik, które nie uszkadzają materiału. Ważnym elementem konserwacji jest zabezpieczenie mogiły przed niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi – na powierzchnię pomnika należy nałożyć impregnat lub inny środek ochronny. Umożliwi to ochronę przed wilgocią i innymi szkodliwymi czynnikami. Szacunkowy koszt przeprowadzenia tych prac wynosi 1 200zł.

Kolejnym analizowanym obiektem jest mogiła wojenna przedstawiona na fotografii 82. Powstała w 1939 roku w miejscowości Helenów. Jest miejscem pamięci poświęconym żołnierzom poległym podczas II wojny światowej. Upamiętnia ofiary walk, które miały miejsce w okolicy w czasie kampanii wrześniowej, kiedy to polskie siły stawiały opór niemieckiej inwazji. Pomnik ma formę skromnego obelisku i krzyża z inskrypcjami zawierającymi nazwiska poległych oraz daty ich śmierci. Mogiła stanowi ważny element lokalnej historii i kultury, przypominając o poświęceniu tych, którzy walczyli o wolność Polski. Stan zachowania jest bardzo dobry, więc nie wymaga prac konserwatorskich. Karta adresowa zabytku nieruchomego przedstawiona jest na fotografii 83.

Fotografia 82. Mogiła wojenna w Helenowie

GEZ 21	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość HELENÓW
1. Nazwa MOGIŁA WOJENNA		2. Czas powstania 1939 r.	OBRĘB GEODEZYJNY ŻURAWIEC
6. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapą z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok od strony północno-zachodniej w dniu 24 czerwca 2014 r.			4. Adres Helenów 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 84/1
			5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
			6. Formy ochrony Nr WEZ: 3375
7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 28 sierpnia 2017 r. <i>Tadeusz Osiński</i>			

Fotografia 83. Karta adresowa zabytku nieruchomego – mogiła wojenna w Helenowie (opracowanie Tadeusz Osiński)

4.13. Miejsce rozstrzelania

W miejscowości Budziska znajduje się pomnik przedstawiony na fotografii 84. Monument z 1962 r. jest darem społeczeństwa powiatu łukowskiego, postawionym w hołdzie ofiarom mordu dokonanego na ludności Budzisk i Krzówki przez niemieckiego okupanta. Pomnik jest dziś miejscem uroczystości patriotycznych i religijnych. W rocznicę mordu odprawiane są tam msze święte i składane kwiaty. Z inicjatywy władz samorządowych gminy Adamów jesienią 2016 r. pomnik został odnowiony, stan zachowania jest bardzo dobry i nie wymaga on aktualnie prac konserwatorskich. Karta adresowa zabytku nieruchomego przedstawiona jest na fotografii 85.

Fotografia 84. Miejsce rozstrzelania

GEZ 12	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość BUDZISKA
1. Nazwa MIEJSCE ROZSTRZELANIA		2. Czas powstania 1942 / 1962	
8. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym Widok od strony południowej			4. Adres
			Budziska 21-412 Adamów Nr ewidencyjny działki: 79
			5. Przynależność administracyjna województwo lubelskie powiat łukowski gmina Adamów
			6. Formy ochrony
			7. Opracowanie karty (autor, data i podpis) Tadeusz Osiński, 16 listopada 2017 r. <i>Tadeusz Osiński</i>

Fotografia 85. Karta adresowa zabytku nieruchomego – miejsce rozstrzelania (opracowanie Tadeusz Osiński)

Zakończenie

Przeprowadzona analiza wpływu ustawodawstwa oraz reguł finansowania na prace konserwatorskie w zabytkach architektury gminy Adamów pozwoliła na sformułowanie szeregu istotnych wniosków. Zarówno regulacje prawne, jak i systemy finansowania odgrywają kluczową rolę w ochronie dziedzictwa kulturowego, szczególnie w kontekście lokalnym.

Główne ustalenia poczynione w pracy potwierdzają, że obowiązujące przepisy, w tym ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, stanowią solidną podstawę prawną dla ochrony tych cennych obiektów. Niemniej jednak ich praktyczna realizacja napotyka liczne trudności, takie jak niewystarczające środki finansowe czy złożone procedury administracyjne. Analiza ukazuje również znaczenie współpracy pomiędzy różnymi podmiotami, w tym właścicielami zabytków, samorządami terytorialnymi oraz instytucjami kultury, które wspólnie odpowiadają za skuteczną ochronę dziedzictwa. W kontekście zmieniającej się optyki teorii konserwatorskiej należy liczyć się z rosnącym znaczeniem aktywnych postaw właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych w ubieganiu się o środki finansowe na opiekę nad zabytkami i reorientacją w kierunku pozyskiwania środków pozabudżetowych. Warto również rozważyć likwidację lub gruntowną reorganizację niektórych instytucji (np. NFOZ), bowiem w obecnym kształcie nie spełniają one swojej roli, stanowiąc przeszkodę w ochronie zabytków.

Gmina Adamów może poszczycić się bogactwem zabytków, które są świadectwem jej wyjątkowej historii i kultury. Ochrona tych obiektów wymaga zróżnicowanego podejścia, uwzględniającego zarówno specyficzne potrzeby techniczne, stan zachowania, jak i ograniczenia finansowe. Dotacje unijne, środki krajowe oraz fundusze lokalne okazały się kluczowe dla realizacji wielu projektów konserwatorskich. Wnioski wskazują jednak na potrzebę większej transparentności i dostępności tych środków, co może przyczynić się do zwiększenia efektywności działań związanych z ochroną dziedzictwa.

Rozważania teoretyczne dokonane w trzech pierwszych rozdziałach pozwoliły na skonstruowanie ekspertyzy obejmującej wszystkie zabytki architektoniczne w gminie Adamów. W ekspertyzie zawarto krótkie opisy poszczególnych zabytków, dokonano oceny stanu ich zachowania, wyszczególniono zakres koniecznych prac wraz z ich wyceną, wskazano potencjalne źródła finansowania oraz ewentualne bariery.

Podsumowując, niniejsze opracowanie dostarcza wskazówek dla przyszłych działań w zakresie ochrony zabytków architektury gminy Adamów. Opracowane wnioski mogą posłużyć jako fundament do optymalizacji procedur administracyjnych oraz strategii finansowania prac konserwatorskich. Warto w niej uwzględnić pomoc właścicielom i użytkownikom obiektów zabytkowych w pozyskiwaniu środków na opiekę nad nimi. Nie chodzi tu jedynie o pośrednictwo w składaniu wniosków o dofinansowania, lecz również o kampanie informacyjne dotyczące potencjalnych źródeł finansowania czy zmieniających się uwarunkowań konserwatorskich (np. przygotowanie na kwestię wartościowania zabytków). Jednocześnie podkreślają one znaczenie lokalnego dziedzictwa jako czynnika określającego tożsamość „małej ojczyzny”, jaką dla mieszkańców pozostaje gmina Adamów.

Bibliografia

Literatura

Bandarin F., van Oers R., *The Historic Urban Landscape. Managing Heritage in an Urban Century*, Wiley-Blackwell, 2012.

Barański M., Rola edukacji w profilaktyce ochrony zabytków, „Ochrona Zabytków” 1999, nr 52/4(207).

Belishki S., Corr S., *Reflection on conservation-restoration practice today: A European perspective*, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2019, nr 8.

Bluj A., Stokłuska E., Budżet partycypacyjny (obywatelski) krok po kroku. Poradnik dla praktyków, Fundacja Pracownia Badań i Innowacji Społecznych „Stocznia”, Warszawa 2015.

Brudnicki J., Co chcemy chronić? Refleksje na temat kryteriów obejmowania zabytku ochroną konserwatorską, „Ochrona Zabytków” 2023, nr 2.

Clewell A., *Restoring for natural authenticity*, „Ecological Restoration” 2000, nr 18(4).

Dobkowska A., Wojewódzki konserwator zabytków jako organ współdziałający w procesie wydawania decyzji o warunkach zabudowy, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 2023, nr 46.

Dorosz P., Aktualne problemy prawne i finansowe ochrony zabytków w Polsce w dobie przekształceń ustrojowych państwa, „Ochrona zabytków” 2000, nr 53/1(208).

Ene D., Rădvan R., *Associate model of methods used for restoration/conservation resources*, [in:] *Developments in E-systems Engineering*, London 2010.

Gaczoł A., Z dziejów państwowej służby ochrony zabytków w Polsce, [w:] 90 lat Służby Ochrony Zabytków w Polsce, J. Jasieńko, Kuśnierz K. (red.), Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne, Wrocław 2008.

Giombini L., *But is this really authentic? Revising authenticity in restoration philosophy*, „Lebenswelt: Aesthetics and Philosophy of Experience” 2018, nr 12.

Gmiter M., *Przewodnik po procesie inwestycyjnym w obiektach zabytkowych*, PRESSCOM, Wrocław, 2013.

Hassan L.K., *Modern conservation technique: Wall paintings in the Valley of the Queens, a Testament to the Beauty of a Dual Conservation-Restoration Approach*, „International Journal of Archaeology” 2017, vol. 4, issue 6.

Hirsch R., Samorządowi konserwatorzy zabytków jako wykonawcy zadań wojewódzkich konserwatorów zabytków. Krótkie podsumowanie eksperymentu, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2023, nr 18.

- Kaczmarek J., Zeidler K., *Karnoprawna ochrona zabytków*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 2.
- Korpała M., *Prace konserwatorskie a klasyfikacja zabytków*, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2016, nr 2.
- Kubiszewska K., *Finansowanie odnowy zabytków w Polsce przy wykorzystaniu pomocy UE*, „Ochrona Zabytków” 2012, nr 65.
- Lewicki J., *Między waloryzacją a klasyfikacją, czyli o skutecznej ochronie zabytków w Polsce*, [w:] *Ochrona wartości w procesie adaptacji zabytków*, B. Szmygin (red.), Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Politechnika Lubelska, Lublin-Warszawa 2011.
- Lipowicz I., *Samorząd terytorialny jako podmiot administracji świadczącej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2015, z. 3.
- Lizak A., *Źródła finansowania opieki nad zabytkami*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2024.
- Małysa-Sulińska K., *Władztwo planistyczne gminy a określanie sposobów zagospodarowania i warunków zabudowy terenu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo” 2021, t. CCCXXXIII, No 4058.
- McKay J., Christian C., Harrison S., Rice K., *How local is local? A review of practical and conceptual issues in the genetics of restoration*, „Restoration Ecology” 2005, nr 13.
- Michalak A., Ginter A., *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, Wolter Kluwers, Warszawa 2016.
- Ministerstwo Finansów, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Narodowy Instytut Konserwacji Zabytków, *Ulga podatkowa na zabytki*, Wyd. Narodowy Instytut Konserwacji Zabytków, Warszawa 2023.
- Molski P., *Wartościowanie dziedzictwa architektonicznego a warsztat architekta*, „Architectus” 2018, nr 4(56).
- Najwyższa Izba Kontroli, *System ochrony zabytków w Polsce. Informacja o wynikach kontroli*, KNO.430.004.2021, Nr ewid. 170/2021/P21023/KNO, Warszawa 2021.
- Niezgoda A., *Ustrojowy aspekt podziału zasobów z wykorzystaniem dochodów własnych*, [w:] *Podział zasobów między administrację rządową i samorządową*, A. Niezgoda (red.), Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
- Noakowski S., *O stylach i architekturze. Oryginalne rysunki autora dla „Wiedzy i Życia”*, „Wiedza i Życie” 1926, R. 1, nr 1.
- Płaszowska R., *Organizacja organów ochrony zabytków*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2016, nr 6.
- Potz M., *Prace konserwatorskie i restauratorskie zabytkowego wystroju sztukatorskiego i malarskiego dworca w Przemyślu*, „Renowacje i Zabytki” 2014, nr 2.
- Purchla J., *Dziedzictwo kulturowe w Polsce: system prawny, finansowanie i zarządzanie*, [w:] J. Hausner, A. Karwińska, J. Purchla, *Kultura a rozwój*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2013.

Regulski J., *Samorząd terytorialny w Polsce: zasady, praktyka, doświadczenia*, PWN, Warszawa 2009.

Rojek A., *Uzgodnienie decyzji o warunkach zabudowy oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego przez organy ochrony zabytków*, [w:] *Ochrona zabytków – aspekty materialnoprawne i procesowe*, K. Zalasinska (red.), Wydawnictwo Krajowej Szkoły Administracji Publicznej im. Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Kaczyńskiego, Warszawa 2021.

Ruśkowski E., Salachna J.M. (red.), *Nowa ustawa o finansach publicznych wraz z ustawą wprowadzającą. Komentarz praktyczny*, Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr, Gdańsk, 2010.

Rymaszewski B., *Polska ochrona zabytków*, PWN, Warszawa 2005.

Salachna J.M., *Granice samodzielności legislacyjnej jednostek samorządu terytorialnego. Studium prawnofinansowe na gruncie ustrojowym*, Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr, Gdańsk 2012.

Schatt-Babińska K., *Finansowanie prac remontowych przy zabytkach prywatnych – akredytywa i gwarancja bankowa w służbie zabytkom*, „Santander Art. and Culture Caw Ravier” 2020, nr 1.

Sekuła A., Kubiszewska K., *Finansowanie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przez samorząd terytorialny w Polsce*, „Optimum. Economic Studiedies” 2025, nr 2(120).

Sługocki J., *Opieka nad zabytkiem nieruchomym. Problemy administracyjnoprawne*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2014.

Sługocki J., *Uwagi o międzywojennym prawie opieki nad zabytkami a model współczesny*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo” 2002, t. CCCXXI, No 4001.

Smarz J., *Szczególna rola samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*, „Ius et Administratio” 2023, nr 4(53).

Stahl M., *Samorząd terytorialny a państwo*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1992, nr 46.

Stanturf J.A., Palik B., Dumroese R.K., *Contemporary forest restoration: A review emphasizing function*, „Forest Ecology and Management” 2014, nr 313.

Stawasz D., *Współczesne dylematy zarządzania rozwojem miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.

Szmelter I., *Alert w XXI wieku. Zmiana teorii ochrony dzieł dziedzictwa w znaczeniu materialnym, niematerialnym i cyfrowym*, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2021, nr 12.

Szmygin B., *Analiza składowych wartości zabytkowego zespołu miejskiego – podstawa programów i planów konserwatorskich*, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2021, nr 11.

Szmygin B., *Światowe dziedzictwo kultury UNESCO – charakterystyka, metodologia, zarządzanie*, Politechnika Lubelska, Polski Komitet Narodowy Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków, Warszawa-Lublin 2016.

Szmygin B., *Teoria i kryteria wartościowania dziedzictwa jako podstawa jego ochrony*, „Wiadomości Konserwatorskie. Journal of Heritage Conservation” 2015, nr 43.

Szmygin B. (red.), *Wartościowanie zabytków architektury*, Polski Komitet Narodowy Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2013.

Ślesieński W., *Rekonstrukcja jako metoda w konserwacji zabytków ruchomych*, „Ochrona Zabytków” 1993, nr 46/3(182).

Tyniewicki M., *Kompetencje organów jednostek samorządu terytorialnego w zakresie ustanawiania i udzielania dotacji celowych*, [w:] *Dotacje i subwencje w systemie finansowym samorządu terytorialnego*, A. Borodo (red.), TNOiK, Toruń, 2013.

Verdura J., Sales M., Ballesteros E., Cefalì M.E., Cebrian E., *Restoration of a canopy-forming alga based on recruitment enhancement: Methods and long-term success assessment*, „Frontiers in Plant Science” 2018, vol. 9.

Wantoch-Rekowski J., *National Fund for the Protection of Monuments: legal and financial issues*, „Prawo Budżetowe Państwa i Samorządu” 2022, nr 4(10).

Wójtowicz W., *Zasady publicznej gospodarki finansowej*, [w:] *Zarys finansów publicznych i prawa finansowego*, W. Wójtowicz (red.), Warszawa 2008.

Zalasińska K., *Decentralizacja zadań z zakresu ochrony zabytków – stan obecny i perspektywy zmian ustroju administracji konserwatorskiej*, „Ochrona Zabytków” 2015, nr 2.

Zalasińska K., *Ochrona zabytków*, LexisNexis, Warszawa 2010.

Zalasińska K., *Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce*, Wolter Kluwers, Warszawa 2010.

Zeidler K., *Gmina, powiat, samorząd województwa jako składowe systemu ochrony dziedzictwa kultury*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2015, t. XXXIV.

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku, Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483.

Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 roku, Dz.U. 1976 Nr 32, poz. 190 i 191.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023–2026, Załącznik do uchwały nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r., M.P. 2023, poz. 1470.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, Dz.U. Nr 113, poz. 661.

Ustawa z dnia 4 września 1997 roku o działach administracji rządowej, tekst jednolity Dz.U. 1997 Nr 141, poz. 943.

Ustawa z dnia 15 lutego 1962 roku o ochronie dóbr kultury, Dz.U. 1962 Nr 10, poz. 68.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. 2003 Nr 162, poz. 1568.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, (Dz.U. 2003 Nr 80, poz. 717.

Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 roku o podatkach i opłatach lokalnych, Dz.U. 1991 Nr 9, poz. 31.

Ustawa z dnia 26 lipca 1991 roku o podatku dochodowym od osób fizycznych, Dz.U. 1991 Nr 80, poz. 350.

Ustawa z dnia 15 lutego 1992 roku o podatku dochodowym od osób prawnych, Dz.U. 1992 Nr 21, poz. 86.

Ustawa z dnia 30 października 2002 roku o podatku leśnym, Dz.U. 2002 Nr 200, poz. 1682.

Ustawa z dnia 28 lipca 1983 roku o podatku od spadków i darowizn, Dz.U. 1983 Nr 45, poz. 207.

Ustawa z dnia 15 listopada 1984 roku o podatku rolnym, Dz.U. 1984 Nr 52, poz. 268.

Ustawa z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym, Dz.U. 1990 Nr 16, poz. 95.

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie powiatowym, Dz.U. 1998 Nr 91, poz. 578.

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie województwa, Dz.U. 1998 Nr 91, poz. 576.

Ustawa z dnia 19 lipca 1990 roku o zmianie ustawy o ochronie dóbr kultury i muzeach, Dz.U. 1990 Nr 56, poz. 322.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 roku – Prawo budowlane, Dz.U. 1994 Nr 89, poz. 414.

Zarządzenie Nr 69 Prezesa Rady Ministrów z dnia 15 września 2010 roku w sprawie nadania statutu Ministerstwu Kultury i Dziedzictwa Narodowego, M.P. 2010 Nr 66, poz. 847.

Dokumenty urzędowe

Działania MKiDN w latach 2008–2015, MKiDN, Warszawa 2015.

Karty adresowe zabytków znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków (gmina Adamów), opracował Tadeusz Osiński.

Rzut i wymiary kościoła w Adamowie, opracował Tadeusz Osiński.

Netografia

<https://www.bgk.pl/programy-i-fundusze/programy/rzadowy-program-odbudowy-zabytkow/>.

<https://bzg.pl/poradnik/arttykul/dla-chcacego-nic-trudnego-czyli-jak-rozpoczac-przedswiezecie-budowlane-w-obiekcie-zabytkowym/id/11366>.

<https://bip.mwkz.pl/dokument/43?v=163>.

<https://www.biznes.gov.pl/pl/portal/ou357>.

<https://www.dziedzictwo.org/o-fundacji/>.

<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/95/europejski-fundusz-rozwoju-regionalnego-efrr->.

<https://www.ewt.gov.pl/strony/o-programach/przeczytaj-o-programach/>.

<https://www.fepw.gov.pl/strony/dowiedz-sie-wiecej-o-programie/o-programie/>.

<https://www.gov.pl/web/kultura/ochrona-dziedzictwa-kulturowego-od-strony-prawnej>.

<https://www.gov.pl/web/kultura/ochrona-zabytkow-2024>.

<https://www.gov.pl/web/kultura/ochrona-zabytkow-2025>.

<https://www.gov.pl/web/kultura/polaczenie-narodowego-instytutu-dziedzictwa-i-narodowego-instytutu-konserwacji-zabytkow>.

<https://www.gov.pl/web/kultura/programy-2025>.

<https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny>.

<https://www.gov.pl/web/premier/rzadowy-program-odbudowy-zabytkow>.

<https://www.icomos.org/>.

<https://kreatywna-europa.eu/o-programie/informacje/>.

<https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>.

<http://www.mkidn.gov.pl/pages/posts/narodowy-instytut-muzealnictwa-i-ochrony-zbiorow-1909.php>.

<http://www.mkidn.gov.pl/pages/posts/powstaje-narodowy-fundusz-ochrony-zabytkow-7576.php>.

<https://www.pois.gov.pl/strony/o-programie/fundusze-europejskie-na-infrastruktura-klimat-srodowisko/zalozenia-programu>.

<https://www.pulawy.eu/pl/kultura/zabytki/zewnetrzne-zrodla-finansowania.html>, data dostępu.

<https://rpo.lubelskie.pl/>.

https://samorząd.nid.pl/baza_wiedzy/fundacje-i-fundusze-na-rzecz-dziedzictwa-kulturowego/.

<https://skozk.pl/jak-uzyskac-dofinansowanie-2/>.

http://www.szk.pl/szk_files/index.php.

<https://www.unesco.org/en/brief>.

<https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>.

<https://whc.unesco.org/en/list/29/>.

<https://whc.unesco.org/en/statesparties/pl>.

<http://wkz.katowice.pl/uslugi/rejestr-zabytkow/procedura-wpisu-obiektu-do-rejestru-zabytkow/zabytki-nieruchome>.

<https://wkz.lublin.pl/schemat-podleglosci-wuoz/>.

<https://www.zabytki.org/>.

Spis ilustracji

Tabele

- Tabela 1. Rodzaje badań konserwatorskich – 31
- Tabela 2. Prognozowany budżet programu „Ochrona zabytków” na rok 2024 – 67
- Tabela 3. Kosztorys robót konserwatorskich przy budynku kościoła – 94
- Tabela 4. Kosztorys robót konserwatorskich – pozostałości zespołu dworsko-parkowego, owczarnia – 106
- Tabela 5. Kosztorys robót konserwatorskich – zajazd (austeria) w granicach działki, ob. sklepy, restauracja, bank – 112
- Tabela 6. Kosztorys robót konserwatorskich – klasztor Karmelitów – 123
- Tabela 7. Kosztorys robót konserwatorskich – cerkiew unicka, obecnie kaplica rzymskokatolicka pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła – 130
- Tabela 8. Kosztorys robót konserwatorskich – cmentarze – 138
- Tabela 9. Kosztorys robót konserwatorskich – krzyże przydrożne – 142
- Tabela 10. Kosztorys robót konserwatorskich – kapliczki przydrożne – 157

Fotografie

- Fotografia 1. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – front – 86
- Fotografia 2. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – strona północna – 87
- Fotografia 3. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – wnętrze; ołtarz główny – 88
- Fotografia 4. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – wnętrze; ołtarz boczny lewy – 89
- Fotografia 5. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – wnętrze; ołtarz boczny prawy – 90
- Fotografia 6. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – cokół – 91
- Fotografia 7. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – pomiary – 92
- Fotografia 8. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – 95
- Fotografia 9. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – prawa nawa boczna (widok w kierunku ołtarza) – 96
- Fotografia 10. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – prawa nawa boczna (widok w kierunku kruchty) – 97
- Fotografia 11. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – lewa nawa boczna (widok w kierunku ołtarza) – 98
- Fotografia 12. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – lewa nawa boczna (widok w kierunku kruchty) – 99
- Fotografia 13. Plebania w Adamowie – 100
- Fotografia 14. Karta adresowa zabytku nieruchomego – plebania w Adamowie – 101

- Fotografia 15. Dzwonnica w Adamowie – 102
- Fotografia 16. Karta adresowa zabytku nieruchomego – dzwonnica w Adamowie – 103
- Fotografia 17. Pozostałości zespołu dworsko-parkowego, owczarnia – tył – 104
- Fotografia 18. Pozostałości zespołu dworsko-parkowego, owczarnia – widok od strony północno-zachodniej – 104
- Fotografia 19. Pozostałości zespołu dworsko-parkowego, owczarnia – widok od strony południowej – 105
- Fotografia 20. Karta adresowa zabytku nieruchomego – pozostałości zespołu dworsko-parkowego, owczarnia – 107
- Fotografia 21. Zajazd (austeria) – widok od strony północno-wschodniej – 108
- Fotografia 22. Zajazd (austeria) – widok od strony południowej – 110
- Fotografia 23. Zajazd (austeria) – widok od strony wschodniej na bank – 110
- Fotografia 24. Karta adresowa zabytku nieruchomego – zajazd (austeria) – 111
- Fotografia 25. Zajazd (austeria) – schody do restauracji – 111
- Fotografia 26. Klasztor Karmelitów – 113
- Fotografia 27. Klasztor Karmelitów – boczna kaplica – 115
- Fotografia 28. Klasztor Karmelitów – ołtarz główny – 116
- Fotografia 29. Karta adresowa zabytku nieruchomego – klasztor Karmelitów w Woli Gułowskiej – 117
- Fotografia 30. Klasztor Karmelitów – podziemia – 118
- Fotografia 31. Klasztor Karmelitów – podziemia – 119
- Fotografia 32. Klasztor Karmelitów – studzienka – 120
- Fotografia 33. Klasztor Karmelitów – trumna – 121
- Fotografia 34. Klasztor Karmelitów – brama – 125
- Fotografia 35. Karta adresowa zabytku nieruchomego – brama klasztoru Karmelitów – 125
- Fotografia 36. Cerkiew unicka w Zakępiu – widok od strony południowej – 126
- Fotografia 37. Cerkiew unicka w Zakępiu – widok od strony zachodniej – 127
- Fotografia 38. Karta adresowa zabytku nieruchomego – cerkiew unicka w Zakępiu – 131
- Fotografia 39. Cmentarz rzymskokatolicki w Adamowie – 132
- Fotografia 40. Karta adresowa zabytku nieruchomego – cmentarz rzymskokatolicki w Adamowie – 133
- Fotografia 41. Ruiny starego cmentarza w Adamowie – 133
- Fotografia 42. Karta adresowa zabytku nieruchomego – ruiny cmentarza rzymskokatolickiego w Adamowie – 134
- Fotografia 43. Cmentarz żydowski w Adamowie – 135
- Fotografia 44. Karta adresowa zabytku nieruchomego – cmentarz żydowski w Adamowie – 135
- Fotografia 45. Cmentarz rzymskokatolicki – Turzystwo – 136
- Fotografia 46. Karta adresowa zabytku nieruchomego – cmentarz w Turzystwie – 137

- Fotografia 47. Cmentarz rzymskokatolicki – kwatery poległych żołnierzy SGO „Polesie” – 137
- Fotografia 48. Krzyż przydrożny „Kamienna figura” – 139
- Fotografia 49. Karta adresowa zabytku nieruchomego – krzyż przydrożny „Kamienna figura” – 139
- Fotografia 50. Krzyż przydrożny w Konorzatce – 140
- Fotografia 51. Karta adresowa zabytku nieruchomego – krzyż przydrożny w Konorzatce – 140
- Fotografia 52. Krzyż przydrożny w Woli Gułowskiej – 141
- Fotografia 53. Karta adresowa zabytku nieruchomego – krzyż przydrożny w Woli Gułowskiej – 141
- Fotografia 54. Kapliczka przydrożna w Adamowie – 143
- Fotografia 55. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kapliczka przydrożna w Adamowie – 143
- Fotografia 56. Kapliczka przydrożna w Gułowie – 144
- Fotografia 57. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kapliczka przydrożna w Gułowie – 145
- Fotografia 58. Kapliczka przydrożna w Konorzatce – 146
- Fotografia 59. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kapliczka przydrożna w Konorzatce – 146
- Fotografia 60. Kapliczka przydrożna w Turzystwie – 147
- Fotografia 61. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kapliczka przydrożna w Turzystwie – 147
- Fotografia 62. Druga kapliczka przydrożna w Turzystwie – 148
- Fotografia 63. Karta adresowa zabytku nieruchomego – druga kapliczka przydrożna w Turzystwie – 148
- Fotografia 64. Kapliczka przydrożna w Lipinach – 149
- Fotografia 65. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kapliczka przydrożna w Lipinach – 149
- Fotografia 66. Kapliczka przydrożna w Zakępiu – 150
- Fotografia 67. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kapliczka przydrożna w Zakępiu – 150
- Fotografia 68. Kapliczka przydrożna w Dąbrowce – 151
- Fotografia 69. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kapliczka przydrożna w Dąbrowce – 151
- Fotografia 70. Kapliczka przydrożna w Żurawcu – 152
- Fotografia 71. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kapliczka przydrożna w Żurawcu – 152
- Fotografia 72. Kapliczka przydrożna w Helenowie – 153
- Fotografia 73. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kapliczka przydrożna w Helenowie – 154
- Fotografia 74. Druga kapliczka przydrożna w Helenowie – 155
- Fotografia 75. Karta adresowa zabytku nieruchomego – druga kapliczka przydrożna w Helenowie – 155
- Fotografia 76. Kapliczka przydrożna w Natalinie – 156

- Fotografia 77. Karta adresowa zabytku nieruchomego – kapliczka przydrożna w Natalinie – 156
- Fotografia 78. Pomnik na 20-lecie odzyskania niepodległości – 159
- Fotografia 79. Karta adresowa zabytku nieruchomego – pomnik na 20-lecie odzyskania niepodległości – 159
- Fotografia 80. Mogiła powstańców styczniowych – 160
- Fotografia 81. Karta adresowa zabytku nieruchomego – mogiła powstańców styczniowych – 161
- Fotografia 82. Mogiła wojenna w Helenowie – 162
- Fotografia 83. Karta adresowa zabytku nieruchomego – mogiła wojenna w Helenowie – 163
- Fotografia 84. Miejsce rozstrzelania – 164
- Fotografia 85. Karta adresowa zabytku nieruchomego – miejsce rozstrzelania – 164

Rysunki

- Rysunek 1. Schemat postępowania poprzedzającego rozpoczęcie robót remontowych w obiekcie zabytkowym – 23
- Rysunek 2. Ewolucja stanowiska GKZ od 1990 r. – 43
- Rysunek 3. Relacje i zależności między konserwatorami zabytków – 44
- Rysunek 4. Schemat podległości WUOZ – 45
- Rysunek 5. Schemat źródeł finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami – 83

